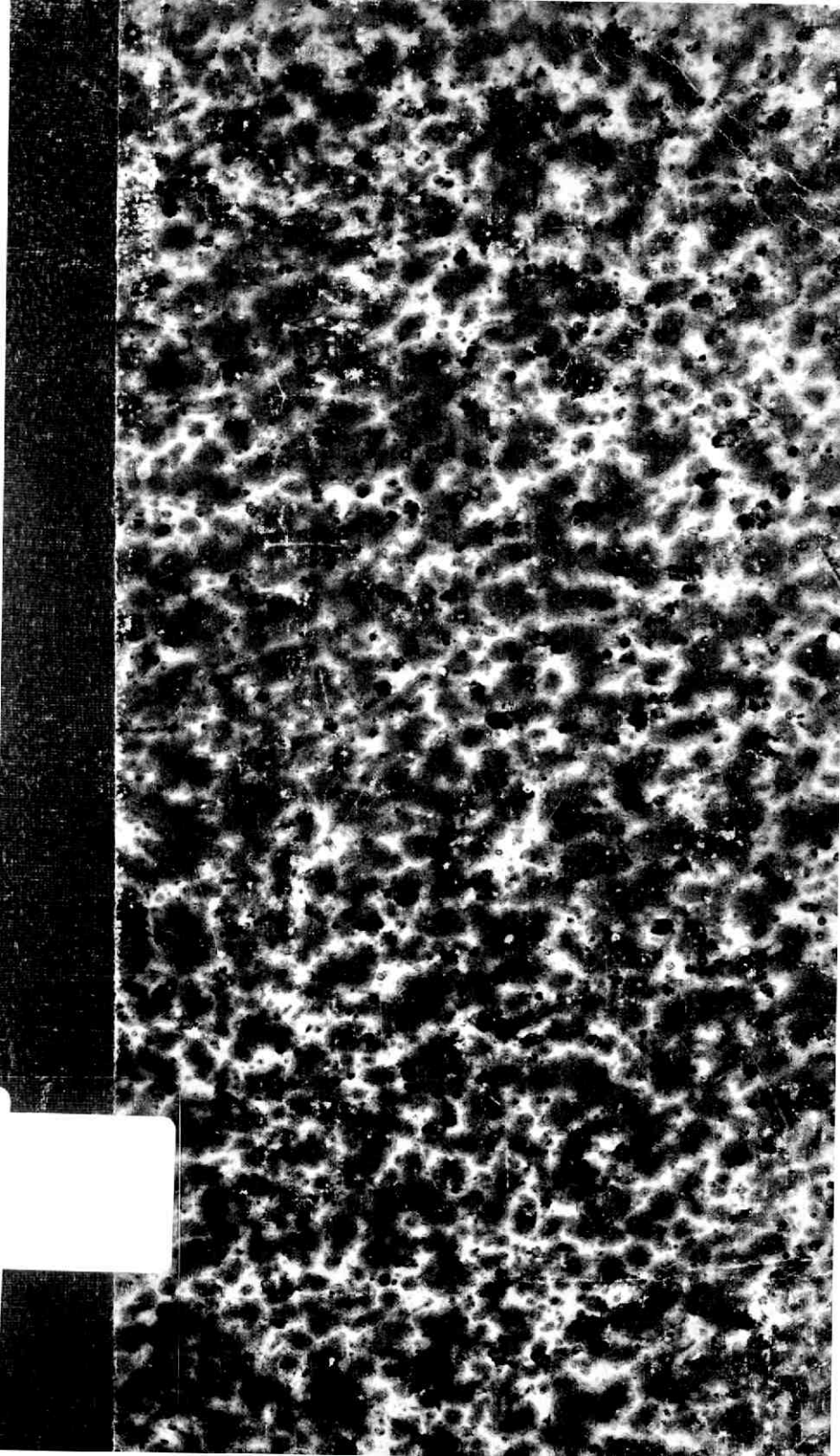

Kort begrip der geschiedenis van het Romeinsche recht

<https://hdl.handle.net/1874/234059>

mm 10555

U. B. UTRECHT

ASJ
8505

ACJ
4993

KORT BEGRIP

DER GESCHIEDENIS VAN

HET ROMEINSCHE RECHT,

NAAR HET 44^E HOOFDSTUK VAN

GIBBON'S DECLINE AND FALL OF THE ROMAN EMPIRE,

MET

NOTEN VAN WARNKOENIG.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN.
1872.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0414 3859

.....
GEDRUKT BIJ J. J. GROEN, TE LEIDEN.
.....

VOORBERICHT.

In het jaar 1823 verscheen een hollandsche vertaling van het voortreffelijke vier en veertigste hoofdstuk van Gibbon, naar het fransch van Warnkoenig. Hoewel die vertaling aan twee zeer groote gebreken leed, daar zij ten eerste niet uit het oorspronkelijke vertaald en ten tweede somtijds door zinstorende stijlfouten onbegrijpelijk was, werd zij zoo gretig ontvangen, dat zij thans uitverkocht is en een nieuwe uitgave noodzakelijk werd. Wij hebben gemeend aan den wensch des uitgevers, om de herziening op ons te nemen, te moeten toegeven, en het beroemde hoofdstuk uit Gibbon's decline and fall of the roman empire, naar het engelsch in onze taal te moeten overbrengen. Ons eerste voornemen, om ook de noten te herzien, die ten gevolge van de latere ontdekkingen veelal aanvulling behoeven, moesten wij om den korten tijd die ons gegeven was, laten varen. Misschien biedt zich daartoe later de gelegenheid aan. Wij geven ze dus zooals zij zijn. Daarentegen hebben wij gemeend de weinig belangrijke »considerationen," de narede en de synoptische tafel veilig te kunnen weglaten.

Trouwens, het vier en veertigste hoofdstuk is op zich zelf zoo voortreffelijk en nauwkeurig, dat het zich ook zonder verklaring door zijn innerlijke waarde aanbeveelt. Iedereen, die het romeinsche recht beschouwt als den grondslag, waarop hij zijne studiën moet bouwen, zal deze nieuwe uitgave met vreugde begroeten. Met vertrouwen bieden wij haar den lezer aan.

INLEIDING.

I.

De ijdele opschriften, die de overwinningen van Justinianus vermeldden, zijn vergaan; doch zijn naam als wetgever is gegrift op een schoon en onvergankelijk monument. Onder zijn regeering en onmiddellijk toezicht werd het burgerlijke recht geordend in die onsterfelijke werken, die den naam dragen van Codex, Pandekten en Instituten 1); het romeinsche recht is door gewoonte of door wetboeken overgegoten in

1) De middeleeuwsche civilisten hebben een ongerijmde en onbegrijpelijke wijze om romeinsche wetten aan te halen, ingevoerd, die, gesteund door hun gezag, ook thans nog in gebruik is. Zoo zij naar Codex, Pandekten of Instituten verwijzen, geven zij alleen het nummer der wet, niet dat van het boek op, en halen de eerste woorden aan van den titel, waartoe die wet behoort. Nu zijn er meer dan duizend titels. Ludewig (vita Justiniani p. 268) uit den wensch, dat men die schoolsche gewoonte zal laten varen; ik voor mij heb het dan ook gewaagd, het nummer van boek, titel en wet op te geven. G.

Te recht klaagt de schrijver over de onduidelijke wijze, waarop men gewoonlijk fragmenten uit het Corpus juris aanhaalt. Op zijn voorbeeld voerde Hugo een gemakkelijke en eenvoudige wijze van citeeren in, door n. l. het nummer van boek, titel en wet op te geven (b. v. Dig. X, tit. 2, fr. 20 of wel fr. 20 Dig. X. 2). Bij een aantal duitsche rechtsgeleerden vond dit later navolging.

het Europeesche staatswezen 1), en de wetten van Justinianus dwingen den eerbied af van, ja gelden zelfs nog bij volkeren, die nooit aan zijn heerschappij waren onderworpen. Gelukkig voorwaar is de vorst, die verstandig genoeg is om de zorg voor den naam, dien hij zal achterlaten, te verbinden met

1) In Deutschland, Boheme, Hongarije, Polen en Schotland gold het als gewoonterecht of als wet; in Frankrijk, Italie enz. oefende het middellijk of onmiddellijk invloed uit; in Engeland werd het erkend van af Stephanus tot Eduard I, onzen Justinianus (vgl. Duck, de usu et auctoritate juris civilis, lib. 2, c. 1. 8—15. Heineccius Hist. juris Germanici, c. 3, 4. no. 55—124), terwijl het nog thans bij de beoefenaren der rechtsgeschiedenis van alle landen in aanzien staat. G.

De herleving van het romeinsche recht in Italie, die haar ontstaan te danken had aan het op nieuw beoefenen daarvan, is zeker een der belangrijkste momenten in de geschiedenis. Toch was dit onderwerp, op het oogenblik dat Gibbon zijn werk samenstelde, nog verre van volledig behandeld. De arbeid van den Engelschman Arthur Duck is van weinig beteekenis. Sinds dien tijd hebben echter de navorschingen van geleerden op dit gebied meer licht verspreid. De werken van Sarti, Tiraboschi, Fantuzzi en Savioli waren reeds niet onverdienstelijk, doch het was voor Savigny weggelegd, om in zijn: „Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter“, dit gedeelte der geschiedenis volledig te schetsen. Hij toont op onwederlegbare gronden aan, dat het romeinsche recht zijn invloed behouden heeft van af Justinianus tot aan de glossatoren, die het door hun onvermoeibaren ijver in alle landen van Europa verspreidden. Het ware te wenschen, dat de schrijver zijn werk voortgezet had, en dat verschillende geleerden zich toelegden op het onderzoek, hoe het romeinsche recht in hun vaderland ingang vond en welk gezag het daar verkreeg. Wat België betreft, bestaat er een aantal memories, te Brussel in 1783 verschenen, als antwoorden op een vraag in 1781 door de Brusselsche academie uitgeschreven, en van welke vooral die van de Berg opmerking verdient.

Berriat St. Prix gaf ons uitzicht op een werk, waarin hij zich voorstelt deze vraag voal met het oog op Frankrijk te behandelen.

Spangenberg geeft ons in zijn: Inleiding op de studie van het corpus juris civilis (Hannover 1817, een deel in 8°, p. 85—116) een ruwe schets eener geschiedenis van het romeinsche recht in verschillende landen van Europa.

Billijkheidshalve moeten wij ook melding maken van een elementair werk van Hugo, waarin hij de geschiedenis van het rom. recht van af Justinianus tot op onzen tijd behandelt. 2e editie, Berlijn 1818, 1 deel van 576 bladzijden. W.

die voor de eer en het belang van eene klasse van menschen, die steeds in de maatschappij blijft voortleven. Door alle tijden heen immers hebben de rechtsgeleerden het als hun voor- naamste taak beschouwd, den grondlegger hunner wetenschap met ijver en warmte te verdedigen. Met eerbied vermelden zij zijne deugden, ontveinzen of ontkennen zij zijne fouten en varen zij heftig uit tegen de ondeugd of waanzin der weder- spannigen, die het wagen de majesteit van het purper te bevleken. Gelijk meer geschiedt, heeft die blinde afgoderij een verbitterden tegenstand uitgelokt; het karakter van Justinianus is beurtelings uitbundig geprezen, en overdreven scherp gelaakt; ja zelfs heeft eene secte (de Anti-Triboniani) de onbillijkheid begaan om aan den keizer, aan zijne ministers, aan zijne wetten, allen lof te ontzeggen 1). Hoewel ik tot geen partij behoor, hoewel alleen zucht naar historische waarheid en goede trouw mij geleid heeft, hoewel ik ge- matigde en betrouwbare gidsen als wegwijzers gekozen heb 2),

1) Franciscus Hottomannus, een geleerd en scherpzinnig rechtsgeleerde, wilde te gelijker tijd Cujacius ergeren en den kanselier de l'Hopital genoegen doen. Zijn Anti-Tribonianus (dien ik mij nooit heb kunnen verschaffen) werd in 1609 in het fransch uitgegeven en zijn school verspreidde zich door Duitschland (Heineccius, Opp. D. 3, sluitrede 3, p. 171—183). G.

Ofschoon er velen waren, die de beteekenis van het romeinsche recht trachten te verkleinen, heeft, gelijk de schrijver ten onrechte schijnt te meenen, die school der Anti-Triboniani nooit onder dien naam bestaan. W.

2) Aan het hoofd dezer gidsen plaats ik met verschuldigten eerbied den geleerden en scherpzinnigen Heineccius, een duitsch professor in 1741 te Halle overleden. Zie zijn „Eloge” in de Nouvelle Bibliothèque Germanique, D. 2, p. 51—64). Zijn talrijke werken zijn verzameld in 8 deelen in 4o. Genevae, 1765—1768. De verhandelingen die ik vooral gebruikte zijn: 1. Historia juris Romani et Germanici, Lugd. Batav. 1740, in Svo. 2. Syntagma Anti- quitatum Romanam Jurisprudentiam illustrantium, 2 deelen in 8o. Traject. ad Rhenum. 3. Elementa juris civilis secundum ordinem Institutionum, Lugd. Bat. 1751, in Svo. 4. Elementa J. C. secundum ordinem Pandecta- rum, Traject. 1772, 2 deelen in Svo. G.

De schrijver, die geen rechtsgeleerde was, moest zich noodwendig verge-

betreed ik toch met een verklaarbare aarzeling het gebied van het burgerlijk recht, dat voor zooveel een levensstudie is geweest en stof genoeg geleverd heeft om uitgebreide bibliotheken te vullen. In een enkel, zoo het kan, kort hoofdstuk, zal ik de romeinsche rechtsontwikkeling schetsen van af Romulus tot aan Justinianus 1), de waarde van de werken van dien keizer onderzoeken, en stil staan bij de beschouwing der grondbeginselen van een wetenschap, die zoo belangrijk is voor den vrede en het geluk der maatschappij. Het leerzaamste gedeelte van de geschiedenis eener natie vormen hare wetten; en hoewel ik mij tot taak heb gesteld de jaarboeken samen te stellen eener ten grave dalende monarchie, zal ik de gelegenheid aangrijpen om de zuivere lucht der republiek in te ademen.

noegen met het volgen van de meening dergenen, die toen het meeste gezag hadden; maar daar Heineccius, niettegenstaande de vermaardheid die hij zich in de studie van het romeinsche recht verwierf, niets meer van zijn onderwerp af wist, dan voor zoover hij had kunnen leeren uit het compileeren van verschillende schrijvers, is Gibbon, door het slaafsche aannemen van de dikwijls zeer gewaagde meeningen dezer gidsen, in een tal van dwalingen vervallen, waarop wij, naarmate zij voorkomen, zullen trachten te wijzen.

Het werk van Bach over de romeinsche rechtsgeschiedenis, dat Gibbon niet kende, munt ver boven dat van Heineccius uit, en sedert dat tijdperk zijn wij op nieuw veel verplicht aan de moderne rechtshistorici, wier onvermoeide navorschingen den kring onzer kennis van die belangrijke geschiedenis aanmerkelijk hebben uitgebreid. De pen van een Gibbon ware noodig om de meer juiste begrippen, die wij sedert hebben verkregen, met denzelfden gloed, kracht en levendigheid te beschrijven, als die, waarmede Gibbon de denkbeelden van Heineccius en zijne tijdgenooten in het licht stelde. W.

1) Onze bron is een fragment de origine juris (Pandekt. lib. 1, tit. 2) van Pomponius, een romeinsch jurist, die onder de Antonijnen leefde (Heinecc. d. 3, syll. 3, p. 66—126.) Het werd in het kort overgenomen en waarschijnlijk veranderd door Tribonianus, en hersteld door Bynkershoek (Opp. D. I, p. 279—304.)

EERSTE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DER BRONNEN VAN HET ROMEINSCHE RECHT.

II.

Wetten der romeinsche koningen.

Oorspronkelijk werd, hetgeen wel van eenig politiek doorzicht getuigt, Rome I) geregeerd door een bij keuze tot

1) De geschiedenis van de regeering der koningen van Rome kan men alleen kennen uit het boek van Livius en uitgebreider in Dionysius Halicarnassensis (lib. 2, p. 80—96. 112—130; lib. 4, p. 198—220), die tusschen beide zijn hoedanigheid van rhetor of griek niet kan verloochenen. G.

Sedert de navorschingen van den geleerden Beaufort over „de onzekerheid der 5 eerste eeuwen van de romeinsche geschiedenis”, heeft Niebuhr de romeinsche geschiedenis en vooral de politieke geschiedenis op een geheel nieuwe wijze behandeld. Hij waagde het het eerst somtijds de geloofwaardigheid van Livius in twijfel te trekken, en stelde de waarde van de geschiedenis van Dionysius Halicarnassensis in het ware daglicht. Ook deze immers verdient weinig geloof in wat hij ons van de eerste koningen van Rome verhaalt. Het werk van Niebuhr verscheen te Berlijn in 1811—1812, 2 deelen in 8vo. Sedert heeft men de romeinsche geschiedenis met al de voorzorgen eener gezonde critiek behandeld; Wachsmuth te Halle heeft zich in een werk, kort geleden onder den titel van: *Aeltere Geschichte des Röm. Staats* verschenen, bezig gehouden met het onderzoek, in hoeverre de verhalen van Livius en Dionysius Halicarnassensis geloof verdienen. Dit werk bevat een aantal juiste en verstandige denkbeelden.

W.

het bestuur geroepen koning, een raad van edelen en een algemeene volksvergadering. De hoogste magistraat was belast met alles wat oorlog en godsdienst betrof; hij alleen deed het voorstel tot wetten, die in den Senaat werden besproken, en die ten slotte werden bekrachtigd of verworpen bij meerderheid van stemmen in de 30 curiae of wijken van de stad. Romulus, Numa en Servius Tullius worden als de oudste wetgevers genoemd en ieder van hen kan aanspraak maken op den roem een der drie afdeelingen, waarin de jurisprudentie werd onderscheiden, tot zijn bijzondere taak te hebben gekozen 1). De wetten omtrent het huwelijk, de opvoeding der kinderen en het ouderlijk gezag, die haar oorsprong schijnen te ontleenen aan het jus naturale, worden aan het doorzicht van den nog onontwikkelden Romulus, het jus gentium en de wetten omtrent den godsdienst, door Numa ingevoerd, aan diens nachtelijke gesprekken met de nymf Egeria, en eindelijk het jus civile aan de rijpe ondervinding van Servius toegeschreven. De laatste bracht evenredigheid tusschen de rechten en het vermogen der burgers, en waakte, door 50 nieuwe statuten, voor het trouw nakomen der contracten en het straffen der misdrijven. Terwijl hij de regeering een democratisch karakter had gegeven, werd zij door den laatsten Tarquinius in een willekeurig despotisme veranderd, en toen de koninklijke

1) Justus Lipsius schreef de drievoudige verdeling van het recht aan de drie romeinsche koningen toe (Opp. d. 4, p. 279). Gravina volgde zijn voorbeeld (*origines Juris Civilis*, p. 28 edit. Lips. 1737), terwijl Mascau, zijn duitse uitgever, dit gevoelen schoorvoetend overneemt. G.

Hij die de ware denkbeelden der Romeinen omtrent het jus naturale, gentium en civile kent, kan niet anders dan deze meening verwerpen, die in geen verband tot die verdeling staat en die men als een aardigheid zou kunnen beschouwen. Het was gewis onnoodig de verwarring nog te doen toenemen, die over de ware beteekenis dier denkbeelden onder de nieuwere schrijvers heerscht.

waardigheid werd afgeschafft, trokken de patriciers bij uitsluiting de weldaden der vrijheid naar zich toe. Wel werden de wetten der koningen verafschuwd, en geraakten zij versleten; doch als een verborgen schat werden zij door de priesters en edelen bewaard, en nog zestig jaren later beklagden zich de burgers van Rome, dat zij aan den willekeur der magistraten waren onderworpen. Maar de instellingen der koningen waren ineengesmolten met de zeden der stad, zoowel wat het privaat als wat het politiek leven betrof. Door den ijver van oudheidkundigen 1) zijn sommige fragmenten van die eerbiedwaardige periode der rechtsontwikkeling 2) bijeenverzameld, en meer dan twintig teksten hebben het ruwe Pelasgische taaleigen der Latijnen aan de vergetelheid ontrukkt 3).

1) Terasson heeft in zijn *Histoire de la jurisprudence romaine* (p. 22—72, Parijs 1750 in folio) met veel ophief een zwakke poging gedaan, om de oorspronkelijke tekst te herstellen. Zijn werk belooft meer dan het houdt.

2) De oudste Codex of Digestum werd, naar den eersten verzamelaar Papirius, die weinigen tijd voor of na de vlucht der koningen bloeide, Jus Papirianum genoemd (Pandect. lib. 1, tit. 2). De beste critici, zelf Bynkershoek, (Opp. d. 1. p. 284 en 285) en Heineccius (Hist. J. C. lib. 1. cap. 16 en 17 en Opp. d. 8, syll. 4, p. 1—8) slaan geloof aan dat verhaal van Pomponius, zonder genoegzaam te letten op de waarde en zeldzaamheid van zulk een monument in de derde eeuw, in de onwetenschappelijke stad. Ik heb een sterk vermoeden, dat de Cajus Papirius, Pontifex Maximus, die de wetten van Nuna deed herleven, (Dionys. Hal. lib. 3, p. 171), alleen een in den mond des volks voortlevende overlevering achterliet en dat het jus Papirianum van Granius Flaccus (L. 50, tit. 16 D. lex 144) geen commentaar was, maar een oorspronkelijk werk, ten tijde van Cesar samengesteld. (Censorin. de Die Natali, L. 3, p. 13; Duker, de latinitate J. C. p. 157. G.

Vergelijk hiermede het werk van Hugo § 56. Terasson heeft de droombeelden van Dionysius Halicarnassensis over het jus Papirianum als waar aangenomen. Glück (Opuscula, d. 1) heeft over dit onderwerp een uitgebreide verhandeling vol nietsbeteekenende bijzonderheden in het licht gegeven.

W.

3) In 1744 werden tusschen Cortona en Gubio zeven of acht koperen tafels opgegraven. Een deel van deze, want het andere deel is Etruscisch, geeft ons een beeld van den oudsten vorm der Pelasgische letters en taal.

III.

De twaalf tafelen der Decemvir.

Ik zal de bekende geschiedenis der tienmannen 1) niet herhalen, die door hunne handelingen een smet hebben geworpen op de eer, die hun toekomst, dat zij op koper, hout of ivoor de twaalf tafelen der romeinsche wetten hebben gegrift 2). Wel is waar waren zij geïnspireerd door een onbuigzame en najverige aristocratie, die slechts noode

die Herodotus als aan dit gedeelte van Italie eigen beschrijft (lib. I, cap. 56—58). Toch kan die moeilijke plaats in verband worden gebracht met een Crestina in Thracie (Aanteekeningen van Larcher, D. I, p. 256—261). Het ruwe dialect waarin de Eugubinsche tafels geschreven zijn, heeft aanleiding gegeven, en zal nog aanleiding geven tot allerlei conjecturen der critici; maar zijn wortel is zeker latijnsch, en van hetzelfde tijdperk en karakter als het Saliare Carmen, dat reeds in Horatius tijd niemand konde verstaan. Het romeinsche taaleigen ontwikkelde zich spoedig, door de inmenging van het Dorisch en Aeolisch dialect, tot den stijl van de twaalf tafelen, de Duilische kolom, van Ennius, van Terentius en Cicero (Gruter, Inscript. D. I, p. 192. — Scipio Maffei, Istoria Diplomatica, p. 121—258. — Bibliothèque Italique, D. 3, p. 30—41, 174—205; D. 14, p. 1—52.) G.

1) Vergelijk Livius (lib. 3, c. 31—59) met Dionys. Halicarnassensis (lib. 10 p. 644, 11, p. 691). Hoe beknopt en toch hoe levendig is de Romein, hoe breedsprakig en vervelend de Griek! Toch heeft de laatste de groote meesters zeer goed beoordeeld en de regels vastgesteld die bij het samenstellen eener geschiedenis moeten worden in acht genomen. G.

2) Van de historici houdt Heineccius staaude, dat de 12 tafelen van koper (aereas) waren (Hist. J. C. R. lib. 1. no. 26); in het fragment van Pomponius lezen wij eboreas, waarvoor Scaliger roboreas in de plaats stelde (Bynkershoek p. 286). Het kan zijn, dat men zich achtereenvolgens van hout, koper en ivoor bediend heeft. G.

Een belangrijker vraag is zeker deze, of nl. de wetten der 12 tafelen inhouden wetten van Griekenland naar Rome gebracht? Deze vraag, die door den schrijver ontkennend wordt beantwoord, wordt tegenwoordig in dezen zin bijna algemeen beslist, met name door Niebuhr, Hugo en anderen. Zie mijne Institutiones Juris Romani privati, Leodii 1819, p. 311—312. W.

had toegegeven aan de billijke eischen van het volk; doch de grondbeginselen der twaalf tafelen kwamen overeen met de toenmalige gesteldheid der stad. De Romeinen hadden een hooger trap van ontwikkeling bereikt, sedert zij in staat waren gesteld om de instellingen hunner meer beschaafde naburen te beoefenen en als de hunne aan te nemen. Zoo werd een geleerd inwoner van Ephesus uit najver uit zijn vaderstad gebannen; voordat hij de kust van Italië bereikt had, hij had nauwkeurig acht geslagen op de verschillende vormen, waarin zich het menschelijk karakter en de burgerlijke samenleving openbaart; hij deelde zijn verkregen ondervinding aan de wetgevers van Rome mede, en op het forum werd een standbeeld opgericht om de nagedachtenis van Hermodorus te vereeuwigen 1). De namen en verdeelingen van het kopergeld, de eenige muntspecie

1) Over zijn verbanning spreekt Cicero (Tusculan: Quaest. 5. 36), over zijn standbeeld Plinius (Hist. nat. XXXIV, 11). De brief, de droom en de profetie van Heraclitus zijn onecht (Epistol. Graec. Divers. p. 337). G.

Zie de mémoires de l'académie des inscriptions, d. XXII, p. 48.

Men zou moeilijk kunnen ontkennen, dat een zekere Hermodorus de wet der XII tafelen heeft helpen maken. Pomponius zegt zelfs, dat, zooals eenige schrijvers beweren, deze Hermodorus de samensteller is der twee laatste tafelen. Plinius noemt hem den *interpres* der Decemviri, wat ons haast zou doen gelooven, dat hij aan de redactie dezer wet heeft medege werkt. Maar wat verwonderlijk is, is zeker dat Gratama in zijn redevoering: de Hermodoro vero XII tabularum auctore, Annales Acad. Groniagianae anni 1817—1818, twee stellingen, ontbloot van alle bewijs, durft op den voorgrond stellen. „Decem, zegt hij, priores tabulas ab ipsis Romanis non esse profectas tota confirmat Decem viratus historia et Hermodorum legum decemviralium Veri Nominis auctorem esse, qui eas composuerit, suis ordinibus disposuerit suaque fecerit auctoritate, ut a decemviris recipentur.” 't Was voorwaar wel een eeuw, waarin romeinsche patriciers zich de wet lieten lezen door een vreemden banneling! Gratama geeft zich ook de moeite niet om te bewijzen, dat de brief, die men op rekening van Heraclitus schrijft, echt is. Hij bepaalt er zich toe zijn verwondering uit te drukken, dat Bonamy (even als Gibbon) aan hare echtheid geen geloof slaat.

in den nog jeugdigen staat, waren van Dorischen oorsprong 1); de oogst van Campanie en Sicilie voorzag in de behoeften van een volk, dat dikwijls door binnen en buitenlandsche oorlogen verhinderd was zijn landerijen te bebouwen. Sedert de handel zich gevestigd had 2), brachten zij, die van de oevers van den Tiber uitzielden, van dezelfde havens een kostbaarder lading dan koopmanschappen terug, nl. politiek doorzicht. De kolonien van groot-Griekenland hadden de kunstzin van hun moederland veel verbeterd naar Rome overgebracht. Cumae en Rhegium, Crotona en Tarente, Agrigentum en Syracuse behoorden tot de meest bloeiende steden. De leerlingen van Pythagoras pasten de wijsbegeerte toe op de kunst van regeeren; de ongeschreven wetten van Charondas ontleenden haar invloed aan den bijstand van poezie en muziek 3) en Zaleucus vestigde de republiek der Locriers, die meer dan 200 jaren onveranderd bleef bestaan 4). Zoowel Livius als Dionysius Halicarnassensis,

1) Bentley (Dissert. over de brieven van Phalaris, p. 427—479) onderzoekt zeer nauwkeurig al wat op de munten van Sicilie en Rome, een zeer duister onderwerp, betrekking heeft. Zijn eergevoel dreef hem er toe aan, al zijn krachten aan deze strijdzaak te besteden.

2) De Romeinen of hunne bondgenooten bereikten met hun schepen het schoone voorgebergte van Africa (Polyb. lib. III, p. 177, uitgave van Casaubonus, in fol.) Livius en Dionysius Halicarnassensis maken melding van hun tochten naar Cumae enz.

3) Op zich zelf reeds zou deze omstandigheid den ouderdom bewijzen van Charondas, den wetgever van Rhegium en Catana, aan wien, ten gevolge van eene zonderlinge vergissing, door Diodorus Siculus de regeling van het staatswezen van Thurium wordt toegeschreven, hetgeen eerst veel later geschiedde (D. 1, l. XII, p. 486—492.)

4) Zaleucus, wiens bestaan zonder voldoende grond is ontkend, had de verdienste van uit een hoop bandieten (de Locriers), de deugdzaamste en meest geordende aller Grieksche republieken te hebben samengesteld. (Zie twee Mémoires van den baron de St. Croix, sur la Législation de la grande Grèce; Mémoires de l'Académie, d. 42, p. 276—333.) Maar de wetten van Charondas en Zaleucus, waardoor Diodorus en Stobaeus zich lieten mislei-

beweren, door nationalen hoogmoed verleid, dat de afgevaardigden van Rome Athene bezochten onder het verstandig en schitterend bestuur van Pericles, en dat de wetten van Solon in de twaalf tafelen werden overgegoten. Wanneer Athene werkelijk toenmaals een gezantschap van de zogenaamde barbaren van Hesperia had ontvangen, dan zou reeds vóór de regeering van Alexander de naam der Romeinen tot de Grieken zijn doorgedrongen 1) en de minste schaduw van bewijs zou dan door de weetlust van latere tijden nauwkeurig onderzocht en in het licht gesteld zijn. Maar de Atheensche monumenten zwijgen daarover; daargelaten nog, dat het verre van waarschijnlijk is, dat de patriciers een lange en gevaarlijke reis zouden hebben ondernomen, om het zuiverste model eener democratie na te bootsen. Wel is het mogelijk, om, zoo men de tafels van Solon met die der decemviri vergelijkt, eenige gelijkenis te vinden,

den, zijn onecht en samengesteld door een sophist van de school van Pythagoras, wiens bedrog door de kritische scherpzinnigheid van Bentley is ontdekt (p. 335—377.)

1) Ik grijp deze gelegenheid aan om de ontwikkeling van dit internationaal verkeer te schetsen. 1. Aan Herodotus en Thucydides (A. U. C. 300—350) is de naam en het bestaan van Rome onbekend (Joseph. contra Apion. d. 2, lib. 1, c. 12, p. 444. ed. Havercamp.) 2. Theopompus, (A. U. C. 400. Plin. 3. 9) maakt melding van den inval der Galliers, waarover Heraclitus Ponticus meer onbepaald spreekt (Plutarchus in Camillo, p. 292. ed. H. Stephan.) 3. Het werkelijk gezonden of verlicht gezantschap der Romeinen naar Alexander (A. U. C. 430) wordt vermeld door Clitarchus, (Plin. 3. 9), door Aristus en Asclepiades (Arrian. lib. 7, p. 294 en 295) en door Memnon van Heraclea (apud Photium cod. 224, p. 725), hoewel Livius toont door er van te zwijgen daaraan geen geloof te slaan. 4. Theophrastus A. U. C. 440) primus externorum aliqua de Romanis diligentius scripsit (Plin. 3. 9). 5. Lycophron (A. U. C. 480—500) verspreidde het eerst het denkbeeld eener Trojaansche kolonie en strooide het zaad voor het gedicht de Aeneide. Cassandra 1226—1280:

γῆς καὶ θαλάσσης σκηπτρα καὶ μοναρχίαν λαβόντις.

Vóór het einde van den eersten Punischen oorlog voorwaar een stoute profetie!

eenige regels die door het gezond verstand of de natuur aan iedere maatschappij geopenbaard zijn, eenige bewijzen van de gemeenschappelijke afstamming van Egypte of Phenicie 1). Maar toch blijkt duidelijk, dat de wetgevers van Rome en Athene in alle voorname grondbeginselen van publiek en privaat recht vreemd aan elkander zijn, ja zelfs vijandig tegenover elkander staan.

IV.

Karakter en invloed der XII tafelen.

Welke nu de oorsprong of de verdienste der twaalf tafelen zijn moge 2), zeker is het dat zij bij de Romeinen dien blinden en partijdigen eerbied verwekten, dien de rechtsgeleerden van elke natie zoo gaarne aan de instellingen van hun vaderland toedragen. Door Cicero 3) wordt hare beoefening te gelijker tijd als nuttig en aangenaam aanprezen.

1) De tiende tafel, de modo sepulturae, is aan Solon ontleend (Cicero de Legibus II, 23—26); het *furtum per lancem et licium conceptum* leidt Heineccius af van de Atheensche zeden (Antiquit. Rom. d. 2, p. 167—175) Het recht om een dief bij nacht te dooden werd gegeven door Mozes, Solon en de tienmannen (Exodus 22, 3. — Demosthenes contra Timocratem T. I, p. 736 edit. Reiske. — Macrob. Saturnalia L. I, c. 4. — Collatio legum Mosaicarum et Romanarum, tit 7, no. 1, p. 218. edit. Cannegieter.)

2) *Βραχέως και απεργετικώς* is de lofredre van Diodorus (D. I, lib. 12. p. 494), wat kan vertaald worden door het *«elegantique absoluta brevitate verborum»* van Aulus Gellius.

3) Hoor naar Cicero (de Legibus 2, 23) en naar Crassus dien hij op het toneel voert in zijn boek de Oratore I, 43, 44: *«Fremet omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas, mehercule, omnium philosophorum unus mihi videtur XII Tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit, et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare. — Quantum praestiterint nostri majores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intelligeris, si cum*

»Zij houden den geest aangenaam bezig door dat zij de
 »herinnering aan oude woorden levendig houden, en ons
 »een beeld geven van oude zeden; zij boezemen de gezondste
 »beginselen van regeeringswijsheid en zedeleer in; ja, ik
 »durf verzekeren, dat in het beknopte werk der Decemviri
 »meer wezenlijke waarde steekt dan in al de boeken over
 »Grieksche filosofie. Hoe bewonderenswaardig, (gaat hij
 voort met gemeente of gehuichelde vooringenomenheid) is
 »de wijsheid onzer voorouders! Wij zijn de eenige die in
 »de wetgeving van het burgerlijk recht uitmunten, en onze
 »meerderheid komt vooral dan aan het licht, wanneer wij
 »ons verwaardigen een blik te werpen op de ruwe en bijkans
 »belachelijke rechtspraak van Draco, Solon en Lycurgus.”

De jongelingen moesten de twaalf tafelen van buiten leeren, de grijsaards moesten ze overdenken; zij werden met zorg en door bekwame handen overgeschreven en uitgelegd; zij waren aan de vlammen door de Galliers aangestoken ontkomen; zij waren nog aanwezig ten tijde van Justinianus, doch zijn, toen zij later verloren gingen, door den ijver van moderne critici, slechts zeer onvolledig op nieuw bijeen verzameld 1). Maar hoewel deze eerbiedwaardige monumenten beschouwd werden als het begin van alle recht, als de bron der rechtvaardigheid 2), werden zij toch later

»illorum Dracone et Lycurgo et Solone nostras leges conferre volueris. Incredibile enim est, quam sit omne jus civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridiculum”.

1) Zie Heineccius Hist. J. R. no. 29—33. Ik heb de XII tafelen gevolgd, zooals zij hersteld zijn door Gravina (origines J. C. p. 280—307) en Terrasson (Hist. de la Jurisprudence Romaine p. 94—205). G.

Het ware wenschelijk zoo men op nieuw al de fragmenten, die wij van de wet der 12 tafelen over hebben, aan een herziening onderwierp, om te weten, in hoeverre de conjecturen der schrijvers, die zich met het herstellen der tekst bezig hielden, vertrouwen verdienen. W.

2) Finis aequi juris (Tacit. Annal. 3, 27). Fons omnis publici et privati juris (Liv. 3, 34). G.

Uit den zamenhang van de zinsnede bij Tacitus: »Nam secutae leges etsi

ter nedergedrukt onder het gewicht van verschillende nieuwe wetten, die, na verloop van vijf eeuwen een ramp werden, onverdragelijker dan de ondeugden der burgers. 1) Drie duizend koperen platen, senaatsbesluiten en plebiscita behelzende, werden in het Capitool bewaard 2), en sommige dier besluiten, b. v. de *lex Julia de repetundis*, bevatten meer dan honderd hoofdstukken 3). De tienmannen hadden verzuimd om de strafbepaling van Zaleucus over te nemen, die teweeg had gebracht, dat zijn republiek zoolang stand hield. Een Locrier nl., die een nieuwe wet voorstelde, moest in de volksvergadering staan met een koord om zijn nek, en als de wet werd verworpen, werd de voorsteller der nieuwigheden oogenblikkelijk geworgd.

V.

Volkswetten.

De decemviri waren gekozen en hun tafels goedgekeurd in een vergadering der *centuriae*, waarin rijkdom den voorrang had boven numerieke meerderheid. 98 stemmen waren toegekend aan de hoogste klasse der Romeinen,

„aliquando in maleficas ex delicto; saepius tamen dissensione ordinum latae sunt”, blijkt dat de schrijver haar verkeerd verklaarde. Hugo, *Gesch.* § 51, No. 2.

1) De *principiis juris et quibus modis ad hanc multitudinem infinitam ac varietatem legum perventum sit altius disseram* (Tacit. *Annal.* 3, 25). Dit dieper onderzoek beslaat slechts twee bladzijden, doch het zijn bladzijden van Tacitus. In gelijken zin, doch met minder kracht, had Livius (3, 34) geklaagd: *in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo*, enz.

2) Suetonius, in *Vespasiano*, c. 8.

3) Cicero *ad familiares*, 8, 8.

eigenaars van honderduizend pond koper 1), en slechts 95 stemmen waren overgelaten voor de zes lagere klassen, waarin de burgers door den slimmen Servius naar evenredigheid van hun vermogen waren ingedeeld. Maar de tribunen stelden weldra een beginsel op den voorgrond, dat meer in den geest des volks was, dat nl. ieder burger een gelijk recht heeft om de wetten waaraan hij moet gehoorzamen te helpen maken. In plaats van centuriae, riepen zij tribus bij elkander, en de patriciers waren genoodzaakt zich na een machteloze worsteling te onderwerpen aan de besluiten eener vergadering, waarin hunne stemmen zich vermengden met die der geringste plebejers. Zoo lang echter de verschillende tribus achtereenvolgens over de nauwe

1) Dionysius, Arbutnot en de meeste moderne schrijvers (behalve Eissenschmidt, de Ponderibus enz. p. 137—140) schatten 100,000 asses op 10,000 attische drachmen, of iets meer dan 300 £ St. Maar hun berekening kan slechts toepasselijk zijn op de latere tijden, toen het gewicht van een as slechts 1/24 van zijn vroeger gewicht bedroeg en ik kan mij niet voorstellen, dat in de eerste eeuwen der republiek, hoe schaars kostbare metalen ook waren, één ons zilver kon ingewisseld worden tegen 70 pond koper of staal. Het is eenvoudiger en verstandiger het koper te schatten op zijn tegenwoordige waarde, en wanneer men dan vergelijkt den munt en den marktprijs, het romeinsche en het avoirdupois gewicht, kan de oorspronkelijke as of een romeinsch pond koper geschat worden op een Engelsche shilling, zoodat 100,000 asses waard zijn 5000 £ St. Uit deze zelfde berekening zal bovendien blijken, dat een os te Rome verkocht werd voor 5 £ St., een schaap voor 10 Sh. en een kwartier koren voor 1 £ St. 10 Sh. (Festus p. 330 ed. Dacier. — Plin. Hist. Nat. 18, 4) en ik zie geen reden om deze gevolgtrekkingen te verwerpen, die onze denkbeelden omtrent de armoede der eerste Romeinen matigen. G.

Om de ware oplossing dezer kwestie te vinden, onderscheide men van elkander verschillende tijdperken. Overigens is het waar, dat het verminderen der as op 5 of 6 pond, weinig strookt met de lex Furia Testamentaria en andere leges sumptuosae (V. Usum 1, 2, Macrob. Saturn. II; 13. Hugo. Men raadplege ook het onderzoek van Niebuhr, d. 1, p 268 env. W.

bruggen 1) gingen en luide hun stem uitbrachten, lag het gedrag van ieder burger ter beoordeeling bloot voor zijne vrienden en zijne landgenooten. De schuldenaar die niet betalen konde ging met de wenschen van zijn schuldeischer te rade; de client zou zich geschaamd hebben om de plannen van zijn patroon tegen te werken; de veteranen volgden het voorbeeld van hunnen generaal, en de tegenwoordigheid van een deftig magistraatspersoon sleepte de menigte mede. Doch een nieuwe methode, die van geheime stemmingen, vernietigde weldra den invloed, dien vrees en schaamte, eergevoel en belang uitoefenden; het misbruiken der vrijheid leidde met rassche schreden naar regeeringloosheid en despotisme 2). De Romeinen hadden naar gelijkheid gestreefd, welnu de slavernij plaatste hen allen op een gelijk standpunt, en de bevelen van Augustus werden lijdzaam bekrachtigd door de formeele goedkeuring van tribus en centuriae. Eens, doch ook niet meer, ontmoette hij een sterke en oprecht gemeente oppositie. Zijn onderdanen hadden afstand gedaan van politieke vrijheid, doch zij verdedigden krachtig de vrijheid van het huiselijk leven. Met veel geraas werd een wet verworpen, die de verplichting tot het huwelijk oplegde en de banden daarvan toehaalde. Propertius begroette in de armen van Delia deze overwinning der zinnelijke liefde met gejuich, en het plan van hervorming werd opgeschort, totdat een nieuw en meer handelbaar geslacht zou zijn opgegroeid 3). Doch een

1) Men raadplege de gewone schrijvers over de romeinsche comitia, voornamelijk Sigonius en Beaufort. Spanheim (de praestantia et usu Numismatum, d. 2. Dissert. 10, p. 192 en 193) beeldt een vreemde medaille af, waarop men de Cista, Pontes, Septa, Diribitor enz. vindt.

2) Cicero (de Legibus, 3, 16—18) bespreekt deze constitutioneele kwestie, en wijst aan zijn broeder Quintus de minst populaire rol toe.

3) Prae tumultu recusantium perferre non potuit. Suet. in August. C. 34. Zie Propertius lib. 2 eleg. 6. Heineccius heeft in een afzonderlijk geschrift de geschiedenis der wetten Julia en Papia-Poppaea zeer volledig behandeld. (Opp. t. VII, Deel 1, p. 1, 479).

bekwaam overweldiger had dergelijke voorbeelden niet noodig, om het nadeel in te zien, aan volksvergaderingen verbonden. Hare afschaffing, door Augustus reeds in stilte voorbereid, werd zonder weerstand, en nagenoeg ongemerkt bij de troonsbeklimming van zijn opvolger bewerkstelligd 1). Zestigduizend wetgevers uit het plebs, die door hun getal ontzag inboezemden en door hun armoede niets hadden te vreezen, werden vervangen door 600 senatoren, die hunne eerambten, hun vermogen en leven aan de goedheid des keizers te danken hadden.

VI.

Senaatsbesluiten.

Het verlies der uitvoerende macht werd den Senaat vergoed doordat hem de wetgevende macht werd geschonken; en Ulpianus kon, na een ervaring van twee eeuwen, te recht verzekeren, dat de senaatsbesluiten de kracht hadden van wetten. In de tijden van vrijheid hadden hartstocht en de volkswaan van het oogenblik dikwijls de besluiten van het volk beheerscht; de leges Cornelia, Pompeia en Julia waren hulpmiddelen door één enkel man tegen hevige

1) Tacitus Annales 1, 15; Justus Lipsius, Excursus L. in Tacitum. G.

Op die dwaling des schrijvers is reeds langen tijd geleden geweest. Wel is waar koos onder Tiberius de senaat de magistraatspersonen, die voordat deze keizer was in de comitia werden gekozen, maar wij zien dat nog onder zijn regeering en die van Claudius door het volk wetten werden gemaakt. Bij voorbeeld: de leges Junia Norbana, Vellea en Claudia de tutela feminarum. Zie de geschiedenis van het rom. recht van Hugo, § 283, 299, 300. De comitiae stierven ongemerkt een langzamen dood, naarmate de republiek in verval raakte.

wanordelijkheden aangewend 1). Maar onder de regeering der Cesars was de senaat samengesteld uit magistraatspersonen en rechtsgeleerden; slechts zelden werd bij hunne uitspraken, in geschillen die het privaat recht betroffen, de eerlijkheid door vrees of eigenbelang uit het oog verloren.

VII.

De edicten der praetoren.

In het stilzwijgen of de dubbelzinnigheid der wetten werd voorzien door de van tijd tot tijd uitgevaardigde edicten van die magistraatspersonen, die de eeramten in den staat bekleedden 2). Dit oude prerogatief der koningen was aan

1) Non ambigitur senatum jus facere posse. Zoo beslist Ulpianus l. XVI, ad edictum l. 9 D. L. I, tit. 3. Pomponius noemt de comitia een turba hominum l. 9 D. L. I, tit. 2. G.

De schrijver is van meening, dat de senaat alleen onder de keizers deel uitmaakte van de wetgevende macht. Toch had hij dit reeds onder de republiek gedaan, daar wij senatusconsulta bezitten die op het burgerlijk recht betrekking hebben, welke vóór Augustus en Tiberius zijn samengesteld. Zeker oefende de senaat onder de keizers dit recht meer dan vroeger uit, omdat de volksvergaderingen zeldzamer waren geworden, hoewel zij reeds nog ten tijde van Ulpianus waren geoorloofd. Zie de fragmenten van dien schrijver.

Bach toonde reeds duidelijk aan, dat de senaat ten tijde der republiek hetzelfde recht heeft gehad (Historia jur. rom. lib. 2, c. 2, sect. 2.)

Het volgt uit den aard der zaak, dat de senatusconsulta onder de keizers grooter in aantal waren; deze immers gebruikten dit middel, om den hoogmoed der senatoren te vleien, door hun het recht toe te kennen te beraadslagen over alles, wat niet de keizerlijke macht betrof. Zie over deze vraag Hugo l. c. § 174—176. W.

2) Het jus honorarium der praetoren en andere magistraatspersonen is nauwkeurig omschreven in de latijnsche tekst der Instituten, I, 2, § 7.

de consuls en dictatoren, aan censoren en praetoren, ieder in hun ambtsbetrekking overgedragen; de tribuni plebis,

De Grieksche paraphrase van Theophilus, die het belangrijke woord honorarium weglaat, geeft een te vage verklaring. G.

Ook hier volgt de schrijver de meening van Heineccius, die op het voorbeeld van zijn meester Thomasius niet wilde begrijpen, dat de magistraten, die rechterlijke macht uitoefenden, deel uitmaakten van de wetgevende macht. Daarom trachtte hij de edicten der praetoren als ongerijmd voor te stellen. Zie zijn *Historia juris romani*, § 69—74. Doch Heineccius had een geheel valsch denkbeeld van deze belangrijke instelling der Romeinen, waaraan wij grootendeels de volmaking hunner rechtspraak te danken hebben. Heineccius heeft dan ook nog tijdens zijn leven vele bestrijders van zijn systeem gevonden, o. a. den beroemden Ritter, professor te Wittemberg, die hem bestreed in noten, aan het werk van Heineccius toegevoegd en in de latere uitgaven van dat werk te vinden.

Na Ritter hield de geleerde Bach zich met de rechtvaardiging der praetorische edicten bezig in zijn *Historia jurispr. romanae*, 6e uitgave, p. 218—224.

Maar het was voor een rechtsgeleerde van onzen tijd weggelegd, om over het ware karakter dezer instelling licht te verspreiden. Hugo toonde duidelijk aan, dat de edicten der praetoren het heilzame middel waren om tijdgeest en wetgeving steeds gelijken tred te doen houden; de praetoren waren inderdaad organen der openbare meening. Niet naar hun willekeur stelden zij verordeningen vast, maar naar de zeden van hunnen tijd en na de meeningen der rechtsgeleerden te hebben geraadpleegd. Wij weten het van Cicero zelve, dat het bij de Romeinen als een groote eer beschouwd werd een goed gesteld edict af te kondigen. De uitstekendste rechtsgeleerden van Rome werden door den praetor geroepen, om deze jaarlijksche wet te helpen maken, die in den beginne niets was, als een verklaring van den praetor aan het publiek, hoe hij vonnis zou vellen, en die hem waarborgde tegen het verwijt van partijdigheid. Zij, die zijn uitspraken vreesden, konden hun zaak tot een volgend jaar uitstellen. De praetor was verantwoordelijk voor al de fouten die hij beging. De tribunen konden hem, die een partijdig edict had afgekondigd, aanklagen. Hij moest volgens de *lex Cornelia*, naar welke wet de *edicta perpetua* heetten, strikt nakomen het edict, wat hij bij het begin van zijn ambtsjaar had bekend gemaakt, en na die bekendmaking kon hij er geen veranderingen in brengen. De praetor moest zich zelf aan zijn eigen edict onderwerpen en zijn eigen zaken dienovereenkomstig laten beslissen. Die magistraten mochten evenmin afwijken van de staatswetten als van de wet der twaalf tafelen. Het volk hield hen zóó in eere, dat het slechts zelden wetten maakte, die met hunne bepalingen streden; maar daar verscheidene dier bepalingen onvoldoende, andere in strijd met de

de aediles en proconsuls matigden zich een gelijk recht aan. Te Rome en in de provincien werden de plichten van den onderdaan en de wijze waarop de magistraatspersoon van zijn recht dacht gebruik te maken, luide afgekondigd; het civiele recht werd hervormd door de jaarlijksche edicten van den oppersten rechter, den praetor urbanus. Zoodra hij den zetel had beklommen, van welken hij recht sprak, liet hij de hoofdbeginselen die hij zich voorstelde bij de beslis-
sing van twijfelachtige geschillen te volgen, eerst door een omroeper bekend te maken en vervolgens op een witten muur schrijven; daarbij gaf hij tevens te kennen, hoe hij de nauwgezette gestrengheid der oude statuten met de billijkheid zou in overeenstemming brengen. Langzamerhand voerde men op die wijze een stelsel van vrijheid in, dat

heerschende zeden en den geest der volgende eeuwen waren, beproefden de praetoren haar, zonder den eerbied voor de wet uit het oog te verliezen, in overeenstemming te brengen met de behoeften van den tegenwoordigen tijd. Zij gebruikten daarvoor fictien. In welke wetgeving vindt men die niet? Dikwijls vinden wij, zelfs nu nog, ongerijmde en belachelijke fictien in oude wetten van moderne volken.

De zich altijd afwisselende edicten omvatten ten slotte de geheele wetgeving en werden het onderwerp van de commentarien der beroemdste romeinsche rechtsgeleerden. Zij moeten dus beschouwd worden als den grondslag van het geheele romeinsche recht, voor zoover het in de Pandekten van Justinianus is opgenomen.

In dien zin heeft Schrader, professor te Tübingen, toen hij over deze belangrijke instelling schreef, voorgesteld haar na te volgen, voor zooverre dit met onze zeden en staatkundige toestanden was overeen te brengen, opdat men aldus het nadeel vermijde, dat weinig rijpe wetgevingen een ingeworteld kwaad worden.

Zie Hugo, *Gesch. enz.* 7e uitgave 1820, § 177—179, p. 300—315 en de noot in mijn boek over de Instituten, p. 313; en, om de wijze van samenstelling en den vorm der edicten te leeren kennen, Haubold, *Institutiones litterariae*, d. I, p. 321—368.

Al wat Heineccius zegt over de wederrechtelijke aanmatiging der praetoren, in het vermogen om edicten te maken is onwaar en druist tegen de geschiedenis in. Een menigte monumenten strekken ten bewijze, dat zij verplicht waren edicten af te kondigen.

veel meer strookte met den geest eener monarchie; de elkander opvolgende praetoren brachten het hoe langer zoo verder in de kunst om den naam der wetten te eerbiedigen, en tegelijkertijd hare kracht te verzwakken; spitsvondige uitleggingen en critiek werden uitgevonden om de meest duidelijk uitgedrukte meeningen der tienmannen te verdraaien; en al was het doel heilzaam, de middelen waren dikwijls ongerijmd. Aan de geheime of vermoedelijke bedoeling van overledenen kende men meer kracht toe dan aan den rang der erfopvolging en de vormen der testamenten; den eischer, die zich niet op de hoedanigheid van erfgenaam kon beroepen, was dit ten slotte vrij overschillig, daar een toegevend praetor hem het bezit der goederen van zijn overleden bloedverwant of weldoener toekende. Schadevergoedingen en geldboeten waren, waar het rechtsvorderingen wegens private beledigingen betrof, in de plaats getreden voor de verouderde strenge bepalingen der twaalf tafelen; tijd en ruimte werden door wonderlijke fictien op zijde gezet; een beroep op jeugd, bedrog of geweld vernietigde de verbintenissen of bevrijdde van de nakoming van bezwarende overeenkomsten. Een zoo willekeurige rechtspraak gaf tot de gevaarlijkste misbruiken aanleiding; het wezen en de vormen van het recht werden dikwijls opgeofferd aan vooringenomenheid met deugd of aan een prijzenswaardige genegenheid, en vooral aan de hartstocht van eigenbelang en wraakzucht. Maar de dwalingen en ondeugden van elken praetor namen tegelijk met zijn ambtsjaar een einde; alleen die beginselen die het gezond verstand en de practijk als juist erkend hadden, werden door zijn opvolgers overgenomen; de beslissing van nieuwe gevallen gaf duidelijke regels voor de wijze van procederen aan de hand, en tegen de verzoeking om onrechtvaardig te worden was de praetor behoed door de *lex Cornelia*, die hem dwong zich gedurende zijn ambtsjaar strikt te gedragen naar den geest en de letter van zijn

edict 1). Het was voor den verstandigen Hadrianus weggelegd om het plan te volvoeren, dat de geniale Cesar had ontworpen; Salvius Julianus, een uitstekend rechtsgeleerde, heeft zich, terwijl hij praetor was, onsterfelijk gemaakt door de samenstelling van het edictum perpetuum. Keizer en senaat gaven aan dat goed ontworpen wetboek gaarne hun goedkeuring; tusschen het strenge recht en de billijkheid, die zoo lang gescheiden waren geweest, kwam een verzoening tot stand; het edictum perpetuum verving de wet der twaalf tafelen en werd de onveranderlijke grondslag van het civiele recht 2).

1) Dio Cassius, d. I, l. XXXVI, p. 100 stelt het tijdstip der edicta perpetua op 686 vast. In de Acta Diurna echter, die men uitgegeven heeft naar de nagelaten papieren van Louis Vivès, wordt het jaar 584 genoemd. Pighius, Annales rom. d. II, p. 377, 378, Gravius, ad Suet. p. 778, Dodwell, Praelect. Camden, p. 665 en Heineccius houden de echtheid dier acta vol. Het woord Scutum Cimbricum echter, dat men er in vindt, bewijst dat zij valsch zijn. Moyle's Works, 8, 1, p. 303.

2) De geschiedenis der edicten is samengesteld en de tekst van het edictum perpetuum hersteld door de meesterhand van Heineccius, Opp. d. 7, P. 2, p. 1—564, bij wiens navorschingen ik mij gerust nederleg. In de académie des Inscriptions, heeft Bouchaud eene reeks van voorlezingen gehouden over dit van een juridisch en litterarisch standpunt belangrijk onderwerp. G.

Gibbon, Heineccius en bijna de geheele litterarische wereld vergissen zich over de ware beteekenis van het zoogenaamde edictum perpetuum van Hadrianus. Sedert de lex Cornelia waren de edicten alleen in dien zin perpetua, dat de praetor die gedurende zijn ambtsjaar niet kon veranderen. Hoewel het nu schijnt, dat de rechtsgeleerde Julianus onder Hadrianus, gemaakt heeft of bijgedragen heeft tot het maken van een volledige verzameling van edicten, hetgeen men ook vóór Hadrianus deed, b. v. Ofilius, qui edictum diligentur composuit, hebben wij geen voldoende bewijs, om het algemeen aangenomen gevoelen te huldigen, dat het edict der praetoren door Hadrianus voor eeuwig onveranderlijk werd verklaard.

De schrijvers van het recht, die na Hadrianus leefden, o. a. Pomponius in zijn kort overzicht over de geschiedenis van het romeinsche recht, spreken van het edict zooals het ten tijde van Cicero bestond. Zij konden waarschijnlijk een zoo merkbare verandering in den voornaamsten bron van het

VIII.

Keizerlijke constitutien.

Van Augustus tot Trajanus vergenoegden zich de eerste keizers met het afkondigen hunner edicten in de hoedanigheid van verschillende romeinsche magistraten; en de epistolae en orationes van den vorst werden vol eerbied door den senaat in zijne besluiten ingelascht. Het blijkt, dat Hadrianus 1)

civiele recht niet met stilzwijgen voorbijgaan. Hugo heeft onwederlegbaar aangetoond, dat verschillende stukken van schrijvers als Eutropius, niet voldoende waren, om het door Heineccius verdedigd gevoelen aan te nemen.

Een nieuw bewijs voor dit alles vindt men in de Instituten van Gajus, die zich in de eerste boeken in denzelfden geest uitlaat, zonder een door Hadrianus gemaakte verandering te vermelden. Had zij plaats gehad, dan had hij daarover gesproken, zooals hij het in L. I, 8 doet ten opzichte der responsa prudentum, naar aanleiding van een rescript van Hadrianus. Er is ook niets uit de tekst gevallen. Waarom zou Gajus gezwegen hebben over een verandering, veel belangrijker dan die, welke hij vermeldt?

De vraag wordt overigens weinig belangrijk, als wij er op letten, hoe inderdaad in het in de Pandekten geplaatste edictum perpetuum sedert Hadrianus tot aan het einde van dat tijdperk geen verandering gebracht is, behalve die van Julianns. Zie Hugo l. c. 55, 310. De latere rechtsgeleerden schijnen in hunne commentariën dezelfde tekst als hunne voorgangers te volgen. Evenzoo kan men zich natuurlijk voorstellen, dat na de zorg daaraan door zoovele bekwame mannen besteed, de redactie van het edictum zoo volmaakt was, dat er moeielijk grond tot eenige verandering bestond. Wij vinden nergens vermeld, dat de rechtsgeleerden over de woorden of de redactie van het edict hebben getwist.

Welk verschil zoude er trouwens thans uit voortspruiten, ten aanzien onzer wetboeken en onze moderne wetgeving? Vergelijk overigens de geleerde verhandeling van Bicner: De Salvii Juliani meritis in edictum praetorium recte aestimandis, Lipsiae 1809, 4to. W.

1) Zijn wetten zijn de eerste in den Codex. Zie Dodwell, Praelect. Camden p. 319—340, die telkens van zijn onderwerp afdwaalt om verwarde lezingen en zwakke paradoxen te verdedigen. G.

Al weder een dwaling waaraan Gibbon, Heineccius en de meeste andere

de eerste geweest is, die zich openlijk de geheele wetgevende macht in haren vollen omvang toeëigende. Deze verandering, die zoo zeer met zijne voortvarendheid strookte werd gunstig opgenomen, gedeeltelijk omdat men zich tijdens zijn regeering lijdelijk in alles schikte, gedeeltelijk wegens zijn langdurige afwezigheid. De volgende keizers huldigden dezelfde politiek en, om het eenigszins ruwe beeld van Tertullianus te gebruiken: »het sombere en verward ineengegroeide woud van wetten werd door de bijl van keizerlijke mandata en constitutien omgekapt 1). Gedurende 4 eeuwen, van Hadrianus tot Justinianus, werd het publiek en het privaat recht gekneed naar de willekeur van den soeverein, en weinige godsdienstige of burgerlijke instellingen liet men op haar ouden grondslag staan. De oorsprong van de wetgevende macht der keizers lag langen tijd in het duister, èn omdat men op een lagen trap van ontwikkeling stond, èn door de verschrikkingen van een gewapend despotisme; twee fictien werden daarom verspreid door slaafsche of wellicht onwetende rechtsgeleerden, die zich koesterden in de zonnestrallen van het Romeinsche en Byzantijnsche hof. Op dringend verzoek der oude keizers, hadden het volk en de senaat hun somtijds

schrijvers zich schuldig maken, en die voortspruit uit het verkeerde denkbeeld, dat het onbeteekenend rescript in den Codex van Justinianus, L. VI t. 23, c. 11, de eerste keizerlijke constitutie is, zonder dat men er op let, dat de Pandekten een aantal keizerlijke constitutien van af Julius Cesar bevatten. Zie l. 1 Dig. 29—1. Hugo merkt terecht op, dat de door den senaat goedgekeurde acta van Sylla eigenlijk op hetzelfde neerkwamen, als de constitutien van hen, die zich na hem de soevereiniteit aanmatigden. Overigens weten wij, dat Plinius en verscheidene andere oude schrijvers een menigte keizerlijke constitutien van af Augustus vermelden. Zie Hugo, Gesch. § 286 en 298, § 302 euv. W.

1) Totam illam veterem et squalentem silvam legum novis principalium. rescriptorum et edictorum securibus ruscatis et caeditis. Apologet. c. 4, p. 50 edit. Havercamp. Hij gaat voort met Severus te prijzen, die zonder aecht te slaan op haar ouderdom en gezag, onnoodige en verderfelijke wetten afschalte. G.

vrijstelling verleend van verplichtingen en strafbepalingen door bijzondere statuten opgelegd; elke dusdanige toegevendheid was een daad van rechtsheerschappij, die de republiek over den eerste harer burgers uitoefende. Doch dit nederig voorrecht werd ten slotte vervormd tot het prerogatief van een dwingeland, en de Latijnsche uitdrukking »legibus solutus," onthief den keizer van alle door menschen op te leggen banden 1), zoodat hij alleen zijn geweten en zijn gezond verstand als richtsnoer zijner handelingen had te raadplegen. 2. Ook uit de senaatsbesluiten, die telkens als een nieuw keizer op den troon kwam, de titels en de macht als van een bij keuze benoemden magistraatspersoon nauwkeurig omschreven, bleek zijn afhankelijkheid. Eerst nadat de denkbeelden en de taal der Romeinen verbasterd waren, werd door den vindingrijken geest van Ulpianus of nog waarschijnlijker van Tribonianus zelf 2) de *lex regia* en de onherroepelijke afstand van macht van het volk uitgevonden 3). De beginselen van vrijheid en rechtvaardigheid werden gebruikt, om de wetgevende macht der keizers te verdedigen, die inderdaad op onwaarheid steunde en in haar gevolgen tot slavernij leiden moest.

1) Dio Cassius dwaalt met opzet of uit onwetendheid in de beteekenis van de uitdrukking: *legibus solutus*, d. I, l. 53, p. 713; Reimar, zijn uitgever, voegt zich bij deze gelegenheid bij de algemeene afkeuring, die de vrije critiek over dezen slaafschen geschiedkundige heeft uitgesproken. G.

2) Zie Gravina, *Opp.* p. 501—512 en Beaufort, *Republique Romaine*, d. 1, p. 255—274. Hij maakte een goed gebruik van twee verhandelingen van Jan Frederik Gronovius en Noodt, beide door Barbeyrac vertaald en met kostbare noten voorzien, 2 deelen in 12mo. 1731. G.

Zie Hugo, l. c. § 277. W.

3) Het woord: *lex regia*, is nog jonger dan de zaak zelve. Zelfs de slaven van Commodus en Caracalla zouden voor den naam van koninklijk zijn teruggeschrikt. G.

Toch werd een eeuw vroeger Domitianus niet alleen door Martialis, doch zelfs in documenten: *Dominus et Deus noster* genoemd. *Suet. Dom. cap. 13.* Hugo. W.

IX.

Wetgevende macht der keizers.

»Wat den keizer behaagt, heeft kracht van wet, sedert »het Romeinsche volk, door de *lex regia* den geheelen omvang van zijn macht en souvereiniteit. heeft afgestaan" 1). Men liet toe, dat aan den wil van een enkel man, wellicht van een kind, de voorrang werd toegekend boven de wijsheid van eeuwen, en de wenschen van millioenen burgers; de ontaarde Grieken verklaarden met hoogmoed, dat de willekeurige uitoefening der wetgevende macht alleen aan de handen des keizers veilig kon worden toevertrouwd. »Welk eigenbelang of welke hartstocht," (roept Theophilus in het gerechtshof van Justinianus uit) »kan den keizer op het »dwaalspoor brengen, op het verheven standpunt, waarop »hij geplaatst is? Hij is immers reeds meester over het leven »en vermogen zijner onderdanen; zij, die zijn misnoegen »hebben opgewekt, worden reeds tot de dooden geteld" 2). Zelfs de geschiedschrijver, die vleierij versmaadt, zal moeten erkennen, dat in geschillen van privaat recht op den soeverein van een groot rijk slechts zelden persoonlijke consideratien invloed uitoefenen. Zijn deugd of zijn gezond verstand zullen hem er aan herinneren, dat aan hem de zorg voor den vrede en het recht is opgedragen en dat

1) Institut. lib. 1, 2, § 6. Pandekten, l. 1, l. 1, T. 4. Codex l. 1 § 7, l. 1, T. 17. Heineccius heeft in zijn boek over de antiquiteiten en in zijn *elementa de constitutiones principum* uitgebreid behandeld, die ook door Godofredus (*Comment. ad Cod. Theod. l. I, t. 1, 2, 3*) en Gravina (p. 87—90) worden besproken.

2) Theophilus in *Paraphras. Graec. Instit.* p. 33 en 34, uitgave Reitz. Zie over het karakter, de werken en den tijd waarin deze schrijver leefde, den Theophilus van J. H. Mylius, *Excursus*, p. 1034—1703.

het belang der maatschappij onafscheidelijk met het zijne is verbonden. De verstandige en onomkoopbare Papinianus en Ulpianus bekleedden den rechterstoel onder het zwakste en gebrekkigste bestuur 1); boven de schoonste verordeningen van Codex en Pandekten staan de namen van Caracalla en zijne ministers 2). De tyran van Rome was somtijds de weldoener der provinciën. Een dolksteek maakte een einde aan de misdaden van Domitianus; maar de verstandige Nerva bekrachtigde zijne verordeningen, die door den verontwaardigden senaat in de eerste opwelling van vreugde over zijne bevrijding, waren nietig verklaard 3).

X.

Rescripten der Keizers.

Niettegenstaande dit alles kon zelfs de verstandigste vorst, als hij een rescript 4), d. i. een antwoord op de vragen

1) De klacht van Macrinus (Julius Capit. c. 13): *Nefas esse leges videri Commodi et Caracallae et hominum imperitorum voluntates*, berust meer op naijver dan op waarheid. Commodus werd door Severus tot Divus gemaakt. (Dodwell Praelect. 8, p. 324 en 325). Toch komt hij slechts twee malen in de Pandekten voor.

2) Alleen van Antonius Caracalla zijn 200 constitutien in den Codex opgenomen, en 160 van hem en zijn vader samen. Deze twee vorsten worden vijftig maal in de Pandekten en acht maal in de Instituten aangehaald (Terrasson, p. 265.)

3) Plin. Secund. Epistol. 10, 66. Suet. in Domitian. c. 23.

4) Constantinus nam als hoofdbeginfel aan: *contra jus rescripta non valeant* (Cod. Theod. L. 1, t. 2, l. 1.) De keizers laten, hoewel tegen hun zin, wel enig onderzoek toe naar de wet en naar het feit, of wel enig uitstel, recht van petitie enz., maar deze onvoldoende geneesmiddelen zijn te veel afhankelijk van de willekeur des rechters, die tevens de risico op zich nemen moet.

van magistratspersonen, moest uitvaardigen, misleid worden door een partijdige voorstelling van het geschil. Vruchteloos was zoowel een beroep op het gezond verstand als het voorbeeld van Trajanus, om het misbruik te keeren, dat in haast gegeven beslissingen der keizers op een lijn stelde met goed doordachte verordeningen door de wetgevende macht samengesteld. De rescripten van den keizer, zijne concessien en decreten, zijne edicten en zijn sanctiones pragmaticae werden ondertekend met purperkleurigen inkt 1) en naar de provincien gezonden, als algemeen verbindende of slechts op een bepaald geval toepasselijke wetten, die de magistratspersonen moesten uitvoeren en waaraan het volk moest gehoorzamen. Maar toen hun aantal voortdurend vermeerderde, werd het elken dag twijfelachtiger, in hoeverre zij moesten worden nagekomen, totdat in den Codex Gregorianus, Hermogenianus en Theodosianus uitdrukkelijk werd vastgesteld, wat de keizer wilde. De twee eerste codices, waarvan nog sommige fragmenten over zijn, werden samengesteld door twee rechtsgeleerden, onafhankelijk van den keizer, met het doel, om de constitutien der heidensche keizers van Hadrianus tot Constantinus te bewaren. De derde, die nog over is, werd op bevel van Theodosius II samengesteld en in 16 boeken verdeeld, met het doel om verbindende kracht te geven aan de wetten der christelijke keizers van af Constantinus tot op zijn eigen regeering. De drie wetboeken verkregen voor de rechtbanken gelijk gezag, de rechter was bevoegd elke verordening als

1) Deze inkt was samengesteld uit vermiljoen en bergrood; men vindt dien op de diplomata der keizers van af Leo I (A. D. 470) tot op den val van het gricksche rijk (Bibliothèque raisonnée de la Diplomatie, d. I, p. 509—514. Lami, de Eruditione Apostolorum, d. 2, p. 720—726.

onecht of verouderd te beschouwen, die niet in de erkende verzameling was opgenomen 1).

XI.

Het formeele Romeinsche recht.

Bij onbeschaafde volken wordt in het gemis van een alfabet, hoewel onvolledig, voorzien door het gebruik van zichtbare teekens, die de aandacht opwekken en die de herinnering aan elke publieke of private handeling levendig houden. Het romeinsche recht geleek, in zijn eerste kindsheid zeer op een pantomime; de woorden sloegen op de gebaren en het minste verzuim of de minste dwaling in den vorm van procedure was voldoende, om den meest onverliesbaren eisch te doen ontzeggen. De huwelijksvereiniging werd aangeduid door de noodzakelijkste levensbehoeften, vuur en water 2); de vrouw die verstooten werd, gaf de sleutels terug, die haar waren overgegeven toen zij het bestuur van het huishouden op zich nam. Om een zoon of slaaf vrij te maken, draaide men hem rond en gaf hem een zachten klap op zijn wang; door het werpen van een steen belette

1) Schulting, *Jurisprudentia Ante-Justiniana*, p. 681—718. Cujacius beweert, dat Gregorius zich met de verordeningen van Hadrianus tot Gallienus bezig hield, en zijn medearbeider Hermogenes met die der volgende keizers. Deze verdeeling kan wel is waar in het algemeen juist zijn, maar dikwijls toch overschreden zij elkanders gebied. G.

De laatste rescripta in deze Codices zijn van Diocletianus. W.

2) Scaevola, waarschijnlijk Q. Cervidius Scaevola, de leermeester van Papinianus, beschouwt dit aannemen van vuur en water als een onmisbaar vereischte tot het tot stand komen van een huwelijk (l. 66 D. L. 24, t. 1. Zie Heineccius, *Hist. J. R.* no. 317.)

men het voortgaan met een werk; door het breken van een tak stuitte men de verjaring; een gesloten vuist was het symbool van een pand of bewaargeving; het geven der rechterhand was het teeken, dat men zijn woord van eer verpandde of zijn vertrouwen uitdrukte. Een gebroken stroohalm beteekende het tot stand komen van een contract; bij elke betaling kwamen schalen en gewicht te pas, en de erfgenaam, die een testament aanvaardde, was somtijds verplicht in de handen te klappen, zijn kleederen weg te werpen en met gemeente of gehuichelde blijdschap te springen en te dansen 1). Zoo een burger gestolen goed in het huis van een buurman ging zoeken, bedekte hij zijn schaamdeelen met een strook lijnwaad, en verborg zijn gelaat met een masker of schaal, opdat hij niet den blik eener maagd of matrona zou ontmoeten 2).

1) Cicero (de officiis 3, 19) kon slechts vermoedens opperen; maar St. Ambrosius (de officiis III, 2) beroept zich op de gewoonten van zijn eigen tijd, die hij als rechtsgeleerde en magistraatspersoon kende. Schulting, ad Ulpian. Fragmenta, tit. 22, 28, p. 643 en 644. G.

De schrijver beproefde in deze paragraaf samen te vatten al de voorbeelden van het formeele recht die hij bijeen konde krijgen. Wat hij met betrekking tot de vormen der *cretio hereditatis* vertelt, is onwaar; het is voldoende om een blik te slaan op de aangehaalde plaats van Cicero, om te zien dat deze in geen verband tot ons onderwerp staat. De schrijver roept het gevoelen van Schulting in, die juist in dat geciteerde gedeelte in verzet komt tegen deze belachelijke verklaring van de plaats van Cicero en er op wijst, hoe G. Graevius de juiste beteekenis daarvan zeer goed had verklaard. Zie den vorm der *cretio hereditatis* in Gajus, Instit. II, 166. W.

2) Tijdens de Antonijnen begreep men niet meer de beteekenis van het *furtum lance linteoque conceptum* (Aulus Gellius, 10—18—16—10.) Heineccius, die aan die vormen een Attischen oorsprong toeschrijft, beroept zich op de getuigenis van Aristophanes, diens scholiast, en Pollux (Antiquit. Rom. lib. 4, tit. 1, § 13—21.) G.

Men weet van deze formaliteiten niets meer af; wij zien evenwel dat reeds Gajus (l. III, § 192 en 193) ze belachelijk maakt: „Prohibiti actio quadrupli ex edicto praetoris introductum est; lex autem eo nomine nullam

In een civiel proces raakte de eischer het oor van zijn getuige aan, greep zijn onwillige tegenpartij bij de keel, en riep, met een plechtige formule, de hulp zijner medeburgers in. Beide partijen hielden elkanders hand vast, alsof zij voor den zetel des praetors tot een gevecht gereed stonden; deze beval hun dan, om het voorwerp, waarover het geschil liep, te voorschijn te brengen; zij gingen, zij keerden terug met afgemeten stappen en legden een kluit aarde voor zijn voeten neder, om den akker, dien zij elkander betwistten, zinnebeeldig voor te stellen. Die geheimzinnige kennis van wettelijke woorden en handelingen was het erfdeel van de pontifices en patriciers. Gelijk de Chaldeeusche sterrewichelaars maakten deze aan hunne cliënten bekend, op welke dagen men mocht ageeren en op welke dit verboden was; deze belangrijke kinderachtigheden stonden in nauw verband met den godsdienst van Numa, en zelfs na de afkondiging van de wet der twaalf tafelen, was het romeinsche volk nog van de pontifices afhankelijk door zijn onbekendheid met rechterlijke formaliteiten. Het verraad van eenige ambtenaren uit het plebs bracht ten laatste de geheimen aan het licht, waarvan men zooveel partij had getrokken; een meer ontwikkelde eeuw brak aan, waarin men met die wettelijke vormen den spot dreef en ze toch in acht nam, totdat

„poenam constituit. Hoc solum praecepit, ut qui quaerere velit, nodus quaerat, linteo cinctus, lancem habens, qui, si quid invenerit, jubet id lex furtum manifestum esse. Quid sit autem linteum quaesitum est? Sed verius est consuti genus esse, quo necessarias partes tegerent. Quare lex tota ridicula est. Eo magis, quod ita quaesita res inventa majori poenae subjiciatur. Deinde quod lancem sive linteo habere jubeat, ut manibus occupantis nihil subjiciatur, sive ideo, ut quod invenerit, ibi imponat, neutrum eorum procedit, si id, quod quaeratur ejus magnitudinis aut naturae sit ut neque subjici, neque imponi possit. Certe non dubitatur, cujuscunque materiae sit ea lanx, satis legi fieri.” Men ziet hieruit echter dat de schaal, zooals de meeste schrijvers, op gezag van Festus hebben beweerd, niet diende om het gelaat te bedekken.

eindelijk, door lang verloop van tijd, wat juist vroeger zooveel tot hare kracht had bijgedragen, die taal uit de kindschheid van een volk zóó in onbruik geraakte, dat zelfs hare beteekenis niet meer begrepen werd 1).

XII.

De perioden in de ontwikkeling der rechtsgeleerden.

De wijzen van Rome, die men als de eigenlijke scheppers van het burgerlijk recht kan beschouwen, beoefenden een edeler wetenschap dan die der drooge vormen. De verandering van het taaleigen en de zeden der Romeinen bracht te weeg, dat elk volgend geslacht minder in den stijl der twaalf tafelen thuis was, en de twijfelachtige gedeelten daarvan werden slechts onvolkomen opgehelderd door de studien der rechtsoudheidkundigen. Het was een edeler en belangrijker taak om dubbelzinnigheden te verklaren, om de werking der wet nauwkeurig te omschrijven, om de beginselen toe te passen, om daaruit gevolgtrekkingen af te leiden,

1) Cicero maakt in zijn rede pro Murena (c. 9—13) de vormen en de geheimen der rechtsgeleerden belachelijk, die met meer goede trouw door Aulus Gellius worden voorgesteld (Noctes Attic. 20, 10.) Gravina (opp. 265—267.) en Heineccius (Antiquit. lib. 4, tit. 6.) G.

Gibbon is te zeer ingenomen tegen al de formaliteiten van de procedure der Romeinen. Die der Romeinen waren zeer nauw met den ouden godsdienst verbonden, maar moesten noodzakelijk allengs verdwijnen, naarmate Rome een hooger trap van ontwikkeling bereikte. Hebben niet de beschaafde natiën van den tegenwoordigen tijd hun recht overladen met duizende dikwijls ongerijmde en bijna steeds onbeteekenende formaliteiten? Hoeveel voorbeelden biedt ons het Engelsche recht niet aan! Zie over het karakter dier formaliteiten het werk van Savigny over de roeping onzer eeuw op het gebied van wetgeving en rechtwetenschap, Heidelberg 1814, p. 9—10.

om wezenlijk bestaande of schijnbare tegenstrijdigheden op te lossen; zoo werd langzamerhand de wetgevende macht ongemerkt door de uitleggers der oude statuten in handen genomen. Hunne fijne verklaringen werkten mede met de pogingen van den praetor, die het orgaan was der billijkheid tegenover het strenge recht, om de tyrannie door enkelen in een tijd van weinige ontwikkeling uitgeoefend, te fnuiken. Het was het doel der rechtswetenschap om, zij het dan ook door zonderlinge middelen en langs een omweg, het recht te herstellen, dat de natuur en het gezond verstand voorschreef. Zoo werd het vernuft van ambtelooze burgers dienstbaar gemaakt aan het ondermijnen der staatsinstellingen van hun vaderland. De verandering, die gedurende nagenoeg 1000 jaar, van af de twaalf tafelen tot de regeering van Justinianus, plaats greep, kan verdeeld worden in drie perioden van bijkans even langen duur en die zich van elkander onderscheiden door de wijze van onderricht en het karakter der rechtsgeleerden 1).

1) Pomponius geeft deze verdeling der wetgeleerden in perioden aan (de origine juris, *Pandect. l. I, t. 2.*) De nieuwere schrijvers hebben met nauwgezetheid en verstand dit gedeelte der geschiedenis besproken; uit hen koos ik voornamelijk als gidsen Gravina (p. 41—79) en Heineccius (*Hist. J. R. no. 113 p. 351*); Cicero (meer bepaaldelijk in zijn *de oratore, de claris oratoribus, de legibus*) en de *clavis Ciceroniana* van Ernesti (onder den naam van Mucius enz.) deelt menig geestige en belangrijke bijzonderheid mede. Horatius doelt dikwijls op den arbeid der rechtsgeleerden in den vroegen morgen (*Serm. I, 1, 10. Epist. 2, 4, 103* enz.)

Agricolam laudat juris legumque peritus
 Sub galli cantum, consultor ubi ostia pulsat.
 Romae dulce diu fuit et solenne, reclusa
 Mane domo vigilare, clienti promere jura.

G.

Vooral door zijn verdeling der romeinsche rechtsgeschiedenis in tijdperken, toont Gibbon hoe diep hij in de kennis van dat recht is doorgedrongen. Hugo neemt die verdeling over, maar laat de geschiedenis voorafgaan van den tijd vóór de wet der twaalf tafelen, derhalve van de kindsheid van het romeinsche recht.

W.

EERSTE TIJDVAK. A. U. C. 303—648.

Hoogmoed en onwetendheid droegen er toe bij, om de beoefening van het romeinsche recht in het eerste tijdperk binnen nauwe grenzen te beperken. Op marktdagen en op dagen dat er vergaderingen werden gehouden, wandelden de voornaamste rechtsgeleerden op het Forum rond, bereid om zelfs den geringste hunner medeburgers met raad bij te staan, in de hoop, dat deze hun in de toekomst door voor hen te stemmen dank zoude betuigen. Wanneer zij ouder werden en in aanzien klommen, bleven zij te huis, op een stoel of troon gezeten, geduldig en in het vol gevoel hunner waardigheid op de bezoeken hunner cliënten wachten, die reeds bij het kriecken van den dageraad, uit de stad of van het land hun deur kwamen bestormen. De plichten van het maatschappelijke leven en de incidenten, die zich in een procedure voordeden, waren de gewone onderwerpen der adviezen; het mondeling geuite of op schrift gebrachte gevoelen der rechtsgeleerden werd uitgebracht volgens de voorschriften van het gezond verstand en van de wet. Aan jongelieden van hun eigen stand en familie werd veroorloofd te luisteren; hunne kinderen genoten het voorrecht van privaat onderricht, en de gens Mucia b. v. was lang beroemd door haar erfelijke kennis van het burgerlijke recht.

TWEDE TIJDVAK. A. U. C. 648—988.

De tweede periode, de bloeitijd der rechtswetenschap, bevat den tijd, die tusschen de geboorte van Cicero en de regeering van Severus Alexander ligt. Er vormde zich een stelsel, er werden scholen opgericht, er werden boeken samengesteld, de kennis van levenden en dooden werd dienstbaar gemaakt aan het onderricht der studeerenden.

Het eerste werk over het recht was de *Tripartita* van Aelius Paetus, bijgenaamd Catus of den Verstandige. De censor Cato verwierf zich, onafhankelijk van zijne overige verdiensten, eenigen roem door zijne rechtsstudien en die van zijn zoon; drie ervaren rechtsgeleerden maakten den familienaam van Mucius Scaevola beroemd; maar het hoogste toppunt in die wetenschap bereikte hun leerling en Cicero's vriend Servius Sulpicius. Die lange rei nu, die met gelijken luister onder de republiek en onder de keizers bloeide, werd gesloten door de eerbiedwaardige namen van Papinianus, Paulus en Ulpianus. Hunne namen en de titels hunner werken zijn zorgvuldig bewaard, en het voorbeeld van Labeo kan ons een denkbeeld geven van hun vlijt en vruchtbaarheid. Die uitstekende rechtsgeleerde uit den tijd van Augustus, bracht het jaar gedeeltelijk in de stad, gedeeltelijk buiten door, en hield zich nu eens met zijne zaken, dan weder met het samenstellen van boeken bezig. Vier honderd boeken worden opgesomd als de vrucht van zijne studie. Van Capito, zijn mededinger, wordt uitdrukkelijk het 295^e boek aangehaald; slechts weinigen van hen, die onderricht gaven, konden hunne meeningen in minder dan 100 boekdeelen samenvatten.

DERDE TIJDVAK. A. U. C. 988—1230.

Gedurende het derde tijdvak, van Alexander tot Justinianus, bewaarden de rechtsgeleerde orakels nagenoeg het stilzwijgen. De weetgierigheid was verflauwd; op den troon zaten dwingelanden en onbeschaafde heerschers, godsdienstige kwestien hielden de meer werkzamen bezig, en de professoren van Rome, Constantinopel en Beritus vergenoegden zich met de nederige rol, om de lessen hunner meer ontwikkelde voorgangers te herhalen. Uit het feit dat de rechtsstudie langzaam vooruitging, maar snel in verval raakte, kan worden afgeleid, dat voor hare beoefening een tijd van

vrede en de daarmede gepaard gaande fijnere beschaving noodig is. Uit de menigte rechtsgeleerden, die in dien tusschentijd uitgebreide boeken schreven, kan men opmaken, dat men zich op de beoefening van het recht toeleggen en daarover boeken samenstellen kan, al heeft men slechts een middelmatig oordeel, en een middelmatigen vlijt. Juist immers omdat de volgende eeuw niet bij machte bleek te zijn om iets dergelijks voort te brengen, werd het genie van een Cicero en Virgilius hoe langer zoo meer op prijs gesteld; doch de uitstekendste onderwijzers der rechtswetenschap waren zeker leerlingen te zullen nalaten, die met hen in verdiensten en roem zouden gelijk staan of wel hen zouden evenaren.

XIII.

Wijsbegeerte der rechtsgeleerden.

Het recht, dat op een ruwe wijze aan de behoeften der eerste Romeinen was dienstbaar gemaakt, werd in de zevende eeuw na de stichting der stad gepolijst en verbeterd, door dat het zich nauw aan de grieksche filosofie aansloot. Ondervinding en practijk waren de leermeesteressen der Scaevola's geweest; doch Servius Sulpicius was de eerste rechtsgeleerde, die zijn wetenschap grondde op een vaste en algemeene theorie 1). Om waarheid en leugen te onder-

1) Crassus of liever Cicero zelf vormt zich een denkbeeld van de wijze van beoefening der wetenschap van het recht (de oratore, c. 41, 42), dat de welsprekende doch onontwikkelde Antonius tracht bespottelijk te maken (1, 58). Het werd gedeeltelijk in practijk gebracht door Servius Sulpicius (in Bruto c. 41), wiens lof door Gravina, in klassiek Latijn, op sierlijke wijze verkondigd wordt (p. 60). G.

scheiden, paste hij als onfeilbare regels de logica van Aristoteles en de Stoïcijnen toe, toetste bijzondere gevallen aan algemeene hoofdbeginselen, bracht orde in een ordeloos geheel, en verspreide daarover licht door zijn welsprekendheid. Cicero, zijn tijdgenoot en vriend, stelde geen prijs op den roem een rechtsgeleerde van beroep te zijn; maar zijn onvergetelijk talent, dat alles wat het aanraakt in goud verandert, strekte tot sieraad der rechtswetenschap in zijn vaderland. 1) Op het voorbeeld van Cato dacht hij zich een denkbeeldige republiek en maakte daarvoor een verzameling wetten; in deze werken tracht hij den hemelschen oorsprong te bewijzen van de verstandige en rechtvaardige romeinsche staatsinstellingen.

Het geheele heelal, zoo is zijn verheven grondstelling, bestaat uit één onmetelijke republiek; goden en menschen, die uit dezelfde stof zijn samengesteld, zijn leden van dezelfde gemeenschap; de natuurwetten en het volkenrecht zijn op de rede gegrond; alle positieve instellingen, hoezeer door het toeval en de gewoonte gewijzigd, zijn ontleend

1) De onsterfelijke woorden van Cicero zijn de volgende: „Non enim facile dixerim plus studii, quam illum et ad dicendum et ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse . . . maluit . . . longe omnium non ejusdem aetatis, sed eorum etiam qui fuissent, in jure civile esse princeps. Hic Brutus, Ain tu? inquit, etiamne Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis? Sic enim inquam, Brute! existimo, juris civilis magnum usum et apud Scaevolam et apud multos fuisse, artem in hoc uno. Quod nunquam effecisset ipsius juris scientia, nisi eam praeterea didicisset artem quae doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscura explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua vera et falsa judicarentur, et quae quibus positae essent, quaque non essent, consequentia. Hic enim attulit hanc artem omnium artium maximam, quasi lucem ad ea quae confuse ab aliis aut respondebantur aut agebantur. . . . Sed adjunxit etiam et litterarum scientiam et loquendi elegantiam, quae ex scriptis ejus, quorum similia nulla sunt, facillime perspicere potest.”

Hugo denkt, dat het scherpzinnig stelsel der Instituten, door een groot aantal oude rechtsgeleerden en ook door Justinianus aangenomen, van hem dagteekent. Zie *Gesch. enz.* § 322, no. 2. W.

aan het beginsel van rechtvaardigheid, dat de Godheid in alle deugdzame harten heeft gegrift. De sceptici die weigeren te gelooven en de Epicuristen die weigeren te handelen, sluit hij van het gebied der wijsbegeerte uit. De laatsten zien laag neder op de taak, om voor het heil der republiek te zorgen; hij raadt hen in hun schaduwrijke tuinen te blijven sluimeren. Maar hij smeekt de nieuwe academie het stilzwijgen te bewaren, opdat hare vermetele tegenwerpingen den schoonen en goed geordenden bouw van zijn grootsch stelsel niet vernielen 1). Hij noemt Plato, Aristoteles en Zeno als de eenige leermeesters, die den burger toerusten en vormen voor de plichten van het maatschappelijk leven. Het sterkst van al deze wapenrustingen was die der stoicijnen 2); zij werden in de rechtsgeleerde scholen het meest gedragen wegens haar nut en hare sierlijkheid. Onder de galerijen leerden de romeinsche civilisten de plichten van het leven vervullen, redeneeren en sterven; maar zij zogen in sommige opzichten de eigenaardigheden in, die aan die secte eigen waren: nl., zucht naar paradoxen, de gewoonte om stijfhoofdig een meening vast te houden en een kleingeestige gehechtheid aan woorden en uitdrukkingen. De handhaving van het recht van eigendom grondde men op den voorrang dien de vorm had boven de stof; de gelijkheid van alle misdrijven werd verdedigd door een uitspraak

1) *„Perturbatricem autem omnium harum rerum academiam, hanc ab Arcesila et Carneade recentem, exoremus ut sileat, nam si invaserit in haec, quae satis scite instructa et composita videantur, nimis edet ruinas, quam quidem ego placare cupio, submovere non audeo.”* De legibus I, 13. Uit deze zinsnede alleen had Bentley reeds kunnen leeren, hoezeer het Cicero ernst was met de schoonschijnende theoriën die hij ontwikkeld heeft. (Remarks on Free-thinking, p. 250.)

2) De Stoicijnsche wijsbegeerte werd te Rome het eerst door Panaetius, den vriend van Scipio Minor onderwezen (zie zijn leven in de *Mém. de l'acad. des Inscriptions*, d. 10, p. 75—89.)

van Trebatius 1), dat hij die een oor aanraakte, het geheele lichaam aanraakt, en dat hij, die een gedeelte van een hoop koorn of een vat wijn steelt, even zoo schuldig is als hij die het geheel ontvreemdt 2).

XIV.

Gezag der rechtsgeleerden.

De wapenhandel, de welsprekendheid en de studie van het burgerlijke recht baanden den burger den weg tot eerampten; en als deze drie te gelijk door denzelfden man beoefend werden, kwam het nut van elk dier wetenschappen meer duidelijk aan het licht. Een verstandig praetor bracht door de samenstelling van het edict te weeg, dat ook de meening die hij als privaat persoon uitsprak, werd aangenomen en boven die van anderen werd voorgetrokken;

1) Hij wordt, wat dit betreft, aangehaald door Ulpianus (leg. 40 ad Sabinum in Pandect. lib. 46, tit. 2, leg. 21.) Trebatius, na een rechtsgeleerde van den eersten rang te zijn geweest, qui familiam duxit, werd een Epicurist (Cicero ad familiares 7, 5.) Misschien behoorde hij niet standvastig en oprecht tot deze nieuwe secte. G.

Gibbon heeft den zin van deze phrase van Cicero zeer slecht begrepen. Eerst na hem is men daarin beter geslaagd. Cicero noemt de hoedanigheden van Trebatius op en zegt: accedit etiam, quod familiam duxit in jure civili, singularis memoria, summa scientia, d. i. Trebatius heeft nog een hoedanigheid, van veel belang voor hen, die het civiele recht beoefenen, n. een nitstekend geheugen enz. Die verklaring reeds door Ménage geraden (Amoenit. juris civilis, c. 14) vindt men in het woordenboek van Scheller, s. v. familia en in de Gesch. van Hugo §. 323. Vele schrijvers hebben zonder schijn van bewijs beweerd, dat Trebatius een Epicurist was. W.

2) Zie Gravina (p. 45—51) en de nietige bedenkingen van Mascou. Heinneccius (Hist. J. R. No. 125) citeert en prijst een verhandeling van Everard Otto, de stoica jurisconsultorum philosophia.

naar het gevoelen van een censor of consul hoorde men eerbiedig; en de moed of de overwinningen van een rechtsgeleerde droegen er dikwijls toe bij, om een twijfelachtige wetsverklaring ingang te doen vinden. Lang werd de wetenschap der patriciers door een waas van geheimzinnigheid beschermd; doch toen de tijd van meerdere ontwikkeling aanbrak, was het gevolg van de vrijheid van onderzoek het vaststellen van algemeene rechtsbeginselen. Moeielijke en ingewikkelde gevallen werden door het redetwisten op het forum opgehelderd; algemeene regelen, axiomata en definitien 1), ontleend aan het gezond verstand werden in de practijk toegepast, en voor de rechtbanken werd het gewoonte zich op het gevoelen der rechtsgeleerden te beroepen. Doch deze uitleggers konden de wetten der republiek noch maken noch uitvoeren; de rechters behoefden zich zelfs niet te bekommeren om het gezag der Scaevolae, dat dikwijls door de sophismen of de welsprekendheid van een scherpzinnig pleiter werd omvergeworpen 2). Augustus en Tiberius waren de eersten, die van de wetenschap der rechtsgeleerden gebruik maakten als een nuttig werktuig voor hun macht; de slaafsche arbeid van dezen bracht het oude systeem in overeenstemming met den geest en de inzichten van het despotisme. Onder het schoonklinkend voorwendsel van de waardigheid der wetenschap te handhaven, werd het voorrecht om rechtsgeleerde adviezen, eerst door den keizer goedgekeurd, te onderteekenen en die kracht te doen hebben, toegekend aan hen, die behoorden tot den *ordo senatorius* of *equester*; dit monopolie bleef bestaan, totdat Hadrianus aan elken burger, die zich van zijne bekwaamheid en kennis bewust was, de vrijheid gaf, om dit beroep uit te oefenen. Thans

1) Wij kennen de *regula Catoniana*, de *stipulatio Aquiliana*, en de *formulae* van Manilius, benevens 211 grondstellingen en 247 bepalingen (*Pandect. L. 50 T. 16 en 17*).

2) Zie Cicero, lib. 1 de *Oratore*, *Topica*, pro *Murena*.

werd de praetor eenigszins gebonden door de lessen zijner leermeesters; de rechters moesten, behalve aan de wetten, ook aan de commentariën daarop gehoorzamen; zoo was b. v. het gebruik van codicillen een belangrijke verandering, waaraan Augustus op raad der rechtsgeleerden zijne goedkeuring hechtte 1).

1) Zie Pomponius (de origine juris l. 2, § 47 D. I. I, t. 1.) Heineccius (ad Institut) lib. 1. tit. 2, § 8, lib. 2, tit. 25 in Element. et Antiquitat.) en Gravina (p. 41—45.) De tijdgenooten beklagen zich niet zeer over dat monopolie van Augustus, dat toch een ergerlijke maatregel was; waarschijnlijk werd het onder den dekmantel van een Senaatsbesluit binnengesmokkeld.

G.

De schrijver volgt hier het gevoelen van Heineccius, dat toen algemeen werd gehuldigd. De plaatsen die daarmede schijnen te strooken zijn l. 2, § 47 D. I. 2 en § 8. Institut. I, 2. Het eerste fragment spreekt uitdrukkelijk van een voorrecht, dat de keizers tot aan Hadrianus aan eenige rechtsgeleerden had toegekend", „publice respondendi jus ante Augusti tempora non dabatur Primus divus Augustus ut major juris auctoritas haberetur constituit ut ex auctoritate ejus responderent." De paragraaf der Instituten spreekt van de verschillende meeningen van hen „quibus est permissum jura condere." Doch het eerste fragment zegt niet, dat de meening dezer bevoorrechte rechtsgeleerden voor de rechters kracht van wet had. Daarom verwerpt Hugo geheel en al het gevoelen van Bach, van Heineccius en in 't algemeen van alle schrijvers, die hem waren voorgegaan. Hij beweerde, dat § 8 der Instituten sloeg op de constitutie van Valentinianus III, die regelde het gezag dat aan de verschillende geschriften der rechtsgeleerden moest worden toegekend.

Thans echter vinden wij in de Instituten van Gajus deze zinsnede (1, § 7): „Responsa prudentum sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est jura condere; quorum omnium, si in unum sententiae concurrunt, id. ita sentiunt, legis vicem obtinet; si vero dissentiunt, judici licet, quam velit sententiam sequi idque rescripto divi Hadriani significatur."

Ik geloof niet ondanks die zinsnede, dat Hugo's gevoelen nog kan worden volgehouden. Wij moeten daarmede vergelijken de door Pomponius aangehaalde plaats, en na zoo sterke bewijzen schijnt het onbetwistbaar, dat de keizers aan eenige rechtsgeleerden „quibus permissum erat jura condere, een voorrecht van welken aard ook hebben toegekend. Hun gevoelen had somtijds kracht van wet. Hugo geeft aan deze zinsnede, om haar in zijn systeem te doen sluiten, een gedwongene verklaring, die de geheele zin verandert. Hij beweert namelijk, dat zij slechts bevestigt, wat echter van zelf spreekt,

XV.

Secten.

Men kon natuurlijk slechts vorderen, dat de rechters uitspraak zouden doen overeenkomstig het gevoelen der rechtsgeleerden, als deze onder elkander eenstemmig dachten. Maar positieve instellingen zijn dikwijls ontstaan uit gewoonten en vooroordeel; de taal der wetten is dubbelzinnig en voor allerlei verklaring vatbaar; als het gezond verstand geen uitspraak kan doen, wordt de zucht om te twisten slechts vermeerderd door den onderlingen naijver van mededingers, de ijdelheid der meesters en de blinde gehechtheid der leerlingen; zoo was ook de romeinsche rechtsgeleerde wereld verdeeld in de eens zoo beroemde secten der Proculiani en Sabiniani 1). Twee ervaren rechtsgeleerden, Ateius

dat het gezag der beroemdste rechtsgeleerden moest worden geeerbiedigd en hij noemt datgene een voorrecht, wat aan iedereen geoorloofd is. Het komt mij onbetwisbaar voor, dat de keizers eenige bijzondere beschikkingen hebben gemaakt, betreffende het gezag, dat deze bevoorrechte rechtsgeleerden moesten hebben, zoo zij door den rechter werden geraadpleegd. Maar in hoeverre moesten hun adviezen worden geeerbiedigd? Deze vraag kan, bij gebrek aan geschiedkundige bronnen moeielijk nauwkeurig worden beantwoord.

Is het niet mogelijk dat de keizers de rechters bevolen hebben sommige personen te raadplegen? In dit geval heeft dit recht om geraadpleegd te worden noodzakelijk moeten berusten bij rechtsgeleerden, daartoe uitdrukkelijk door den keizer benoemd.

Zie Hugo's meening in zijn *Gesch.* § 313.

Kan de nitdrukking van Heineccius in het leven van Caracalla (Cap. 24), dat nl. die keizer den rechtsgeleerden het geven van advies niet meer toestond, niet beteekenen dat Caracalla plan had deze instelling af te schaffen?

Zie over deze plaats *Thémis*, d. II, p. 17—36. Daar de schrijver de tegenovergestelde meening van Heineccius niet kende, bespreekt hij de kwestie niet grondig.

W.

1) Ik heb de verhandeling van Gotfridus Mascovius (den geleerde Mascon), de *sectis Juriconsultorum* gebruikt (Lipsiae, 1728, in 12mo. p. 276); geleerd, maar bekrompen en onvruchtbaar.

Capito en Antistius Labeo 1) bloeiden onder de vreedzame regeering van Augustus; de eerste stond in gunst bij den keizer, terwijl de laatste meer in aanzien klom door zijn minachting voor die gunst en zijn volhardende doch onschadelijke oppositie tegen den romeinschen tyran. Dat verschillend karakter nu en hunne verschillende beginselen hadden invloed op hun rechtsgeleerde studien. Labeo was verkleefd aan den vorm der oude republiek, zijn mededinger vereenigde zich met de beginselen der ontluikende monarchie, die hem meer voordeel konden aanbrengeu. Nu is een hoveling in den regel slaafsch en onderworpen: van daar dat Capito zelden den moed bezat om af te wijken van het gevoelen, of ten minste van de woorden zijner voorgangers. De moedige republikein daarentegen verkondigde zijne onafhankelijke denkbeelden zonder voor paradoxen of nieuwigheden terug te deinzen. Toch hield Labeo zich streng aan zijn logische gevolgtrekkingen, en besliste volgens de letter van de wet dezelfde vraagstukken, welke zijn mededinger, die meer met het gezond verstand te rade ging, aan de billijkheid toetste. Wanneer in plaats van een geldsom goederen in ruil waren gegeven, beschouwde Capito deze overeenkomst nog als een koop 2); het tijl stip waarop men pubes werd, beperkte hij niet tot den leeftijd van 12 of 14

1) Zie over het karakter van Labeo, Tacitus Annal. 3, 75 en een brief van Ateius Capito (Aulus Gellius 13, 12) die zijn mededinger beschuldigt van *libertas nimia et vecors*. Toch is het niet waarschijnlijk dat Horatius een deugdzaam en eerbiedwaardig senator zon hebben bespot, en daarom verenig ik mij met de emendatie van Bentley, die leest: *Labienu insanius* (Serm. lib. I. III. 82). Zie Mascou, de sectis, c. 1, p. 1—24.

2) Justinianus (Inst. 3, 23 en Theophilus vers. Graec. p. 677—680) vermelden dezen strijd en halen tevens de verzen van Homerus aan, waarop beide partijen zich beroepen. Paulus gaf een eindbeslissing (l. 33 ad Edict. in L 1 D. XVIII 1); hij zeide, dat bij een bloote ruil koper en verkooper niet konden worden onderscheiden.

jaar, doch maakte het van de natuur van ieder individu afhankelijk 1). Deze strijd nu van beginselen verspreidde zich in de geschriften en de lessen der twee stichters; van af Augustus tot Hadrianus bleven de scholen van Capito en Labeo in haar strijd volharden 2); de twee secten ontleenden haar naam aan Sabinus en Proculus, de beroemdste harer leermeesters. Ook werden zij wel eens met de namen Cassiani en Pegasiani aangeduid. Zonderling is het, dat Pegasus, de nederige slaaf van Domitianus, de partij van het volk koos 3), terwijl Cassius, die er zich op beroemde een afstammeling te zijn van den moordenaar uit vaderlandsliefde, een gunsteling des keizers was 4). Het edictum perpetuum maakte voor een groot gedeelte een einde aan den strijd dezer secten. Keizer Hadrianus gaf, om dit belangrijk werk tot stand te brengen, den voorkeur aan het hoofd der Sabiniani; de vrienden der monarchie triomfeerden. Doch de gematigde Salvius Julianus

1) De Proculani zegepraalden in den strijd, omdat men begreep, dat een onderzoek tegen de goede zeden streed en om zich te vereenigen met een aphorisme van Hippocrates, die vasthield aan een tijdperk van zeven jaren van dubbele weken, of zeven jaren van 700 dagen (Inst. lib. 1, 22). Plutarchus en de Stoicijnen (de Placit. Philosoph. l. 5, c. 24) vermelden een betere reden; 14 jaar is een leeftijd *περι ην ο σπερματικός κινείται ορμος*. Zie Mascou c. 9, p. 145—276.

2) De geschiedenis en het te niet gaan dezer secten is beschreven door Mascou (c. 2—7, p. 24—120); zoo het niet belachelijk was, zouden wij de onpartijdigheid prijzen, waarmede hij de gevoelens van geheel verdwenen secten beoordeelt.

G.

Het werk van Gajus, dat later is dan Hadrianus, verspreidt nog eenig licht over dit onderwerp; de kwesties tusschen de twee secten schijnen velen in aantal te zijn geweest. Gajus verklaart openlijk aanhanger van Sabinus en Cassius te zijn. Zie Hugo, Gesch. § 318.

W.

3) Reeds op de eerste sommatie snelt hij naar de vergadering op de vischmarkt. Toch noemt Juvenalis den prefect van Rome «sacrossimus legum interpretes (Sat. 4, 75—81) Een scholiast vermeldt, dat hij om zijn kennis niet een man maar een boek werd genoemd. Den naam Pegasus droeg hij naar een galei, waarover zijn vader het bevel voerde.

4) Tacit. Annal. 17, 7. Suet. in Nerone c. 37.

bracht ongemerkt een verzoening tusschen overwinnaars en overwonnenen tot stand.

De rechtsgeleerden uit den tijd der Antonijnen bootsten de wijsgeeren van hun tijd na; zij lieten zich niet binden door het gezag eens meesters, maar kozen de naar hun oordeel beste leerstellingen van elk stelsel 1). Doch zoo hun keuze meer eensgezind ware geweest, zouden hun werken minder omvang hebben gehad. De rechter werd in verwarring gebracht door het getal en het gewicht van een menigte uiteenlopende gevoelens. Elk vonnis, hem door eigenbelang of hartstocht ingegeven, kon hij verdedigen door te wijzen op den eenen of anderen naam, die in vereering stond. Te recht ontlastte hem dan ook een edict van Theodosius den jongere van de moeite, om de argumenten der verschillende rechtsgeleerden te vergelijken en te wegen. Vijf juristen, Gajus, Papinianus, Paulus, Ulpianus en Modestinus werden verklaard de orakels der wetenschap te zijn; het gevoelen der meerderheid gold, maar zoo de stemmen staaften, werd aan Papinianus, die hen in verstand verre overtrof, een beslissende stem toegekend 2).

1) Mascou, de sectis c. 8, p. 120—144, de Herciscundis, term waarmede deze eclectische rechtsgeleerden werden aangeduid; *herciscere* is synoniem met *dividere*.

2) Zie lib. I, t. 4 Codex Theodosianus met de commentaar van Godofredus, d. I, p. 30—35. Deze wet zou kunnen aanleiding geven tot twisten op de wijze der Jezuiten, gelijk die in de *Lettres Provinciales*; men zou b. v. kunnen vragen of een rechter verplicht was het gevoelen van Papinianus of de meerderheid te volgen, tegen zijn meening en zijn geweten enz. Het staat echter in de macht eens wetgevers om aan een meening, op zich zelf valsch, kracht van wet, niet van waarheid toe te kennen.

Lex citandi: Impm. Theod. en Valentinianus A. A. ad senatum urbis Romae. Post alia: »Papiniani, Pauli, Gaji, Ulpiani atque Modestini scripta »universa firmamus ita ut Gajum atque Paulum, Ulpianum atque ceteros »comitetur auctoritas lectionis, quae ex omni opere recitatur. Eorum quoque »scientiam, quorum tractatus atque sententias, praedicti omnes suis operibus mis- »cuerunt, ratam esse censemus, ut Scaevolae, Sabini, Juliani atque Marcelli,

XVI.

Hervorming van het Romeinsche recht door Justinianus.
A. D. 527 env.

Toen Justinianus den troon beklom, was de hervorming van het Romeinsche recht een moeielijke, doch noodzakelijke taak. In den loop van tien eeuwen, waren met een ontzachelijke menigte verschillende wetten en uitspraken, duizende deelen opgevuld; niemand was rijk genoeg zich deze te verschaffen, niemand bekwaam genoeg er orde in te brengen. Het was niet gemakkelijk boeken te vinden, en de rechters, arm in het midden van den overvloed, waren genoodzaakt hun taak dikwijls verkeerd naar hun eigen willekeur te vervullen. De onderdanen in de grieksche provincien verstonden niet eens de taal, waarin over hun leven en hun bezittingen werd beslist; op de Latijnsche taal, een taal van zoogenoemde barbaren, legde men zich slechts zeer onvolkomen aan de akademie van Beritus en Constantinopel toe. Justinianus was, als Illyrisch soldaat, van zijn kindsheid af met haar vertrouwd. In zijn jeugd had hij de rechtswetenschap beoefend, en de bekwaamste rechtsgeleerden van het Oostersche rijk werden door

„omniumque, quos illi celebrarunt, si tamen eorum libri, propter antiquitatis incertum, codicem collatione firmentur. Ubi autem diversae sententiae proferuntur, potior numerus vincat auctorum, vel si numerus aequalis sit, ejus partis praecedit auctoritas in qua excellentis ingenii vir Papinianus emineat, qui ut singulos vincit, ita cedit duobus. Notas etiam Pauli et Ulpiani, in Papiniani corpus factas (sicut dudum statutum est) praecipimus infirmari. Ubi autem pares eorum sententiae recitantur, quorum par censetur auctoritas, quod sequi debeat, eligat moderatio judicatis. Pauli quoque sententias semper valere praecipimus etc. Dat. VII, Id. Nov. Ravennae DD. NN. Theodosio XII et Valentiniano II, AA. Coss. (406).”

hem aangewezen om met hun vorst het werk der hervorming te helpen volbrengen 1). De practijk van advokaten en de ondervinding der magistraatspersonen vulde datgene aan, wat aan de theorie der professoren ontbrak, het talent van Tribonianus zette aan de geheele onderneming leven bij 2).

XVII.

Tribonianus, A. D. 527—546.

Deze buitengewone man, die door den een geprezen, door den ander gelaakt wordt, werd geboren te Sido in Pamphylie. Gelijk Baco, had hij zich al de kennis van zijn eeuw eigen gemaakt. Zoo schreef hij in proza en in verzen over een menigte zonderlinge, diepzinnige en uiteenloopende onderwerpen 3); o. a. vervaardigde hij twee lof-

1) Ik heb om den arbeid van Justinianns te kunnen beoordeelen de inleiding op de Instituten, de 1e, 2e en 3e inleiding op de Pandekten, de eerste en tweede inleiding op den Codex en den Codex zelf bestudeerd (l. I, t. 17 de veteri Jure enucleando). Na deze oorspronkelijke bronnen heb ik van de moderne schrijvers geraadpleegd: Heineccius, (Hist. J. R. no. 83—104. — Terrasson, Hist. de la Jurispr. Romaine p. 295—356). — Gravina (Opp. p. 93—100) en Ludewig, leven van Justinianus p. 19—123, 318—321, voor den Codex en Novellae p. 209—261, voor de Digesta of Pandekten p. 252—317.

2) Zie over het karakter van Tribonianus, Procopius, (Persic. l. I, c. 13 en 24. — Anecd. c. 13, 20) en Soidas, d. 3, p. 501 edit. Kuster. — Ludewig (in Vit. Justinian. p. 175—209) doet ongelooflijk zijn best om den moor wit te wasschen.

3) Ik geloof dat de twee plaatsen van Suidas op één persoon betrekking hebben, de omstandigheden passen nauwkeurig op elkander; de rechtsgeleerden schijnen daarop niet te hebben gelet; Fabricius schrijft die werken aan twee schrijvers toe. (Bibliot. Graec. D. I, p. 341, 2, p. 518, 3, p. 418, 12, p. 346, 353, 474).

redenen op Justinianus en op den wijsgeer Theodotus; het ware geluk en de plichten der regeering, de catalogus van Homerus en de 24 soorten van dichtmaat, de sterrekundige tafel van Ptolomeus, de schijngestalte der maan, de huizen der planeten, de harmonie van het wereldstelsel waren achtereenvolgens het onderwerp zijner beschouwingen. Aan de kennis van de Grieksche letterkunde paarde hij het talent om zich in het latijn te kunnen uitdrukken; de werken der romeinsche rechtsgeleerden stonden niet alleen in zijn bibliotheek, doch hij kende ze door en door, met ijver legde hij zich toe op al de kunsten, die den weg banen tot rijkdom en eeramten.

Van de balie der praefecti praetorii, verhief hij zich tot den rang van quaestor, consul en quaestor Palatii; de raad, die Justinianus omringde, luisterde met aandacht naar zijn welsprekende en wijze woorden; de nijd werd door zijn vriendelijke manieren tot zwijgen gebracht. Toch is op den goeden naam van Tribonianus een vlek geworpen daar men hem ongodsdienstigheid en gierigheid verweet. De eerste minister van een bijgeloovig en onverdraagzaam hof, werd beschuldigd van in het geheim een afkeer te koesteren voor het Christendom; men hield hem verdacht van dat Atheïsme en Paganisme, dat men, zonder eenigen grond, aan de laatste Grieksche wijsgeeren toeschreef. Meer bewijzen leverde men van zijn gierigheid, waarvan men de schadelijke gevolgen ondervond.

Weder zal ons het voorbeeld van Baco voor den geest komen wanneer het waar is, dat hij zich in de rechtsbedeeling door geschenken liet onkooopen; zijn verdiensten kunnen zijn ondeugden niet wegeijferen, wanneer hij werkelijk de heiligheid van zijn ambt bezoedelde, en, alleen om zijn bijzondere belangen te dienen, elken dag wetten maakte, wijzigde of afschafte. Tijdens het oproer van Constantinopel, moest men toegeven aan den wellicht

door rechtmatige verontwaardiging uitgelokten en luide uitgesproken volkswensch en hem verwijderden; doch de quaestor werd spoedig in zijn eer hersteld, en mocht zich tot aan zijn dood, gedurende meer dan twintig jaren, in het vertrouwen des keizers verheugen. Zijn eerbiedige onderworpenheid werd door Justinianus zelf zeer geprezen, die ijdel genoeg was om niet te begrijpen, hoe dikwijls die onderworpenheid in de grofste vleierij ontaardt. Tribonianus aanbad zijn meester, die hem zoovele gunsten bewees; volgens hem was de aarde niet waard, zulk een vorst te bezitten; ja zelfs veinsde hij te vreezen, dat eens Justinianus, gelijk vroeger Elias of Romulus van de aarde zou worden opgenomen en levend zou worden overgebracht naar de woningen van hemelsch geluk 1).

XVIII.

De codex van Justinianus A. D. 529, 13 Feb.,
A. D. 529 7 April.

Indien Cesar de hervorming van het romeinsche rechtswezen had tot stand gebracht, dan zou zijn scheppende geest, voorgelicht door studie en nadenken, aan de wereld een

1) Dit wordt medegedeeld door Hesychius (de viris Illustribus), door Procopius (Anecd. c. 13) en Suidas (d. 3, p. 501). Zulk een vleierij is bijkans ongelooflijk.

Nihil est quod credere de se

Non poterit, cum laudatur Diis aequa potestas.

Fontenelle (d. 1, p. 32—39) heeft getracht Virgilius bespottelijk te maken. Doch diezelfde Fontenelle plaatst zijn vorst boven Augustus; de wijze Boileau bloosde niet, toen hij schreef:

Le destin à ses yeux n'oserait balancer.

Toch waren noch Augustus noch Lodewijk XIV gekken.

oorspronkelijk stelsel van recht hebben geschonken. Doch in weerwil van alle vleierij, deinsde de keizer van het Oosten er voor terug, om zijn eigen oordeel tot richtsnoer van het recht te gebruiken. In het bezit van wetgevende macht, nam hij toch zijn toevlucht tot datgene, wat door lang verloop van tijd en de meening van anderen was goedgekeurd. Zijne verzamelingen, die van ijver getuigden, steunen op datgene, wat door geleerden en wetgevers van vroegere tijden is verkondigd. In plaats van aan een standbeeld, door de hand van een kunstenaar in een enkelen vorm gegoten, herinneren ons de werken van Justinianus aan een ingelegden vloer, die uit oude en kostbare, doch dikwijls niet samenhangende stukken bestaat.

In het eerste jaar zijner regeering droeg hij aan den getrouwen Tribonianus en negen hem toegevoegde geleerden op, om de constitutien zijner voorgangers te herzien, gelijk zij sedert den tijd van Hadrianus in den codex Gregorianus, Hermogenianus en Theodosianus waren opgenomen; voorts gelastte hij hen om ze van dwalingen en tegenstrijdigheden te zuiveren, al wat verouderd of overbodig was weg te laten, en de heilzame wetten uit te kiezen, die het meest geschikt waren voor den werkkring der rechtbanken en het gebruik zijner onderdanen. In veertien maanden was het werk voltooid; de twaalf boeken of tabulae, door de nieuwe decemviri samengesteld, waren waarschijnlijk een nabootsing van den arbeid door hun Romeinsche voorgangers verricht. Aan den nieuwen Codex van Justinianus werd zijn naam gegeven en door hem onderteekend; door de pen van notarissen en scribae werden authentieke afschriften verspreid: deze werden aan de magistraatspersonen in de Europeesche, Aziatische en Afrikaansche provincien overgezonden en het keizerlijk wetboek werd op plechtige feestdagen aan de deur der kerken luide afgekondigd.

XIX.

De Pandekten of Digesta, A. D. 15 Dec. 530,
A. D. 16 Dec. 533.

Een moeilijke taak was nog overgebleven, om namelijk uit de verschillende werken der romeinsche rechtsgeleerden, onder welken naam ook bekend, een geheel samen te stellen. Zeventien rechtsgeleerden met Tribonianus aan het hoofd, werden door den keizer benoemd, om de werken van hunne voorgangers naar willekeur te vonnissen. Justinianus had zich tevreden gesteld, als zij in 10 jaren aan zijn bevel hadden gehoorzaamd; de vlugge samenstelling der *Digesta* of *Pandekten* 1) in drie jaren verdient daarom lof of berisping, naarmate het oordeel dat men over de verdiensten der uitvoering velt. Uit den boekenschat van Tribonianus koos men dertig der uitstekendste rechtsgeleerden van vroegere tijden uit 2); twee duizend verhande-

1) *Πανδεκται* (algemeene verzamelingen) was de gewone titel der Grieksche mengelingen (Plin. Praefat. ad Hist. Natur.) De *Digesta* van Scaevola, Marcellinus, Celsus, waren reeds bij de rechtsgeleerden bekend; doch Justinianus had ongelijk, toen hij de twee uitdrukkingen als synonymie gebruikte. Is het woord *Pandekten* Grieksch of Latijn, mannelijk of vrouwelijk? De ijverige Breneckman durft die gewichtige vraag niet beslissen (Hist. Pand. Flor. p. 300—304). G.

Het woord *Πανδεκται* was oudtijds zeer in zwang. Zie Auli Gellii praefatio. W.

2) Angelus Politianus (lib. 5. Epist. ult.) telt 37 in de *Pandekten* aangehaalde rechtsgeleerden (p. 192—200), voor zijn tijd een buitengewoon geleerde lijst. De Grieksche Index op de *Pandekten* noemt 39 op, de onvermoeide Fabricius 40 (Biblioth. Graec. d. 3, p. 488—502). Antoninus Augustus (de *Nominibus Propriis Pandect.* apud Ludewig p. 283) heeft, zegt men, 54 namen daarbij gevoegd; maar hij schijnt medegeteld te hebben die, waarvan men extracten gaf. G.

Er zijn er slechts 39; in plaats van die, welke in den Index voorkomen, vindt men extracten uit de werken van andere rechtsgeleerden. W.

lingen werden in vijftig boeken verkort opgenomen; zorgvuldig heeft men vermeld, dat drie millioen regels of spreuken 1) tot het matig getal van honderd en vijftig duizend werden teruggebracht. Dit uitgebreide werk verscheen een maand na de Instituten; immers was het verstandig om aan het samenstel der romeinsche wetten de elementen te doen voorafgaan. Zoo dra de keizer hunnen arbeid had goedgekeurd, gaf hij aan datgene, wat het uitvloeisel was van de werkzaamheden van private personen kracht van wet; hunne commentaren op de twaalf tafelen, het edictum perpetuum, de plebiscita en de senatusconsulta vervingen de oorspronkelijke tekst, die alleen overbleef als een nuttelooze, doch eerbiedwaardige reliquie van vervlogen tijden. De Codex, de Instituten en de Pandekten werden verklaard uitsluitend het stelsel van het romeinsche recht te bevatten; zij alleen werden door de rechtbanken erkend, zij alleen aan de hoogeschole ten Rome, Constantinopel en Beritus onderwezen. Justinianus richtte tot den senaat en de provincien aeterna oracula; en, onder het masker van godsvrucht, doch werkelijk uit hoogmoed, schreef hij de verwezenlijking van zijn plannen aan de hulp en medewerking der godheid toe.

XX.

Wat in den Codex en de Pandekten te prijzen en te laken is.

Daar Justinianus geen aanspraak maakt op den roem een oorspronkelijk werk te hebben geleverd, kunnen wij

1) De Στιχοι der oude MSS. waren spreuken of gedichten van een geheele zinsnede, die in de breedte van perkamenten rollen of boekdeelen regels van ongelijke lengte vormden. Het getal Στιχοι in elk boek was een waarborg tegen de fouten der kopiïsten. Ludewig, p. 211—215 en de bron waaruit hij putte, Suicer. Thesaurus Ecclesiast. D. I, p. 1021—1036.

niets meer van hem vorderen, dan methode, een goede keuze en goede trouw, de nederige doch onmisbare eigenschappen van een verzamelaar. Het is moeielijk, om, waar zijn drie werken op verschillende grondslagen berusten, aan te wijzen, aan welk van die de voorrang moet worden toegekend; doch daar ook de wijze van behandeling in alle drie verschillend is, is het mogelijk, dat allen verkeerd en zeker dat twee niet goed kunnen zijn. Het schijnt dat Justinianus, bij het uitkiezen van oude wetten, zijn voorgangers zonder naijver beschouwt en hun gelijke achting betoont; de rei kon niet hooger opklimmen dan tot aan Hadrianus en de kleingeestige onderscheiding tusschen christendom en heidendom, ingevoerd door den bijgeloovigen Theodosius, was door latere geslachten uit den weg geruimd. Doch de rechtswetenschap in de Pandekten is beperkt binnen een tijdvak van honderd jaar, nl. van af het Edictum perpetuum tot den dood van Severus Alexander; slechts zelden wordt het woord gegeven aan de rechtsgeleerden die onder de eerste Cesars leefden en slechts drie namen uit den tijd der republiek worden vermeld. De gunsteling van Justinianus (men heeft het hem in heftige woorden verweten) vreesde te worden verblind door de stralen van het licht, dat de vrije geest der oude Romeinen rondom zich verspreidde. Justinianus doemde het eenvoudig en oorspronkelijk vernuft van Cato, de Scaevola's en Sulpicius tot vergetelheid, terwijl hij zijn toevlucht nam tot de denkbeelden van hen, die meer met hem overeenstemden, zooals de Syriers, Grieken en Afrikanen, die zich in grooten getale naar het keizerlijk hof begaven, om zich op het Latijn als op een vreemde taal en op de rechtswetenschap als op een winstgevend beroep toe te leggen. Doch aan de ministers van Justinianus 1)

1) Een vernuftige en geleerde redevoering van Schulting (*Jurisprudentia Ante-Justinianae*, p. 883—907) verdedigt de keuze van Tribonianus tegen de hartstochtelijke beschuldigingen van Franciscus Hottomannus en zijne aanhangers.

was opgedragen om te werken, niet om aan de weetgierigheid der oudheidkundigen te voldoen, maar opdat zijn onderdanen daaruit nut zouden trekken. Het was hun plicht de nuttigste en meest praktische gedeelten der romeinsche wetten uit te leggen en de geschriften der oude republieken, hoe belangrijk en uitstekend ook, waren niet langer geschikt voor de nieuwe zeden, godsdienst en regeringsvorm. Wanneer de leermeesters en vrienden van Cicero nog leefden, zou wellicht hun goede trouw er hen toe brengen te erkennen, dat, behalve in zuiverheid van taal 1), hun wezenlijke

1) Als men den omhaal van woorden, waarvan zich Tribonianus bedient, wegneemt en men hem het gebruik van technische uitdrukkingen vergeeft, zal men ontdekken dat het Latijn der Pandekten tot de zilveren eeuw der Latiniteit behoort. Het werd hevig aangevallen door Laurentius Valla, een vervelend grammaticus uit de 15e eeuw en zijn lofredenaar Floridus Sabinus. Het is verdedigd door Halcyatus en een anoniem advocaat (zeer waarschijnlijk Jacobus Capellus). Duker heeft die verschillende verhandelingen verzameld. (*Opuscula de Latinitate veterum Jurisconsultorum*, Lugd. Bat. 1721 in 12mo.) G.

De schrijver heeft zich ten aanzien van Valla bedrogen, die wel is waar opkomt tegen den barbaarschen stijl der rechtsgeleerden van zijn tijd, doch ook grooten lof toezwaait aan de bewonderingswaardige zuiverheid van taal der oude romeinsche rechtsgeleerden. Wij kunnen ons niet ontslaan van de taak, om de eigen woorden van Valla hier aan te halen, gelijk Hugo ook in zijn werk deed. Sedert hebben wij gezien, dat mannen van groote verdiensten, zooals Erasmus, David Hume en Rhunkenius de waarheid zijner meening hebben erkend. Zie Hugo, (*Gesch.* § 315, no. 1, 2, 3 en 4.) W.

Laurentius Valla, *L. III Elegantiarum*, in prooemio. *Perlegi proxime quinquaginta Digestorum libros ex plerisque Jurisconsultorum voluminibus excerptos; et relegi quum libenter, tum vero quadam cum admiratione; primum quod nescias, utrum diligentiane an gravitas, prudentia an aequitas, scientia rerum an orationis dignitas praestet et majori laudi danda esse videatur; denique quod haec ipsa ita in uno quoque illorum omnia sunt egregia et perfecta, ut vehementer dubites quem cui praefendum putes. Quod eo magis in Jurisconsultis est admirandum: quod inter se etiam saeculis distent, licet omnes post Ciceronem: ideoque quibusdam in versis ab eo differentes, quales omnes usque a Virgilio atque a Livio fuerunt.*

verdiensten door de school van Papinianus en Ulpianus werden overtroffen. De kennis der wetten is de vrucht van

«Nam Servii Sulpicii ac Mutii Scaevolae nihil exstat, sed alterius Scaevolae recentioris. Et prisci illi Jurisconsulti quales quantique in eloquendo fuerint iudicare non possumus: quippe quorum nihil legimus. His autem, qui inter manus versantur, nihil est mea sententia, quod addi admive posse videatur, non tam eloquentiae (quam quidem materia illa non magnopere patitur) quam Latinitatis atque elegantiae; sive qua coeca omnis doctrina est et illiberalis, praesertim in Jure civili. Ut enim Quintilianus inquit Lib. XII Instit. Orat. c. 3: omne jus aut in verborum interpretatione positum est aut in recti pravique discrimine. Et quantum momenti in verborum interpretatione sit, ipsi Jurisconsultorum libri maxime testantur, in hac re praecipue laborantes. Utinamque integri forent aut certe isti non forent, qui in locum illorum, etiam Justiniano vetante successerunt. Nota sunt eorum et nimis nota nomine, ut supervacuum sit ea per me recenseri, qui vix quintam partem juris civilis intelligunt et ob imperitiae suae velamentum ajunt: non posse doctos evadere in jure civili facundiae studiosos, quasi Jurisconsulti illi aut rustice locuti sint, id est istorum more, aut huic scientiae non plane satisfecerint. Quid de illis loquor? Ego mediocri ingenio et mediocri litteratura praeditus, profiteor me omnes, qui jus civile interpretantur, ipsorum scientiam edocturum. Quod si Cicero ait, sibi homini vehementer occupato si stomachum moveant, triduo se jurisconsultum fore, nonne et ipse audebo dicere, si juris periti (nolo dicere juris imperiti) stomachum mihi moveant aut etiam sine stomacho me glossas in Digesta triennio conscripturnum, longe utiliores Accursianis? Merentur enim, merentur summi illi viri nancisci aliquem, qui eos vere riteque exponat, vel certe a male et gothice potius quam latine interpretantibus defendat. Neque vero hoc dico, ut juris studiosos carpam, imo ut adhorter potius persuadeamque, sine studiis humanitatis non posse, quam cupiunt, assequi facultatem: malintque jurisconsultorum quam legulejorum similes esse. Nam ut Virgiliano versu utar:

O fortunatos nimium bona si sua norint
Agricolae!

«Ita ego appellem juri operam dantes fortunatos, si norint sua bona. Quae enim disciplina, scilicet quae publice legitur, tam ornata atque, ut sic dicam, tam aurea, ut jus civile? An, ut hinc incipiam, jus pontificium, quod canonicum vocant, quod ex maxima parte Gothica est? An philosophorum libri. Una supererat juris civilis scientia adhuc inviolata et sancta»

tijd en ondervinding: gelijk van zelf spreekt hebben de de jongste schrijvers het voordeel een betere methode en betere bouwstoffen te bezitten. De rechtsgeleerden van den tijd der Antonijnen hadden de werken hunner voorgangers bestudeerd; hun wijsbegeerte had de gestrengheid der oudere tijden getemperd, de procesvormen vereenvoudigd, en zich in het algemeen vrijgemaakt van den naijver en de vooroordeelen die er tusschen de verschillende sekten bestond. De keuze der bronnen, waaruit de Pandekten zijn samengesteld was aan het oordeel van Tribonianus overgelaten, maar de macht, die zijn vorst hem gaf, kon hem niet ontslaan van de heilige verplichting van goede trouw en waarheid. Als wetgever van zijn rijk kon Justinianus de constitutien der Antonijnen herroepen of de beginselen van wijsheid, die door de oudste romeinsche rechtsgeleerden werden verkondigd, als oproerig veroordeelen 1). Doch zelfs een despoot heeft geen macht over reeds gebeurde zaken; de keizer maakte zich daarom schuldig aan bedrog en vervalsching

«et quasi Tarpeja arx urbe direpta. Hanc isti Gothi, non Galli, per speciem amicitiae polluere atque evertere tentaverunt, evertereque pergunt. «Hanc ipse, quantum in me erit, ut M. Manlius Torquatus protegam, imo «omnes, qui hoc nomen profitentur protegere debent. Quod si fecerint, ut «spero et opto, non leguleji sed jurisconsulti evadent. Quod ad meum hoc «opus attinet, non fraudabo juris conditores debita laude. Tantum igitur «deberi puto hujus facultatis libris, quantum illis olim, qui Capitolium «ab armis Gallorum atque insidiis defenderunt; per quos factum est ut non «modo tota urbs non admitteretur, verum etiam ut tota restitui posset. «Itaque per quotidianam lectionem Digestorum et semper aliqua ex parte «incolumis atque in honore fuit lingua Romana, et brevi suam dignitatem «atque amplitudinem recuperabit.»

W.

1) *«Nomina quidem veteribus servavimus, legum autem veritatem nostram «fecimus. Itaque si quid erat in illis seditiosum, multa autem talia erant «ibi reposita, hoc decisum est et definitum et in perspicuum finem deducta «est quaeque lex (Cod. Justin. I. 1. t. 17. l. 3. § 10). Een openhartige bekenenis!*

toen hij hunne oorspronkelijke goede tekst bedierf, toen hij de denkbeelden, door zijn slaafsche regeering ingegeven, bedekte met den mantel hunner eerbiedwaardige 1) namen en al zijn macht te baat nam om de zuivere en authentieke uitdrukking van hun gevoelen te verduisteren. De verordeningen en bijvoegingen van Tribonianus en zijn ambtgenooten werden verdedigd, op den valschen grond der noodzakelijkheid eener eenvormige rechtspraak; doch hun zorg is onvoldoende geweest en de antinomiae, of tegenstrijdigheden in den Codex en Pandekten, stellen nog steeds het geduld en den ijver der moderne rechtsgeleerden op de proef 2).

XXI.

Verloren gaan van het oude recht.

Door de vijanden van Justinianus is een gerucht verspreid, dat elken redelijken grond mist; de samensteller der Pandekten zou namelijk het oude Romeinsch recht hebben verbrand, overtuigd in zijn opgeblazenheid, dat dit nu overbodig was geworden. De keizer behoefde die taak, die hem slechts

1) Het getal dezer emblemata (de beleefde term voor vervalschingen) is tot een hoog cijfer gebracht door Bynkershoek (in de vier laatste boeken zijner observations), die op zwakke gronden het recht van Justinianus betoogt, om ze te laten maken en op de plicht van Tribonianus wijst om hem te gehoorzamen.

2) De antinomiae of tegenstrijdige wetten van den Codex en de Pandekten, zijn somtijds de reden en dikwijls een grond tot versooning voor de onzekerheid van het civiele recht, dat zoo dikwijls aanleiding geeft tot dat gene wat Montaigne: Questions pour l'ami noemt. Zie een voortreffelijk opstel door Franciscus Balduinus over Justinianus. (lib. 2. p. 259 env. bij Ludewig, p. 305, 306).

gehaat zou hebben gemaakt, niet te vervullen; zoo hij werkelijk wenschte dat het oude recht verdween, kon hij de vervulling van dien wensch gerust aan den tijd en de onkunde overlaten. Vóór de uitvinding der boekdrukkunst en van het papier, konden alleen rijke lieden zich schrijfmaterialen verschaffen en voor zich laten arbeiden: men kan veilig aannemen, dat de prijs der boeken toen het hondervoudige van de waarde, die zij thans hebben, bedroeg 1).

Langzamerhand namen de afschriften toe en werden zij zorgvuldig vernieuwd; doch de hoop op winst verleidde gewetenlooze scribae, om de letters van oude manuscripten uit te wisschen, zoodat Sophocles en Tacitus het perkament moesten afstaan aan misboeken, preeken en geschiedenissen van heiligen 2). En als dit het lot was van de schoonste scheppingen van den geest, hoe kon men dan verwachten, dat de drooge werken eener verouderde en in ongebruik geraakte wetenschap lang zouden blijven bestaan? De boeken van het recht boezemden slechts aan weinigen belang in, hielden niemand aangenaam bezig; hunne waarde was afhankelijk van oogenblikkelijk nut, en zij zonken voor altijd in het niet, zoodra zij werden overtroffen door werken van grootere verdienste, of die door het publiek gezag waren bekrachtigd of zoodra een nieuwe mode de oude verving. Reeds in de eeuw van vrede en wetenschappelijken zin, den tijd tusschen Cicero en den laatste der Antonijnen, waren derhalve reeds

1) Toen *Fust* of *Faust* te Parijs zijn eerste gedrukte bijbels als manuscripten verkocht, daalde de prijs van een kopie op perkament van 4 of 500 tot 60, 50 en 40 kroonen. Het publiek was eerst met dezen lagen prijs zeer ingenomen doch later na de ontdekking van het bedrog zeer verontwaardigd (Mattario, *Annal. Typograph.* t. 1, p. 12, eerste uitgave.)

2) Deze verfoeilijke gewoonte kwam in gebruik van af de achtste eeuw, en werd in de 12e eeuw nagenoeg algemeen. (Montfaucon in de *Mémoires de l'Académie* t. 6, p. 606 env. *Bibliothèque raisonnée de la Diplomatie*, t. 1, p. 176).

vele verliezen geleden, en sommige schrijvers, die de schitterendste lichten geweest waren in leerstoel of pleitzaal, waren aan de weetgierigen nog slechts bij traditie bekend. Driehonderd zestig jaar van wanorde en verval brachten te weeg, dat zij nog spoediger in vergetelheid geraakten; ja, men mag veilig aannemen, dat een aantal der werken, wier veronachtzaming aan Justinianus wordt ten laste gelegd, niet langer in de bibliotheken van het Oosten te vinden waren 1). De kopieën van Papinianus of Ulpianus, die door den hervormer niet waren opgenomen, werden niet langer der aandacht waardig gekeurd; de twaalf tafelen en het praetorisch edict verdwenen ongemerkt, en de monumenten van het oude Rome werden veronachtzaamd of vernield door de najverige en onkundige Grieken. Zelfs de Pandekten werden slechts met moeite en gevaar uit de schipbreuk gered; de critiek heeft uitgemaakt, dat alle uitgaven en manuscripten van het westen aan één origineel zijn ontleend 2). Dit werd in het begin der 7e eeuw te

1) Pomponius (L. 2, D. I, 2) maakt de opmerking, dat van de drie stichters van het rom. recht (Mucius, Brutus en Manilius) „extant volumina, scripta Manilii monumenta”; dat van eenige rechtsgeleerden uit den tijd der republiek „haec versantur eorum scripta inter manus hominum”. Acht der geleerden van den tijd van Augustus werden in een compendium verkort opgenomen; van Cascellius „scripta non extant, sed unus liber” etc.; van Trebatius „minus frequentantur”: van Tubero „libri parum grati sunt”. Vele aanhalingen in de Pandekten zijn ontleend aan boeken, die Tribonianus nooit zag en in den langen tijd, die tusschen de 7^e tot aan de 13^e eeuw van Rome verliep, hangt de lezing door de modernen aangenomen grootendeels af van de kunde en waarheidsliefde hunner voorgangers.

2) Allen herhalen op verscheiden plaatsen de fouten van den scriba en het verkeerd plaatsen van eenige bladen in den Codex Florentinus. Als dit feit waar is, is het beslissend. Toch worden de Pandekten aangehaald door Ivo van Chartres die in 1117 stierf, door Theobald, aartsbisschop van Canterbury en door Vacarius, onzen eersten professor in het jaar 1140 (Selden ad Fletam. c. 7, d. 2, p. 1080—1085). Zijn onze Engelsche manuscripten der Pandekten met die van andere landen vergeleken?

Constantinopel overgeschreven 1), daarna achtereenvolgens nu eens om het aan oorlogsgevaar te onttrekken, dan weder omdat het verkocht werd, naar Amalphi 2), Pisa 3) en Florence 4) overgebracht en is thans, als een heilige reliquie 5) in het oude paleis der republiek in bewaring gegeven 6).

1) Zie de beschrijving van dit origineel in Brenckman (Hist. Pandekt. Florent. lib. 1. c. 2, 3, p. 4—17 en lib. 2). Politianus vereerde het als het authentieke werk van Justinianus zelf (p. 407 en 408); doch deze paradox valt, als men op de verkortingen van het Florentijnsche manuscript let (lib. 2. c. 3, p. 117—130). Het bestaat uit twee quarto deelen, met breede randen, op dun perkament; de Latijnsche letters verraden de hand van een Griekschen overschrijver.

2) Brenckman heeft op het einde zijner geschiedenis, twee verhandelingen over de republiek van Amalfi, den oorlog van Pisa in het jaar 1135 enz. ingelascht.

3) De ontdekking der Pandekten te Amalphi (A. D. 1137) werd voor het eerst (in 1501) door Ludovicus Bologninus vermeld (Brenckman l. 1, c. 11, p. 73 en 74, lib. 4. cap. 2, p. 417—425), die zich beroept op een kroniek van Pisa (p. 409 en 410) zonder naam of datum. De feiten in die kroniek vermeld, hoewel in de 12e eeuw onbekend, in latere eeuwen opgesierd en door de critiek van onwaarheid verdacht, zijn niet ontbloot van waarschijnlijkheid (lib. 1. c. 4—8, p. 17—50). Het Liber Pandectarum van Pisa werd ongetwijfeld in de 14e eeuw door den grooten Bartolus geraadpleegd (p. 406, 407. Zie lib. 1. cap. 9, p. 50—62).

4) Pisa werd door de Florentijners in 1406 ingenomen; in 1411 werden de Pandekten naar de hoofdstad overgebracht. Deze gebeurtenissen zijn authentiek.

5) Zij werden in purper ingebonden, in een rijk versierde mand gelegd en aan nieuwsgierige reizigers vertoond door monnikken en magistraten, met ongedekt hoofd en brandende kaarsen (Brenckman, lib. 1. c. 10—13. p. 62—93).

6) Hendrik Brenckman, een Hollander, ondernam, nadat hij de tekst van Politianus, Bologninus, Antoninus Augustinus en de prachtige uitgave der Pandekten door Taurellus (in 1551) vergeleken had, een reis naar Florence. Hij hield zich verscheidene jaren met de beoefening van dit enkele manuscript bezig. Zijn Historia Pandectarum Florentinorum (Utrecht 1722 in quarto), hoewel een onvergankelijk gedenkteeken van zijn ijver, is als MS. een klein gedeelte van wat hij oorspronkelijk dacht te voltooiën.

XXII.

Veranderlijkheid van Justinianus op het gebied van wetgeving.

Tweede uitgave van den Codex.

A. D. 534, 16 Nov.

De eerste zorg van een hervormer is, te voorkomen, dat men na hem hervorme. Om den tekst der Pandekten, Instituten en Codex gaaf te behouden werd het gebruik van cijfers en verkortingen streng verboden, en daar Justinianus zich herinnerde, hoe het edictum perpetuum begraven was onder het gewicht van commentaren, bepaalde hij, dat de onbezonnen rechtgeleerden die het zouden wagen den tekst, die den wil van hunnen souverein uitdrukte, nader te verklaren en uit te leggen, als schuldig aan vervalsching zouden worden gestraft. Wanneer de leerlingen van Accursius, van Bartolus, van Cujacius het recht van Justinianus om aan zijne opvolgers de wet te stellen en de vrijheid van denken aan banden te leggen, zouden erkennen, moesten zij waarlijk blozen over de opeenhooping van misdrijven, waaraan zij zich schuldig gemaakt hebben. Doch zelfs de keizer bleef niet standvastig in zijn voornemen, en terwijl hij er zich op verhoovaardigde als een tweede Diomedes koper in goud te hebben veranderd 1), zag hij de noodzakelijkheid in om zijn goud te reinigen van de stoffen van minder allooi, die

1) χρυδα χαλκειον, εκατομβοι εννεαβοιων apud Homerum patrem omnis virtutis (1e Praefat. ad Pandect.) Een regel van Milton of Tasso zou ons in een parlamentsacte verwonderen. „Quae omnia obtinere sancimus „in omne aevum”. Hij zegt van den eersten Codex (2e Praefat.): „in „aeternum valiturum”. Een werk van den mensch en de eeuwigheid!

zich daarmede hadden vereenigd. Nog waren geen zes jaren sedert de afkondiging van den Codex verloop, toen hij zijn eigen werk voor onvolmaakt verklaarde, door een nieuwe en meer nauwkeurige uitgave daarvan in het licht te geven, die hij verrijkte met twee honderd zijner eigene wetten en vijftig beslissingen omtrent de duisterste en ingewikkeldste punten van het recht.

XXIII.

De Novellae, A. D. 534—565.

Ieder jaar, of volgens Procopius, iedere dag, van de lange regeering van Justinianus kenmerkte zich door eenige verandering in de wetgeving. Velen zijner constituties werden door hem zelf buiten werking gesteld, velen werden door zijn opvolgers afgeschaft, velen verdwenen na lang verloop van tijd; doch aan zestien edicten en honderd acht en zestig novellae 1) werd in de authentieke verzameling van het burgerlijk recht een plaats ingeruimd. Naar de meening van een wijsgeer, die boven de vooroordeelen van zijn stand verheven was, vinden deze onophoudelijke en voor het grootste gedeelte onbetekenende veranderingen slechts hare verklaring in de geldzucht van een vorst, die zonder te blozen zijn vonnissen en wetten te koop veilde 2). De beschuldiging van den schrijver der

1) Novella is als adjectief klassiek, als substantief slecht latijn (Ludewig p. 245). Justinianus heeft ze nooit zelf verzameld. De negen collatien, die aan de nieuwere rechtbanken tot richtsnoer dienen, bevatten acht en negentig novellae; doch dit getal is door de ijverige onderzoekingen van Julianus, Haloander en Coztius vermeerderd (Ludewig p. 246, 258). Aleman. Not. in Anecd. p. 98.

2) Montesquieu, *Considérations sur la Grandeur et la Décadence des Romains*, c. 20, t. 3, p. 501, in 4to. Bij deze gelegenheid ontdoet hij zich van den tabbaard en den presidentsmuts.

Secreta is inderdaad ernstig en op den man af; doch het eenige voorbeeld, dat hij aanvoert, kan zoowel aan den godsdienstzin als aan de gierigheid van Justinianus worden toegeschreven. Een rijke dweeper, zoo verhaalt hij, had zijn goederen nagelaten aan de kerk van Emesa. Het bedrag der erfenis was vermeerderd door de behendigheit van een falsaris, die schuldbekentenissen en betalingsbeloften met de namen der rijkste Syriërs had onderteekend. Deze nu wierpen een verjaring van dertig of veertig jaar tegen; doch hun verdediging werd afgewezen op grond van een edict, waaraan terugwerkende kracht werd toegekend, en dat de rechten den kerk tot den tijd van een eeuw uitstrekke; een edict trouwens, zoo strijdig met recht en billijkheid, dat het, nadat het voor deze gelegenheid dienst had gedaan, nog onder de regeering van Justinianus weder werd afgeschaft 1). Zoo men al den keizer van schuld vrij verklaren en de omkoopning aan zijn vrouw en gunstelingen wijten kon, dan nog zou het vermoeden eener zoo laaghartige ondeugd aan het prestige zijner wetten een gevoeligen schok toebrengen. Zelfs de verdedigers van Justinianus zullen moeten erkennen, dat zulk een lichtvaardigheid, welke daarvan ook de reden moge zijn, een wetgever, ja ieder mensch onwaardig is.

XXIV.

De Instituten A. D. 533, 21 Nov.

Vorsten verwaardigen zich zelden de onderwijzers hunner onderdanen te zijn; daarom moet aan Justinianus bijzondere

1) Procopius, (Anecd. c. 23). Een gelijk voorrecht werd aan de kerk van Rome toegekend (Nov. 9). Zie over de herroeping dier schadelijke privilegien nov. III en ed. 5.

lof worden toegekend, op wiens bevel een groot stelsel verkort in een elementaire verhandeling werd samengevat. Onder de verschillende Instituten van het romeinsche recht 1), waren die van Gajus in het oostersch en westersch romeinsche rijk het meest in zwang 2); juist het veelvuldig gebruik, dat van hen gemaakt werd, is een bewijs hunner verdiensten. Zij werden dan ook door Tribonianus, Theophilus en Dorotheus als model gekozen; de vrije en reine geest, dien de tijd der Antonijnen ademde, werd overtrokken met de ruwe korst eener verbasterde eeuw. Nogtans is het boekdeel, dat de jongelingschap van Rome, Constantinopel en Berytus tot de beoefening van den Codex en Pandekten voorbereidde, een kostbare schat voor den historicus, den wijsgeer en den magistraat. De Instituten van Justinianus zijn in 4 boeken verdeeld; zij handelen achtereenvolgens vrij systematisch over I. Personen, II. Zaken, III. Actien, terwijl na de *licta privata*, de beginselen der crimineele wetten behandeld worden.

1) Lactantius in zijn Instituten van het christendom, een sierlijk boek met kennis van zaken geschreven dat den titel en methode der rechtsgeleerden tot model heeft gekozen. „*Quidam prudentes et arbitri aequitatis Institutiones Juris civilis compositas ediderunt.* (Institut. Divin. l. I, c. 1). Zoo b. v. Ulpianus, Paulus, Florentinus en Marcianus.

2) Keizer Justinianus noemt hem „*suum*”, ofschoon hij voor het einde der tweede eeuw leefde. Zijn Instituten worden aangehaald door Servius, Boethius, Priscianus enz.; het Epitome van Arianus bestaat nog. (Zie de Prolegomena en notae op de uitgave van Schulting, in de *Jurisprudentia Ante-Justiniana*, Lugd. Bat. 1717. Heineccius, Hist. Jur. R. no. 313. Ludewig in vit. Just. p. 199).

TWEEDE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DER BEGINSELEN VAN HET ROMEINSCHE RECHT.

I.

Over Personen.

XXV.

Vrijen en slaven.

De onderscheiding van rangen en personen is de hechtste grondslag van een beperkte regeringsmacht. De laatste sporen van vrijheid worden in Frankrijk in stand gehouden door het karakter, de eerambten en zelfs de vooroordeelen van vijftigduizend adellijken 1). Twee honderd families maken, van vader op zoon, de tweede tak der Engelsche wetgevende macht uit, welke tak het constitutioneel evenwicht tusschen

1) Zie de Annales Politiques de l'Abbé de St. Pierre, d. 1, p. 25, die van het jaar 1735 dagteekenen. De oudste families beroepen zich op het eeuwenheugend bezit van wapens en leengoederen. Eenige van deze (en wel zij die het meeste eerbied verdienen) zijn door den koning als belooning voor bewezen diensten in den adelstand verheven. De nieuwere adel verkreeg zijn adeldom door het koopen van ambten, waaraan geen vertrouwen of waardigheid verbonden was, en die altijd door rijke plebejers worden gezocht.

den koning en de gemeenten handhaaft. De verdeeling in verschillende klassen van patriciers en plebejers, van vreemdelingen en onderdanen gaf frissche krachten aan de aristokratie van Genua, Venetie en het oude Rome. De volkomene gelijkheid tusschen alle menschen is het punt, waarin de uitersten van democratie en despotisme samenloopen. Immers dan wordt jegens het volk of den vorst majesteitsschennis gepleegd, telkens wanneer eenigen zich verheffen boven het standpunt hunner medeslaven of medeburgers. Toen het romeinsche rijk in verval raakte, werden de verschillende onderscheidingen van rang uit den tijd der republiek een voor een afgeschaft, en het gezond verstand of het instinct van Justinianus bracht den eenvoudigen vorm eener absolute monarchie tot volkomenheid. Wel konde de keizer den eerbied niet uitroeien, dien het volk altijd koestert voor hen, die van geslacht tot geslacht erfelijke rijkdommen bezitten, of op beroemde voorvaderen kunnen wijzen; wel had hij er genoeg in aan zijn generaals, zijn ambtenaren en senatoren titels en aanzienlijke giften te vereeren, wel was hij toegevend genoeg, eene toegevendheid trouwens die hem weinig kostte, om een gedeelte van hunne glorie op hunne vrouwen en kinderen te doen afstralen. Doch van het standpunt der wet waren alle Romeinsche burgers gelijk, en alle onderdanen van het keizerrijk waren Romeinsche burgers. Zoo werd die eertijds onschatbare hoedanigheid thans een in onbruik geraakte titel, die geen gevolgen meer had. De Romein nam niet langer deel aan het maken der wetten waaraan hij was onderworpen en koos niet langer zijn jaarlijks aftredende magistraatspersonen; immers zijn constitutioneele rechten konden der willekeur van zijnen meester in den weg staan. De avonturiers van Germanie of Arabië werden met civiel of militair gezag bekleed en stonden niet bij de burgers achter, die vroeger de aangewezen personen waren, om de veroverde landen hunner

voorvaderen te besturen. De eerste keizers hadden angstvallig de onderscheiding tusschen het geboren worden als vrij man of als slaaf gehandhaafd, hetgeen van den toestand der moeder afhing; was zij slechts één oogenblik tusschen de verwekking en de bevalling vrij geweest, dan was aan de wet voldaan en het kind vrij geboren. De slaven, die door een edelmoedig meester werden vrijgelaten, traden van stonde af aan in de klasse der libertini of vrijgelatenen; doch nooit konden zij worden ontslagen van den plicht van gehoorzaamheid en dankbaarheid; van al de vruchten van hunnen ijver, erfde de patroon en zijne familie het derde deel, ja zelfs, zoo de libertinus overleed zonder kinderen na te laten, het geheel. Justinianus eerbiedigde de rechten der patronen, doch bevrijdde de twee lagere klassen van vrijgelatenen van het brandmerk, waarmede zij waren geteekend. Al wie ophield slaaf te zijn, verkreeg zonder beperking of uitstel de hoedanigheid van burger en eindelijk schiep, of fingeerde de keizer in zijn almacht te scheppen, de waardigheid van vrijgeborene, al had de natuur die niet toegekend. De beperkingen van leeftijd, formaliteiten of getal, vroeger ingevoerd om het misbruik der vrijlatingen en den te snellen aanwas van behoeftige Romeinen te keeren, werden geheel en al afgeschaft; de geest, die zijne wetten ademden, moest leiden tot de uitroeiing der geheele slavernij. Toch waren de provincien van het oosten in den tijd van Justinianus nog vol slaven, die of wel als zoodanig waren geboren of voor het gebruik hunner meesters aangekocht; hun prijs, van af 10 tot 70 goudstukken, hing van hunnen leeftijd, hunne krachten en hun opvoeding af 1). Doch de hardheid van zijn afhan-

1) Als een slaaf aan verschillende legatarissen was nagelaten, werd om hem geloot en de verliezers hadden recht op een deel zijner waarde; een gewone slaaf of slavine onder de 10 jaar werd op 10 goudstukken geschat en boven dien leeftijd op 20; als zij een vak verstonden 30, notarissen of scribae

kelijken toestand werd gedurig getemperd door den invloed der regeering en van de godsdienst, en absolute macht over het leven en het geluk van zijnen slaaf was niet langer iets, waarop men zich verhoovaardigde (1).

XXVI.

Betrekkingen tusschen vaders en kinderen.

De wet der natuur leert de meeste dieren hunne jongen lief te hebben en op te voeden, de wet der rede prent het menschelijk geslacht wederkeerig kinderlijke liefde in. Maar het uitsluitend, onbeperkt en altijddurend gezag des vaders over zijn kinderen is eigen aan het Romeinsche recht 2) en schijnt in denzelfden tijd ontstaan te zijn als de stichting der stad 3). De vaderlijke macht werd ingesteld of be-

50; vroedvrouwen of doktors 60; eunuchen onder de 10 jaar 30, daar boven 50; zoo zij handelaars waren 70 (Codex l. 6. T. 43. l. 3). Deze door de wet bepaalde prijzen zijn in 't algemeen beneden den marktprijs.

1) Zie over den toestand van slaven en libertini: Instituten, L. I, t. 3—8, L. 2, t. 9, L. 3, t. 8 en 9. — Pandekten of Digesta: L. I, t. 5 en 6, L. 30, t. 1—4 en het geheele 40ste boek. — Codex, L. 6, t. 4 en 5, L. 7, t. 1—23. Men bedenke in het vervolg, dat als ik voortaan de origineele tekst der Instituten en Pandekten aanhaal, daaronder stilzwijgend zijn begrepen de daarop betrekking hebbende artikelen in de Antiquitates en Elementa van Heineccius; en onder de 27 eerste boeken der Pandekten, ook de geleerde en verstandige commentaar van Gerard Noodt (opera, d. 2, p. 590, Lugd. Bat. 1724).

2) Zie over de patria potestas Inst. Lib. I, t. 9. — L. I, t. 6 en 7 D. — L. VIII, t. 47—49 C. Jus potestatis quod in liberos habemus proprium est civium Romanorum. Nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, quales nos habemus.

3) Dion. Halic. (L. II, p. 94 en 95). Gravina (opp. 286) haalt de woorden der 12 tafelen aan. Papinianus (in collat. legum Roman. et Mosaica-

krachtigd door Romulus, en werd na een ervaring van drie eeuwen, op de vierde tafel der tienmannen ingeschreven. Op het forum, in den senaat of in het leger was de volwassen zoon van een Romeensch burger in het genot van publieke en private rechten, die aan een persoon toekomen, in zijns vaders huis was hij alleen een zaak. De wet rangschikte hem onder de roerende goederen, zooals het vee en de slaven, die de eigenaar naar willekeur konde vernielen of vervreemden, zonder aan eenige aardsche rechtbank daarvan verantwoording schuldig te zijn. De hand, die het dagelijksch voedsel verschafte, mocht er hem weder van berooven, en wat de zoon ook door zijn arbeid of door een gelukkig toeval verkreeg, maakte onmiddellijk een deel uit van de bezittingen zijns vaders. Deze eischte door dezelfde *actio furti* zijn ossen en zijn kinderen als gestolen goederen terug 1); en had de os of het kind een misdrijf begaan, dan stond het in zijn keus om de schade te vergoeden of aan de beleedigde partij het schuldige dier over te leveren. Indien het hoofd eener familie armoedig was, kon hij naar willekeur over zijne kinderen of slaven beschikken. Doch de toestand van den slaaf was nog gunstiger, daar hij door één *mammissio* reeds de vrijheid verkreeg, terwijl de zoon daarentegen in dat geval in de macht van zijn ontaarden vader terugkeerde, hij kon ten tweeden en ten derden male tot slavernij worden veroordeeld en eerst na den derden verkoop en vrijmaking 2), was hij ontslagen van die vaderlijke *rum t. 4, p. 204*) noemt de *patria potestas lex regia*. Ulpianus ad Sabin. lib. 26 in Pand. l. 8 D. L. I, t. 6, *jus potestatis moribus receptum*; et *furius filium in potestate habebit*. Welk een heilig of liever ongerijmd gezag!

1) L. 14 § 13. L. 38 § 1 D. L. XLVII, t. 2.) Dit was de beslissing van Ulpianus en Paulus. Voeg daarbij L. 1 § 2 D. VI, 1.

2) De *trina mancipatio* wordt zeer duidelijk door Ulpianus (Fr. 10, p. 591, 592 edit. Schulting) omschreven en in de *Antiquitates* van Heineccius nader uiteengezet.

G.

De door zijn vader verkochte *filius familias* werd niet in alle opzichten slaaf; hij werd *statuliber*, d. i. door betaling van den koopprijs werd hij *ipso jure* vrij. Zie Hugo, *Gesch.* § 61. 7e ed. p. 79.

W.

macht, waarvan zoo herhaaldelijk misbruik was gemaakt. Een vader kon naar willekeur wegens werkelijk bestaande of denkbeeldige gebreken zijner kinderen straffen met zweepslagen, gevangenis en verbanning; hij kon hen naar het land zenden om in ketenen met de geringsten zijner slaven te arbeiden. Hij had het recht van leven en dood 1) en tot op den tijd van Pompejus en Augustus treft men in de annalen van Rome voorbeelden van dergelijke bloedige executien aan, die somtijds geprezen, maar nooit gestraft werden. Noch leeftijd, noch rang, noch het consulaat, noch de eer met een triomf verbonden konden den beroemdsten burger ontslaan van den band van kinderlijke slavernij 2); zijn eigen huisgezin maakte slechts een deel uit van dat van den gemeenschappelijken stamvader. De rechten aan de adoptie verbonden, waren overigens niet minder heilig en werden niet minder strikt in acht genomen dan die van de natuurlijke vaderlijke macht. De romeinsche wetgevers hadden zonder vrees, hoewel niet zonder gevaar en misbruik, een onbeperkt vertrouwen gesteld in het gevoel van vaderlijke liefde; de zekerheid van elk opkomend geslacht, dat het op zijn beurt zou geroepen worden de waardigheid van vader te handhaven, droeg er zeer veel toe bij om de hardheid van dien afhankelijken toestand te matigen.

1) Justinianus vermeldt en berispt de oude wet, het *jus necis* van den vader (Inst. IV 9. § 7.) Men vindt er sporen van in de Pandekten (L 3, § 4 D. XLII, 29) en de *collatio legum Romanarum et Mosaicarum* (t. 2 § 3, p. 189.)

2) Behalve bij publieke gelegenheden en in de uitoefening van zijn ambt. „In publicis locis atque muneribus atque actionibus patrum jura cum filiorum qui in magistratu sunt, potestatibus collata, interquiescere paululum et connivere etc.” (Gellius, N. A. II, 2). Het oude en vermeldingswaardige voorbeeld van Fabius rechtvaardigde de lessen van den wijsgeer Taurus; dezelfde geschiedenis kunnen wij lezen bij Livius (24, 44) en in het platte dialect van den annalschrijver Claudius Quadrigarius.

XXVII.

Grenzen gesteld aan de vaderlijke macht.

De eerste beperking der vaderlijke macht wordt toegeschreven aan Numa, die rechtvaardigheid aan menschlievendheid paarde. De slavin, die een vrij persoon, welke de toestemming zijn vaders verkregen had, had gehuwd, was veilig tegen het gevaar om de vrouw van een slaaf te worden. Toen in den eersten tijd de stad wel eens in moeilijke omstandigheden gebracht en door hare Latijnsche en Toscaansche naburen uitgehongerd werd, was de verkoop van kinderen vrij algemeen in gebruik; doch daar de eene burger volgens de wet de vrijheid zijns medeburgers niet konde koopen, kon die markt op den duur niet in stand blijven; daarenboven werd aan dien handel door de veroveringen tijdens de republiek een einde gemaakt. Een recht van eigendom, hoewel beperkt, werd ten slotte aan zonen toegekend en de drievoudige verdeling in *peculium profectitium*, *adventitium* en *professionale* (*castrense* en *quasi-castrense*) werd in den Codex en de Pandekten opgenomen 1). Van zijn eigen bezittingen stond de vader alleen het beheer af en behield zich het uitsluitend eigendom voor; doch als zijn goederen werden verkocht werd, volgens een in hun belang gemaakte wetsverklaring, het legitieme deel der kinderen niet aan de schuldeischers toegekend. Wat de zoon verkreeg door zijn huwelijk. door giften of erfopvolging, verkreeg hij in eigendom; doch de vader had daarvan, zoo hij niet uitdrukkelijk was uitgesloten, het vruchtgebruik gedurende zijn leven. De soldaat verkreeg,

1) Zie over de trapsgewijze plaats gehad hebbende uitbreiding van het *peculium* der kinderen: Inst. II, 9; Pandekten XV, l. XLI, 1; Codex IV, 26 en 27.

bezat en beschikte met welgevallen over den buit van een vijand, die als een billijke belooning voor zijne dapperheid strekken moest; dit werd uitgestrekt tot datgene, wat hij verdiende met het uitoefenen van een beroep of van een publiek ambt, en tot de giften, die hij verkreeg van keizer of keizerin. Het leven eens burgers was minder dan zijn fortuin aan de misbruiken der vaderlijke macht blootgesteld. Toch kon dat leven somtijds de belangen of hartstochten van eenen onwaardigen vader in den weg staan; de misdaden, die de vrucht waren van de verdorvenheid der zeden, werden in den tijd van Augustus meer dan vroeger ten sterkste afgekeurd en de wreede Erixo, die zijn zoon dood geeselde, ware door het woedende grauw verscheurd, zoo de keizer hem niet had gered 1). Eindelijk werd de Romeinsche vader, van het gezag, dat hij als over slaven willekeurig uitoefende, beroofd en gelijk gesteld met een bezadigden en ernstigen rechter. Augustus bekrachtigde het vonnis van verbanning, uitgesproken tegen Arius, omdat hij als hoofd van zijn huisgezin een kindermoord met voorbedachten rade had begaan, en was zelf bij de uitspraak tegenwoordig. Hadrianus liet den jaloerschen vader, die gelijk een roover van een jachtpartij had gebruik gemaakt om zijn zoon, die tot zijn stiefmoeder in ongeoorloofde betrekking stond, uit den weg te ruimen, naar een eiland overbrengen 2). Rechtspraak van private personen strijdt met den geest eener monarchie; daarom werd de vader van rechter aanklager en werden door Severus Alexander ambtenaren

1) De voorbeelden van Erixo en Arius worden door Seneca (de Clementia, 1, 14, 15), medegedeeld. Over het eerste betuigt hij zijn afschrik, het tweede juicht hij toe.

2) „Quod latronis magis quam patris jure eum interfecit, nam patria potestas in pietate debet, non in atrocitate consistere.” Marcianus (Inst. l. 14, en Pand. L. 5 D. XLVIII, 9).

aangewezen, om zijne klachten te hooren en zijn vonnis ten uitvoer te leggen. Hij kon zijn zoon niet langer om het leven brengen zonder als een moordenaar te worden gestraft; Constantinus verklaarde geheel en al de straf wegens *paricidium* op hem toepasselijk, waaronder hij vroeger, volgens de *lex Pompeja*, niet viel 1). Elk tijdperk van het leven kan aanspraak maken op dezelfde bescherming: toejuiching verdient dan ook de menschlievende bepaling van Paulus, die dengene welke zijn pas geboren kind wurgt, van honger laat omkomen of te vondeling legt op een publieke plaats, opdat het bij een ander het medelijden opwekke, dat hij zelf niet had, van moord beticht. Trouwens het te vondeling leggen van kinderen was in de oudheid een ingeworteld misbruik. Het werd somtijds voorgeschreven, dikwijls toegestaan, en nagenoeg altijd ongestraft in practijk gebracht, ook door natien die nooit het Romeinsche denkbeeld van vaderlijke macht hadden aangehangen. Zelfs de treurspeldichters, die er zich op toelaggen het menschelijk hart te treffen, brengen met onverschilligheid die bestaande gewoonte op het tooneel, en verschoonen haar onder het voorwendsel van zuinigheid en medelijden 2). Zoo de vader niet door zijn eigen geweten gekweld werd, ontging hij, zoo niet alle berisping, dan toch alle straf en het Romeinsche rijk was besmet met het bloed van kinderen, totdat door Valentinianus en zijn ambtgenooten de *lex Cornelia* daarop

1) De *leges Pompeja* de *paricidiis* en *Cornelia* de *sicariis* werden met de aanvullingen van Severus Alexander, Constantinus en Valentinianus in het kort overgenomen in L. XLVIII, t. 8 en 9. D en L. IX, t. 16, 17 C. Zie den *Codex Theodosianus* (L. IX, t. 14 en 15) met de commentaar van Gothofredus (D. 3, p. 84 en 133), die deze wetten uit oude en nieuwe bronnen toelicht.

2) Als de Chremes van Terentius zijn vrouw verwijt zijne bevelen niet te hebben gehoorzaamd door hun kind niet te hebben te vondeling gelegd, spreekt hij als vader en heer, en brengt de zijns inziens dwaze wroeging zijner vrouw tot zwijgen. Zie Apulejus (*Metamorph.* L. X, p. 337 ed. Delphin).

werd toepasselijk verklaard. De lessen der rechtsgeleerdheid 1) en van het christendom konden dat onmenschelijk gebruik niet uitroeien, totdat de vrees voor de doodstraf aan haren invloed te hulp kwam 2).

XXVIII.

Huwelijk.

De ondervinding heeft geleerd, dat onbeschaafde volken de tyrannen der vrouwelijke sexe zijn, en dat de toestand der vrouwen een betere is, naarmate het maatschappelijk leven een hogere ontwikkeling bereikt. In de hoop dat men gespierde kinderen zou verwekken, had Lycurgus den leeftijd waarop men huwen mocht, verschoven; Numa bepaalde op twaalf jaren den tijd, waarop een Romeinsch echtgenoot een onschuldige en gehoorzame maagd aan zijn macht kon onderwerpen 3). Naar oud gebruik, kocht hij zijn

1) Reeds hadden in den tijd van Tacitus rechtgeleerden en ambtenaren eenige wettelijke bepalingen ingevoerd, die dienen om het verschil, dat die schrijver maakt tusschen de boni mores der Germanen en de bonae leges alibi (d. i. te Rome) te rechtvaardigen (de moribus Germanorum c. 19) Tertullianus (ad Nationes, L. I, c. 15) wederlegt zijn eigen beschuldigingen en die zijner medestanders tegen de heidensche rechtsgeleerdheid.

2) De wijze en menschlievende uitspraak van Paulus (L. II sententiarum in L. XXV t. 3 D. l. 4) wordt door Gerard Noodt (opp. d. 1 in Julium Paulum p. 567—588. Amica Responsio p. 591—606), op dezelfde wijze als door Justus Lipsius (Op. D. II, p. 409 ad Belgas, cent. 1, ep. 85) als een zuiver zedelijk voorschrift en door Bynkershoek (de Jure occidenti liberos, opp. D. I, p. 318—340. Curae secundae p. 391—427) als een streng bindende wet voorgesteld. In een geleerde doch hatelijke discussie vervielen beide vrienden in tegenovergestelde uitersten.

3) Dion. Halic. L. 2, p. 92, 93. Plut. in Numa, p. 140 en 141.
Το σωμα και το ἦθος καθαρὸν και ἀθικτον ἐπι τῷ γαμῶντι γενεθ' αἰ.

bruid van hare ouders, terwijl zij van haar kant de coemptio voltrok, door voor drie koperen munten het recht te koopen in zijn huis en bij zijne huisgoden te worden binnengeleid. In tegenwoordigheid van tien getuigen offerden de priesters vruchten aan de goden; de echtgenooten zaten neder op hetzelfde schaapsvel; zij proefden van een gezouten koek van far of rijst, en deze confarreatio 1), die aan het oude voedingsmiddel van Italië herinderde, was het symbool van de vereeniging van geest en lichaam. De vrouw echter kwam door dit huwelijk in een veel ongunstiger toestand dan de man; zij deed afstand van den naam en den godsdienst van haren vader, om zich in nieuwe ketenen te laten klinken, die alleen met den naam van adoptie waren versierd. Een wettelijke fictie, strijdig met het gezond verstand en beschaafde denkbeelden, verleende aan de materfamilias 2), (dat is de naam, die haar eigen was), de vreemde hoedanigheden van zuster harer eigene kinderen en dochter van haar echtgenoot of meester, die dus over haar hetzelfde recht had, dat aan de vaderlijke macht verbonden was. Hij prees, berispte of strafte haar gedrag naar goedvinden of liever naar zijn luimen; hij had over haar het recht van leven en dood, welk recht hij in geval van dronkenschap of overspel ook werkelijk mocht uitoefenen 3). Wat zij verkreeg en erfde kwam ten voordeele van haren

1) Van het winterkoren gebruikte men triticum, siligo, far, adorea, oryza, waarvan de beschrijving volkomen overeenkomt met Spaansche en Italiaansche rijst. Ik neem deze identiteit aan op het gezag van Paucton in zijn nuttige en vlijtig bewerkte Metrologie (p. 517—529.)

2) Aulus Gellius (N. A. 18. 6) vermeldt een belachelijke definitie van Aelius Melissus: Matriona, quae semel, mater familias quae saepius peperit, alsof er van een porcetra en een scropha sprake was. Dan voegt hij er de ware beteekenis bij: Quae in matrimonium vel in manum convenerat.

3) Het was zelfs voldoende, dat zij wijn geproefd of den sleutel van den kelder had gestolen (Plinius, Hist. nat. 14, 14.)

man en het was zóó boven alle bedenking dat de vrouw geen persoon was doch een zaak, dat, zoo de oorspronkelijke titel ontbrak, zij gelijk andere roerende goederen een voorwerp van eigendom werd door het bezit en gebruik van een geheel jaar. De vervulling van den huwelijksplicht, waarover door de Atheensche en Joodsche wetten zoo nauwkeurig bepalingen waren gemaakt, hing van de grillen van den echtgenoot af 1); doch veelwijverij was onbekend, zoodat hij nooit een schooner of meer begunstigde vrouw in het huwelijksbed mocht toelaten.

XXIX.

Vrijheid in het sluiten van het huwelijkscontract.

Na de Punische oorlogen maakten de Romeinsche vrouwen aanspraak op de voordeelen, waarop zij in een vrije en rijke republiek meenden recht te hebben. Hare vaders en minnaars waren welwillend genoeg aan hare wenschen toe te geven en te vergeefs trachtte de strenge Censor Cato hare eerzucht te breidelen 2). Zij maakten zich los van de

1) Solon vordert, dat men den huwelijksplicht drie maal 's maands zal vervullen. De Misna eischte dit van een niet arbeidenden, krachtigen echtgenoot dagelijks, van een stedeling tweemaal, van een boer eenmaal per week; van een kameeldrijver eens in de dertig dagen; van een zeeman eens in de zes maanden; doch hij die zich op de wetenschap toeleigde, was geheel vrijgesteld; geen vrouw, die wekelijks haar deel ontving, konde een actie van echtscheiding instellen; gedurende één week mocht men een belofte van onthouding doen. De polygamie verdeelde, doch verminderde niet de plichten van den echtgenoot. (Selden, *Uxor ebraïca*, lib. III, c. 6, in zijn werken D. 2, p. 717—720).

2) Livius (XXXIV, 1—8) vermeldt de meer verrijnde redevoering van Valerius Flaccus en de strengere, echt censorische van Cato den oudere

plechtige oude huwelijksvormen; zij ontweken de verjaring van een jaar door een afwezigheid van drie dagen, en ondertekenden de meer milde en beter omschrevene bepalingen van het huwelijkscontract, zonder haar naam en onafhankelijkheid te verliezen. Zij gaven aan den echtgenoot slechts het gebruik van haar privaat vermogen, doch namen zekerheid voor den eigendom; de vaste goederen van de vrouw konden door den man, als hij een verkwister was, niet worden vervreemd of verpand; de wet verbood wederzijdsche giften der echtgenooten, en zoo een van beiden zich slecht gedroeg werd er, hoewel onder een anderen naam, een *actio furti* toegekend (*actio rerum amotarum*). Godsdienstige en burgerlijke plechtigheden behoorden niet langer tot het wezen van dit contract, waaraan zooveel ruimte gelaten was; tusschen personen van denzelfden rang strekte het openlijk te zamen leven tot genoegzaam bewijs van hun huwelijk. Doch de Christenen, die de gebeden der geloovigen en den zegen van priester of bisschop den oorsprong noemden van alle geestelijke genade, herstelden de waardigheid van het huwelijk. De Joodsche overleveringen, de voorschriften van het Evangelie, en de canones der algemeene of provinciale kerkvergaderingen 1) regelden de kracht dezer heilige instelling en de plichten, die daarmee waren verbonden. De besluiten en censuren van de hoofden der kerk, werkten op het geweten der Christenen. Doch de magistratpersonen onder Justinianus waren aan het gezag der kerk niet onderworpen; de keizer raadpleegde

over de *lex Oppia*. Deze laatste echter brengt hij over in de meer beschaafde taal van een historicus uit de 5e en vergeet, dat wij te doen hebben met een der oudere redenaars uit de 6e eeuw. Beter heeft Aulus Gellius (X, 23) den stijl en de beginselen van Cato terug gegeven.

1) Zie wat betreft de joodsche en katholieke huwelijkscremonien Selden (*Uxor ebraica*, Opp. D. 2, p. 529—860.) — Bingham (*Christian Antiquities* lib. 22) en Chardon (*Hist. des Sacrements* D. 6).

de ongeloofige rechtsgeleerden der oudheid en liet zich, bij de keuze der huwelijks wetten in Codex en Pandekten, leiden door motieven van rechtvaardigheid, staatkunde en der vrijheid, die in den omgang der beide sexen moet bestaan 1).

XXX.

Vrijheid tot en misbruik van de echtscheiding.

Behalve de toestemming der overeenkomende partijen, die tot het wezen van elk contract behoort, werd tot de geldigheid van een Romeinsch huwelijk de toestemming der ouders gevorderd. De vader kon wel is waar, volgens eenige latere wetten, worden gedwongen om zijn dochter, zoodra zij tot rijpheid gekomen was uit te huwen; maar zelfs zijn krankzinnigheid ontsloeg zijne kinderen niet van de noodzakelijkheid om zijn toestemming te verkrijgen. De redenen voor ontbinding van het huwelijk waren bij de Romeinen in verschillende tijden verschillend 2); maar zelfs de

1) Zie hierover Inst. I, 10. — Pand. XXIII—XXV. — Codex V; doch daar de titel de ritu nuptiarum nog onvolledig is moeten wij die aanvullen door de fragmenten van Ulpianus (t. 9, p. 590 en 591) en de Collatio leg. Mos. (t. 16, p. 790 en 791) met de noten van Pithaeus en Schulting. In de commentaar van Servius op het eerste boek der Georgica en het 4e van den Aeneas vinden wij twee lezenswaardige plaatsen.

2) Volgens Plutarchus liet Romulus slechts 3 gronden van echtscheiding toe, nl. dronkenschap, overspel en valsche sleutels. In elk ander geval moest de echtgenoot die van zijn overmacht gebruik maakte, de helft van zijn goederen aan zijn vrouw en een deel van de andere helft aan de godin Ceres afstaan, en met het overige een offer brengen aan de goden der aarde. Die vreemde wet is of nooit of slechts zeer kort van kracht geweest.

confarreatio, de plechtigste wijze van huwelijksvoltrekking, kon door ceremonien, die een tegenovergestelde strekking hadden, worden vernietigd. In den vroegsten tijd mocht een huisvader zijn kinderen, en dus ook zijn vrouw, die gerekend werd daaronder te behooren, verkoopen; als rechter over zijn huisgezin mocht hij haar doodvonnis uitspreken of haar, als hij barmhartig was, uit zijn bed en huis verbannen. Doch wanneer hij niet om redenen van zijn willekeur afhingende tot een echtscheiding wilde overgaan, was de ongelukkige vrouw tot een eeuwigdurende en hopeloze slavernij gedoemd. Men heeft met warmte de deugd der Romeinen toegejuicht, die zich gedurende vijfhonderd jaar van de uitoefening van dit verleidelijk voorrecht onthielden 1); maar ditzelfde feit stelt de ongelijkheid eener verbintenis in het licht, die aan de slavin de macht ontzegde om zich van haren tyran los te rukken, wanneer deze niet geneigd was zich van zijn slavin te ontdoen. Toen de Romeinsche vrouwen op een gelijken voet de gezellinnen harer echtgenooten werden, kwam een nieuw rechtsmiddel in gebruik, dat n.l. het huwelijk, gelijk elke andere vennootschap, kon worden ontbonden door het uittreden van een der vennooten. Gedurende drie eeuwen van verdorvenheid en weelde, breidde zich dit stelsel al meer en meer uit en gaf tot vele misbruiken aanleiding. Hartstocht, eigenbelang of grilligheid gaf dagelijks redenen tot ontbinding van een huwelijk aan de hand; een woord, een teeken, een boodschap, een brief, de last die een vrijgelatene overbracht was genoeg om de scheiding tot stand te brengen, en de heiligste aller menschelijke

1) In het jaar 523 zond Spurius Carvilius Ruga aan eene schoone en brave vrouw een scheidsbrief omdat zij onvruchtbaar was (Dion. Halic. II, p. 93. — Plutarch. in Numa p. 141. — Valerius Maximus II, c. 1. — Aulus Gellius IV, 3.) De censoren berispten en het volk haatte hem, maar de wet stond zijn scheiding niet in den weg.

banden werd verlaagd tot een voorbijgaande gemeenschap van belang of zinnelijkheid. Beide sexen, naarmate van de omstandigheden waarin zij verkeerden, leden beurtelings onder dien onaangenamen toestand; een grillige vrouw kon haren rijkdom aan een nieuwe familie brengen en aan het vaderlijk gezag en de zorgen van haren eersten echtgenoot een talrijk kroost achterlaten, waarvan hij wellicht niet de vader was; een schoon meisje kon, als zij oud geworden was, weder in de groote maatschappij worden teruggeworpen, zonder hulpbronnen en zonder vrienden. Doch de tegenzin der Romeinen, toen Augustus hen tot het huwelijk aanzette, bewijst genoegzaam, dat de toen bestaande instellingen aan de mannelijke personen afkeer inboezemden. Juist deze volledige proeve toont aan, dat niettegenstaande alle schoon-schijnende theorien, de vrijheid om tot een scheiding over te gaan niet bijdraagt tot een hooger en graad van geluk of deugd. Immers indien de weg daartoe zoo gemakkelijk ware, zou het wederzijdsch vertrouwen geheel worden vernietigd en elke kleine twist het gemoed verbitteren. Het geringe onderscheid, dat er in dit geval tusschen den echtgenoot en een vreemde bestaat, zou nog spoediger worden vergeten als het door echtscheiding konde worden weggenomen; de vrouw die in 5 jaar de omhelzingen van 8 echtgenooten ondergaan kon, moet den eerbied voor zich zelve en voor hare kuischheid geheel hebben verloren 1).

1) Sic fiunt octo mariti quinque per autumnos. Juvenal. Satir. VI. Hoewel die opvolging der echtgenooten eene zeer spoedige is, verdient zij toch geloof, evenals het non consulum numero, sed maritorum annos suos computant van Seneca (de Beneficiis III, 16). St. Jérôme zag te Rome een man, die zijne 21e vrouw begrooft, welke op haar beurt 23 mannen, minder krachtig en gezond als hij, versleten had (Opp. D. I, p. 90 ad Gerontiam). Een overdreven beeld is echter het verhaal van Martialis van 10 mannen in één maand (L. VI, epigr. 7).

XXXI.

Grenzen aan de vrijheid om te scheiden gesteld.

Slechts onvoldoende middelen werden van tijd tot tijd aangewend, om den snellen voortgang van het kwaad te stuiten. Tot de oude godheden der Romeinen behoorde ook een godin, bijzonder bestemd om de klachten van gehuwden te hooren en hen te verzoenen: doch haar epitheton, Viriplaca 1), duidt genoegzaam aan, van welke zijde steeds gehoorzaamheid en berouw werd gevorderd. Elke handeling eens burgers was aan het oordeel der censoren onderworpen; de eerste die van het voorrecht van echtscheiding gebruik maakte, moest de redenen van zijne handelwijze opgeven 2), en een senator werd uit den senaat gestooten omdat hij zijn jonge vrouw nog als maagd had weggezonden, zonder daarvan aan zijn vrienden kennis te geven of hen om raad te vragen. Telkens wanneer een actie werd ingesteld, om het huwelijksdeel terug te bekomen, onderzocht de praetor, als beschermer der billijkheid, nauwkeurig alle omstandigheden en deed uitspraak in het voordeel der onschuldige en beleedigde partij. Augustus, die de hoedanigheid van censor en praetor in zich vereenigde, nam beider verschillende methoden om lichtzinnige echtscheidingen te voorkomen en te kastijden over 3). De tegenwoordigheid van zeven getuigen,

1) Een Sacellum viriplacae in de Palatijnsche wijk (Val. Max. L. II, c. 1) wordt door Publius Victor in zijn beschrijving van Rome ten tijde van Theodosius genoemd.

2) Valerius Maximus II, 9. Zijn oordeel, dat overspel strafbaarder is dan het niet gehuwd zijn heeft wel eenigen grond van waarheid! „illo namque conjugalia sacra spreta tantum, hoc etiam injuriose tractata.”

3) Zie de wetten van Augustus en zijn opvolgers, in Heineccius ad Legem Papiam Poppaeam c. 19 in Opp. D. VI, P. 1, p. 323—333.

romeinsche burgers, was noodig om aan deze plechtige handeling, waartoe men slechts na rijp beraad mocht overgaan, geldigheid te geven. Als de man blijkbaar geheel alleen de schuld droeg, dan konde hij geen gebruik maken van het uitstel van twee jaren, en moest hij de bruidschat of onmiddellijk of binnen zes maanden teruggeven; doch als hij zich op de slechte levenswijze zijner vrouw konde beroepen, dan boette zij haar schuld met het zesde of achtste gedeelte van haren dos. De christen keizers waren de eerste, die bepaalde redenen van echtscheiding nauwkeurig aangaven; hunne bepalingen over dit onderwerp zijn, van af Constantinus tot op Justinianus, beurtelings gemaakt onder den invloed der kerk 1) en de in het rijk bestaande gewoonten, zoodat de schrijver der *Novellae* zeer dikwijls verandert, wat in *codex* en *Pandekten* rechtens is vastgesteld. Volgens de strengste wetten was een vrouw veroordeeld het leven met een speler, een dronkaard of een lichtmis door te brengen, tenzij hij schuldig was aan moord, vergiftiging of heiligschennis, in welk geval het huwelijk door beulshanden moest ontbonden worden. Doch op het heilig recht van den echtgenoot, om zijn naam en de eer van zijn huisgezin van den vloek van overspel te redden, werd geen inbreuk gemaakt. Door opeenvolgende wetten werd de lijst van doodzonden van mannen of vrouwen nu eens ingekort, dan weder uitgebreid, en men bepaalde dat ongeneeselijke impotentia, langdurige afwezigheid, en de kloostergelofte grond zouden opleveren tot vernietiging van den huwelijksband. Al wie de grenzen der wet te buiten ging, werd op verschillende wijze zwaar gestraft. Men ontnam aan de vrouw haren rijkdom en hare sieraden, de haarnaald zelfs niet uitgezonderd. Indien

1) *Aliae sunt leges Cesarum, aliae Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus noster praecipit* (Jerom. D. I, p. 198. — Selden, *Uxor ebraica*, l. III, c. 31, p. 847—853)

daarentegen de man een andere vrouw in het huwelijksbed voerde, gaf de wet aan zijne verstootene echtgenoot het recht, de goederen harer mededingster in beslag te nemen. De straf van confiscatie der goederen werd somtijds in een boete veranderd; de boete werd nu en dan verzwaaard door overbrenging naar een eiland of gevangenzetting in een klooster; de beleedigde partij was van den huwelijksband ontslagen, terwijl de beleediger, gedurende zijn geheel leven of een zeker aantal jaren geen nieuw huwelijk mocht aangaan. De opvolger van Justinianus gaf aan het vurig verlangen zijner ongelukkige onderdanen toe en voerde de echtscheiding met onderlinge toestemming weder in. De rechtsgeleerden waren het op dit punt eens 1), doch tusschen de godgeleerden bestond verschil 2), vermits de dubbelzinnige uitdrukking, die in het voorschrift van Christus voorkomt, vatbaar is voor elke uitlegging, die een slim wetgever daarvan geven wil.

1) De Instituten bewaren hierover het stilzwijgen, doch wij kunnen den Codex Theodosianus raadplegen (III, t. 16 met de commentaar van Gothofredus D. I, p. 310—315), en den codex Just. (V 17), de Pandekten (XXIV 2), de Novellae (22, 117, 127, 134, 140). Justinianus dobberde tot het laatste toe tusschen burgerlijke en kerkelijke wetten.

2) In zuiver Grieksch is *πορνεία* geen gewoon woord en kan, in de eigenlijke beteekenis van hoererij, niet op huwelijkszonden worden toegepast. Hoever en tot welke misdrijven kan het in een figuurlijken zin worden uitgestrekt? Sprak Christus de taal der rabbijnen of der Syriërs? Van welk oorspronkelijk woord is *πορνεία* de vertaling? Hoe verschillend wordt dit Grieksche woord in oude en nieuwe vertalingen overgebracht! Er zijn twee plaatsen (Marcus X, 2 en Lucas XVI, 18) tegen een (Matth. XIX, 9), die bewijzen dat Jezus zoodanigen grond van echtscheiding niet uitzonderde. Eenige critici ontwijken de vraag en opperen het vermoeden, dat hij noch de school van Sammai noch die van Hillel wilde beleedigen. (Selden, Uxor ebraïca L. III, c. 18, 22, 28, 31). G.

Er is daar geen sprake van een echtscheiding op rechterlijk gezag. W.

XXXII.

Bloedschennigen. Concubinae. Onechte kinderen.

De vrijheid om een huwelijk aan te gaan was bij de Romeinen beperkt door natuurlijke en civiel-rechterlijke beletselen. Uit instinct is nagenoeg overal de bloedschennige gemeenschap tusschen de adscendenten en descendenten, zonder onderscheid van graad verboden 1). Over huwelijken in de zijdlinie doet de natuur geen uitspraak, zwijgt het gezond verstand en verschillen de gewoonten in verschillende landen en tijden. In Egypte was zonder eenige uitzondering en zonder dat men eenige zwaarigheid maakte, het huwelijk van broeders en zusters geoorloofd; een Spartaan mocht de dochter zijns vaders, een Athener die zijner moeder huwen; zelfs werd te Athene het huwelijk van oom en nicht toegejuicht, als de gelukkige vereeniging van de naaste bloedverwanten. De ongodsdienstige wetgevers van Rome werden nooit door eigenbelang of bijgeloof uitgelokt, om de verboden graden uit te breiden; doch onverbiddelijk veroordeelden zij het huwelijk van broeders en zusters; zij aarzelden of zij dat tusschen volle neven en nichten zouden toelaten, eerbiedigden het ouderlijk karakter van tantes en ooms, en behandelden aanverwantschap en adoptie op de zelfde wijze als de natuurlijke bloedverwantschap. Volgens de grondbeginselen van het fiere Rome kon alleen tusschen vrije burgers een wettig huwelijk worden gesloten; om met

1) Over de beginselen van het romeinsch recht daaromtrent vergelijkte men Inst. (L. I, t. 10). Overigens zijn de wetten en zeden van verschillende volkeren der oudheid omtrent verboden graden enz. in het breede behandeld door Dr. Taylor in zijn Elementen van burgerlijk recht (p. 108, 314—339), een werk waarin verschillende bijzonderheden voorkomen en dat zich gemakkelijk lezen laat, doch dikwijls aan onnauwkeurigheid zondigt.

een senator te huwen moest men van edele, ten minste van vrije geboorte zijn. Zelfs koninklijk bloed kon zich nooit met het bloed van een Romein tot een civiel rechterlijk huwelijk verbinden en Cleopatra en Berenice 1) moesten zich, omdat zij vreemdelingen waren, tot den rang van concubinae van Marcus Antonius en Titus vernederen 2). Deze naam, kwetsend voor de majesteit dier twee oostersche koninginnen, was eigenlijk nog veel te vleierend voor vrouwen, die zedeloos waren als zij. Een concubina immers, in strikt rechtsgeleerden zin, was een vrouw uit den slavenstand of het plebs en de eenige en trouwe gezellin van een Romeinsch burger, die ongehuwd wilde blijven leven. De wet erkende en regelde dien toestand en plaatste de concubina beneden de gehuwde vrouw, doch boven haar, die met haar lichaam handel dreef. Van af den tijd van Augustus tot aan de tiende eeuw waren deze halve huwelijken, zoowel in het oosten als in het westen, algemeen en dikwijls gaf men aan de nederige deugden der concubina den voorkeur, boven de weelde en den hoogmoed eener edele matrone. De beide Antonini, de besten onder de vorsten en de besten onder de menschen, smaakten door deze vereeniging het genot der liefde en der huiselijkheid; hun voorbeeld werd door een aantal menschen gevolgd, die in den ongehuwden staat geen behagen vonden en toch geen ongelijk huwelijk sluiten wilden uit eerbied voor hunne betrekkingen. Zoo zij te eeniger tijd hunne natuurlijke kinderen wilden wettigen,

1) Berenice was 16 jaar oud, toen haar vader Agrippa stierf (A. D. 44). (Joseph. D. I, Antiquit. Judaic. XIX, c. 9, p. 952 edit. Havercamp). Zij was dus ruim 50 jaar oud, toen Titus (A. D. 79) *invitus invitam invisit*. Deze datum zou voorwaar niet tot versiering van het treurspel van Racine hebben bijgedragen!

2) De *Aegyptia conjux* van Virgilius (Aeneid. 8, 688) schijnt op dezelfde lijn te moeten worden geplaatst als de monsters die met Marcus Antonius tegen den senaat, Augustus en de goden van Italie oorlogden.

kon dit onmiddellijk geschieden door de voltrekking van hun huwelijk met een gezellin, van wier vruchtbaarheid en trouw zij voldoende bewijzen hadden 1). Door dat epitheton natuurlijk werd het kroost van een concubina onderscheiden van die kinderen, welke geboren waren in overspel, ontucht en bloedschande, aan welke Justinianus slechts noode het recht op het noodzakelijk levensonderhoud gaf. Alleen de natuurlijke kinderen waren voor een zesde deel gerechtigd in de erfenis van hunnen vermeenden vader. Volgens de strenge wet mocht een bastaard alleen den naam zijner moeder dragen en volgde hij haren stand; was zij derhalve slavine, vreemdeling of burgeres, dan hadden ook de kinderen dezelfde hoedanigheid. De staat nam de verworpingen van elke familie, zonder haar daarvan een verwijt te maken, als zijn kinderen aan 2).

XXXIII.

Voogden en pupillen.

De betrekking tusschen voogd en onmondige of met een romeinschen term tusschen tutor en pupillus, waarover

1) Een constitutie van Constantinus verleende dit recht voor het eerst; Augustus had verboden een vrouw als concubina te nemen, die men huwen konde en had bepaald, dat als men haar later huwde, dit huwelijk geen verandering bracht in den toestand der vroeger geboren kinderen; de eenige uitweg was dan de adoptie of eigenlijk de arrogatie. Hugo.

2) Over de nederige doch wettelijke rechten der concubina en der natuurlijke kinderen wordt gehandeld in de Instituten (I, 10), de Pandekten (XXV, 7), den Codex (V, 26) en de Novellae (75 en 89). De onderzoekingen van Heineccius en Giannone (ad L. Juliam et Papiam-Poppaeam, L. IV, p. 164 en 175, Opere posthumo p. 108—158) verspreiden meer licht over deze belangrijke instelling.

zoovele titels van Codex en Pandekten handelen 1), draagt een eenvoudig karakter. Het beheer over den persoon en het vermogen van een wees, moest altijd aan de zorg van een vertrouwd vriend worden toevertrouwd. Als de vader voor zijn overlijden niet een keuze had gedaan, moesten de agnati of vaderlijke bloedverwanten van den naasten graad ipso jure de voogdij waarnemen. Terwijl immers de Atheners er voor terugdeinsden om het kind te stellen onder het gezag van hen, die het meeste belang bij zijn dood hadden, gold het als een grondbeginsel van het Romeinsche recht, dat de voordeelen eener erfenis steeds zouden gepaard gaan met den last der voogdij. Als de vader geen keuze had gedaan en in de rei der bloedverwanten geen geschikte voogd te vinden was, had de praetor urbanus of de praeses provinciae het recht van benoeming. Doch hij die tot de waarneming van dit publicum munus geroepen werd, kon als wettige redenen van versooning krankzinnigheid of blindheid, onkunde of onbekwaamheid, een vijandelijke verhouding of strijd van belangen, een groot aantal kinderen of voogdijen waarmede hij reeds belast was, en eindelijk de vrijstellingen die aan magistratpersoonen, rechtsgeleerden, doctoren en professoren waren toegekend uit hoofde van het nut hunner beroepsbezigheden, inroepen. Het kind werd totdat het spreken en denken kon door den voogd vertegenwoordigd, wiens gezag geheel eindigde als de pupil den leeftijd van de pubertas had bereikt.

1) Zie over voogden en pupillen de Instituten (I, 13—26), de Pandekten (XXVI en XXVII) en den Codex (V, 28—70). G.

Gibbon beschuldigt de rechtsgeleerden van onvoorzichtigheid omdat zij den leeftijd van de pubertas op 12 en 14 jaren hebben vastgesteld. Dit was niet zoo; vóór Justinianus bestond daaromtrent geen wet; Ulpianus maakt melding van de discussien, die over dat onderwerp tusschen de verschillende sekten van rechtsgeleerden hadden plaats gehad. (Inst. I, 22 pr. en de fragmenten van Ulpianus, t. XI, 528). De curatela was evenmin voor alle minderjarigen een verplichting. W.

Zonder de toestemming van den voogd kon de pupil zich door geene handeling aan anderen ten zijnen nadeele verbinden, hoewel hij in zijn voordeel wel anderen aan zich verbond. Het is overbodig op te merken, dat de voogd dikwijls borg stelde en altijd rekening en verantwoording gaf, en dat voorts gebrek aan ijver of goede trouw in het waarnemen van zijn heilige plicht hem blootstelde aan een civiele actie, die bijkans met een strafactie gelijk stond. De pubertas was door de rechtsgeleerden vrij onvoorzichtig op den leeftijd van veertien jaren vastgesteld; maar daar de geest minder spoedig tot rijpheid komt dan het lichaam, werd de curatela ingesteld, waarvan de strekking was om het vermogen van den jongen Romein te beschermen tegen de gevaren, waaraan het door zijn weinige ondervinding en zijn hevige hartstochten kon zijn blootgesteld. Aanvankelijk werd zulk een curator door den praetor alleen benoemd, om het huisgezin te beschermen tegen de verspillingen van een verkwister of krankzinnige; de minderjarige werd vervolgens door de wet gedwongen dergelijke bescherming in te roepen, om geldigheid aan zijne handelingen te geven, totdat hij den leeftijd van 25 jaar zou hebben bereikt. De vrouwen stonden steeds onder de voogdij van ouders, echtgenooten of voogden; een sexe immers, alleen geschapen om te behagen en te gehoorzamen, werd voorondersteld nooit den leeftijd van oordeel des onderscheids en ondervinding te bereiken. Aldus ten minste was de strenge geest der oude wet, die voor Justinianus echter reeds langzamerhand op mildere wijze was toegepast.

II.

OVER ZAKEN.

XXXIV.

Het recht van eigendom.

Het eerste recht van eigendom kan alleen worden gerechtvaardigd door het begrip van een vroegere in bezitneming dan anderen, als het gevolg van toeval of van arbeid. Wezenlijk hebben zij, die zich met de wijsbegeerte van het recht hebben bezig gehouden, het daarop gegrond 1). De wilde die een boom uitholt, die een houten steel aan een scherpen steen vastmaakt, of een touw bindt aan een buigzame tak, wordt in een natuurstaat de rechtmatige eigenaar van de kano, den boog of de bijl. De grondstoffen behoorden aan iedereen; maar de daaraan gegeven vorm, het voortbrengsel van tijd en werk behoort aan hem zelf. Zijne hongerige makkers kunnen, zonder dat zij hun onrechtvaardigheid zelf inzien, aan den jager het wild niet ontrukken dat hij in den loop gevangen, of door zijn kracht en behendigheid geveld heeft. Als hij door zijn goede zorgen tamme dieren kan in het leven houden en doen voorttellen, verwerft hij een eeuwigdurende titel op het gebruik van hun talrijke jongen, die hun ontstaan alleen aan hem te danken hebben. Als hij, om zich en de zijnen te onderhouden, een akker omheint en bebouwt en op die wijze een onbebouwde

1) Instit. (II, 1 en 2). Vergelijk de heldere en nauwkeurige redeneertrant van Gajus en Heineccius (lib. 2. t. I, p. 69—91) met de vage woordenrijkheid van Theophilus (p. 207—265). De meening van Ulpianus leeren wij uit de Pandekten kennen (I, t. 8, l. 41, § 1).

woestenij in vruchtbaar land verandert, dan vormen het zaad, de mest, de arbeid een nieuw kapitaal en de vermoeyenissen van het geheele jaar worden slechts even door de opbrengst van den oogst beloond. In de verschillende fasen van ontwikkeling, die de maatschappij achtereenvolgens doorloopt, kan de jager, de herder, de landbouwer zijn eigendom verdedigen op twee gronden, die voor geen wederlegging vatbaar zijn, dat nl. datgene wat zij genieten de vrucht is van hun eigen arbeid, en dat een ieder, die hun geluk benijdt, hetzelfde kon verkrijgen door met denzelfden ijver zijn best te doen. De toestand is dus geheel gelijk aan dien eener kleine kolonie, die zich op een vruchtbaar eiland heeft nedergezet. Doch de kolonie groeit aan; de stoutmoedigen en behendigen nemen bezit van de rechten, die aan alle menschen gelijkelyk toebehooren; door eigenbelang gedreven zet men grenspalen in akker en bosch. Het romeinsche recht verdient den lof, dat het erkent het recht van den eersten bezitter op de wilde dieren, die op de aarde, in de lucht en in het water leven. De schreden op den weg, die van het primitieve stelsel der billijkheid naar dat van het absolute recht leidt, werden bijkans onmerkbaar gedaan, de schakeeringen ontsnapten aan het oog, totdat eindelijk positieve wetten en kunstige redeneeringen een onbeperkt eigendomsrecht handhaafden. Immers alleen het steeds werkende beginsel van eigenliefde kan voorzien in de behoeften van het leven en het loon geven voor onzen arbeid; zoodra dus een geregeld regeeringsstelsel en uitsluitend eigendomsrecht werd ingevoerd, werden zij noodzakelijke factoren voor het bestaan van het menschdom. Behalve in Sparta, dat meer zonderlinge instellingen telt, hebben steeds wetgevers een *lex agraria* afgekeurd als een onstaatkundige en gevaarlijke instelling. Bij de Romeinen overschreed de ongelijkheid in het vermogen der burgers verreweg de grenzen, die daaraan, door een overlevering,

aan welker waarheid men twijfelt en een in onbruik geraakte wet, waren gesteld. De overlevering zeide, dat de armste nakomeling van Romulus steeds moest zijn in het eeuwigdurende bezit van twee jugera 1); de wet beperkte het landeigendom van den rijksten burger tot 500 jugera of 312 roeden. Oorspronkelijk bestond het geheele grondgebied van Rome in eenige mijlen bosch en weiden aan den oever van den Tiber; ruiling der burgers onder elkander konde tot uitbreiding van den nationalen grond niets bijdragen. Maar het oorlogsrecht vergunde den eerste den beste van de tegenpartij, om de goederen van een vreemde of een vijand te bemachtigen; de stad werd door dien veelvuldigen handel verrijkt en het bloed harer burgers was de eenige prijs, die voor de schapen der Volscen, de slaven van Brittannia, of het goud en de edelgesteenten der Aziatische volken werd betaald. In de taal van het oude recht, die vóór den tijd van Justinianus was verminkt en vergeten, droeg deze buit den naam van *manceps* of *mancipium* (met de hand genomen); en als men dien verkocht of emancipeerde, vorderde de kooper eenigen waarborg, dat hij de eigendom geweest was van een vijand, en niet van een medeburger 2). Een burger kon alleen zijne rechten op den grond verliezen, door dien te verlaten, en dat verlaten van een belangrijke waarde mocht niet licht worden vooronder-

1) Varro geeft een verklaring van het oude *heredium* der Romeinen (de *Re Rustica* I, c. 2, p. 141, c. 10, p. 160, 161, ed. Gesner), terwijl de declamaties van Plinius het nog onduidelijker maken. Juiste en geleerde opmerkingen hierover vindt men in de *Administration des terres chez les Romains* p. 12—66.

2) Ulpianus legt de theorie der *res mancipi* uit naar onbeduidende bronnen, die hij uit de tweede of derde hand heeft (Fr. T. 18, p. 618 en 619), evenals Bynkershoek (*Opp.* I, p. 306—315). De definitie is wel wat willekeurig en daar niemand dan ik den oorsprong dier onderscheiding heeft aangegeven, wantrouw ik mijn eigen verklaring.

steld. Evenwel ging volgens de wet der twaalf tafelen door een verjaring van één jaar voor roerende en van twee jaren voor onroerende goederen het recht van den ouden eigenaar verloren, zoo ten minste de tegenwoordige eigenaar ze had verkregen door een overeenkomst met hem, dien hij dacht dat de wettige eigenaar was 1). In een kleine republiek

1) Hume trekt uit deze korte verjaring het besluit (Essays, D. I, p. 423) dat er toen te tijde niet meer order en zekerheid van eigendomsrecht in Italie konde bestaan, dan thans bij de Tartaren. Zijn tegenstander Wallace verwijt hem niet zonder reden, dat hij het verschil van toestanden uit het oog verliest (Instit. L. II, c. 6).

G.

De schrijver zelf bekent in de vorige noot, dat al wat de *res mancipi* betreft hem niet zeer helder is. Ook de uitleggers, die hem voorafgingen, zijn het omtrent dit punt, een der moeilijkste van het oude romeinsche recht, niet eens. De gevolgtrekkingen van Hume, waarvan de schrijver hier spreekt, zijn gegrond op valsche onderstellingen. Gibbon had zeer onware denkbeelden van het eigendom bij de Romeinen opgevat, en vele schrijvers verkeeren ook thans nog daaromtrent in een dwaling. Wij gelooven hier ter plaatse het stelsel van het Romeinsche eigendomsrecht te moeten ontwikkelen, zooals wij dat kennen uit de bronnen die ons van het oude recht zijn overgebleven, en zooals thans de geleerde uitleggers van het romeinsche recht dat algemeen hebben erkend en aangenomen. Behalve de reeds bekende bronnen (Ulpianus T. XIX en T. I, § 6. — Theophilus Paraphrase I, 5, § 4) kan men de Instituten van Gajus raadplegen (I, § 54 en II, § 40 env.)

De romeinsche wetten beschermden elk bezit, op geoorloofde wijze verkregen; zij legden hun die dat bezit hadden geschonden de verplichting op, het terug te brengen in den vorigen toestand en de door die schennis geleden schade te herstellen; ja zelfs in vele gevallen straffen zij die met een geldboete. Doch niet altijd stonden zij toe een *rei vindictio* in te stellen tegen den derden bezitter te goeder trouw. Hij die het bezit van eens anders zaak verkregen had, zonder iets van diens betere rechten af te weten, werd in dat bezit gehandhaafd. De wet had uitdrukkelijk de gevallen bepaald, waarin zij ook tegen den onschuldigen bezitter de actie tot terugvordering toestond. In dit geval had het bezit het karakter van onbeperkt eigendom, *mancipium*, *jus Quiritium* genoemd. Om dit recht te hebben, was het niet genoeg om op eenigerlei wijze in het bezit der zaak te zijn gekomen, doch moest de verwerving het karakter hebben van openbaarheid, wat het verkreeg door het in acht nemen van plechtige formaliteiten, door de wet voorgeschreven, of

kon zulk een geoorloofde onbillijkheid, zonder bedrog of geweld, den onderdanen zelden nadeel toebrengen; doch

wel door de onafgebroken uitoefening van het recht van eigendom gedurende een bepaalden tijd; alleen een romeinsch burger kon dit recht verkrijgen. Elk ander soort van bezit, dat men zou kunnen noemen onvolmaakt eigendom werd genoemd: in bonis habere. Eerst na Cicero gaf men aan het eigendom den naam van *Dominium*.

In de openbaarheid lag dus het karakter van 't onbeperkt eigendomsrecht verscholen. Deze nu bestond in de wijzen van verwerving, die door de nieuwere geleerden civiele werden genoemd (*Modi acquirendi civiles*). Zij waren: 1e *Mancipium* of *mancipatio*, d. i. de plechtige overgave der zaak in tegenwoordigheid van een bepaald aantal getuigen en een openbaar ambtenaar; aan haar ontleende waarschijnlijk het eigendomsrecht zijnen naam; 2e de *in jure cessio*, d. i. een plechtige levering in bijzijn des praetors gedaan. 3e *adjudicatio*, gedaan door den rechter in geval van verdeling. 4e *lex*, wijze van verkrijging in de gevallen uitdrukkelijk door de wet, waarschijnlijk de wet der 12 tafelen, bepaald, b. v. de *sub corona emptio* en het *legatum*. 5e *usus*, later *usucapio* en door nog latere rechtsgeleerden *praescriptio* genoemd. Zij duurde een jaar voor roerende, twee voor vaste goederen. Haar strekking was geheel verschillend van die der tegenwoordig bestaande verjaring, zij was oorspronkelijk ingevoerd, om het enkel bezit (in bonis habere) eener zaak in romeinsch eigendom te vervormen. Het gedurende een of twee jaren openlijk en onafgebroken bezit van een zaak was genoeg, om aan de inwoners der stad Rome bekend te maken, wien de zaak toebehoorde. Deze laatste wijze van verkrijging volmaakte het stelsel der civiele verwervingen, daar het in zekeren zin elke andere wijze van verkrijging, die niet van den aanvang af het *jus Quiritium* gaf, wettigde. (Ulpianus, Fr. 1, § 16. — Gajus II, § 41). Wij gelooven met Gajus, dat deze verjaring werd uitgebreid tot het geval, dat iemand een zaak verkregen had *a non vero domino* en dat zij na den voorgeschreven tijd aan den bezitter het eigendomsrecht gaf. Doch dit schijnt niet het oorspronkelijk doel dezer instelling te zijn geweest. „*Ceterum etiam earum rerum usucapio nobis competit quae non a domino nobis traditae fuerint, si modo eas bona fide acceperimus*” (Gajus II, 43).

Tot verkrijging van civiel eigendomsrecht van zaken van mindere waarde of die men slechts zeer moeielijk van elkander konde onderscheiden, waren de zoo even genoemde formaliteiten onnoodig. De enkele levering was daartoe voldoende.

Naarmate de republiek grooter werd, werd dit laatste beginsel belangrijker door de uitbreiding van den handel en de rijkdommen van den staat. Men

de verschillende termijnen van 3, 10 of 20 jaren zijn beter geschikt voor een groot keizerrijk. Uitsluitend met

moest noodzakelijk weten, van welke zaken men eigendom verkreeg door de enkele levering, en welke zaken men daarentegen niet verwierf zonder een aantal formaliteiten. Een algemeene regel moest die vraag beslissen; en juist deze regel stelde het onderscheid tusschen *res mancipi* en *res nec mancipi* vast, een onderscheiding waarover de meeningen der nieuwere rechtsgeleerden zeer uiteenloopen, zoodat op dit punt meer dan tien stelsels bestaan. Het systeem, dat het meest met een gezonde verklaring der romeinsche wetten overeenkomt is dat van Trekel te Hamburg, dat door Hugo in het *Magazijn van burgerlijk recht*, D. II, p. 7 (dat er een excerpt van geeft) nog nader ontwikkeld is. Het is thans bijna algemeen aangenomen. *Res mancipi* (eigenlijk *mancipii*) zijn die zaken, waarover men slechts onbeperkt eigendom konde verkrijgen (*Jus Quiritium*) op een der opgenoemde plechtige wijzen, ten minste door *mancipatio*, die de gemakkelijkste en meest gebruikelijke was. (Gajus II, § 25). Wat de zaken betreft wier verwerving geen vorm behoeft om onbeperkte rechten te geven, men noemde die *res nec mancipi* (Ulp. Fr. XIX, § 1, 3, 7). Ulpianus en Varro noemden verschillende soorten van *res mancipi* op; hunne opsommingen komen niet met elkander overeen en men heeft verschillende middelen beproefd om ze te verzoenen. Overigens moet het gezag van Ulpianus, die als rechtsgeleerde schrijft, hier zeker den voorrang hebben.

Maar waarom zijn alleen deze zaken *res mancipi*? Ook dit is een dikwijls besproken vraag, waarover de meeningen zeer uiteenloopen. Hugo heeft haar op de meest natuurlijke en voldoende wijze opgelost. Alle zaken die wegens haar hooge waarde gemakkelijk individueel waren te kennen en waarop de oude Romeinen grooten prijs stelden, zijn *res mancipi*. Wegens het groot belang aan hare verwerving verbonden, eischte men oudtijds daartoe de *mancipatio* of elken anderen plechtigen vorm; deze strekte om te bewijzen dat men die zaken verkregen had, omdat men ze gemakkelijk van elkander konde onderscheiden. Zie over deze historische discussien Hugo, II, p. 77—83, de verhandeling van Zachariä *de rebus mancipi et nec mancipi conjecturae partes II*, Lipsiae 1807 en Hugo's *Gesch. 7e uitgave*, § 203—206. — Warnkönig's *Institutiones J. R. privati*, p. 108—110.

Als algemeene regel kan men overigens aannemen, dat alle zaken *res nec mancipi* zijn en dat de *res mancipi* op dit beginsel een uitzondering vormen.

De praetoren veranderden het beginsel van eigendom, door aan hem, die een zaak in bonis had, het recht te geven, een *rei vindicatio* in te stellen, vóór dat de voorgeschreven termijn van verjaring verlopen was en hem het

het oog op den verschillenden tijd voor de verjaring vereischt, onderscheiden de rechtsgeleerden roerende en onroerende (reeele en personeele) goederen; want hun algemeen denkbeeld van eigendom is dat van een eenvoudig, eenvormig en onbeperkt bezit. Overigens worden de ondergeschikte uitzonderingen op dat onbeperkt recht, zooals gebruik, vruchtgebruik 1), erfdiensbaarheden, 2) ten voordeele van een buurman op landerijen of huizen gevestigd, in het breede door de rechtsgeleerde schrijvers besproken.

Even nauwkeurig en diepzinnig pluizen zij de veranderingen na, die vermenging, verdeling of vervorming van grondstoffen in het eigendomsrecht konden te weeg brengen.

XXXV.

Over erfopvolging en nalatenschappen.

Het persoonlijk recht van den eigenaar moet eindigen met zijn dood; doch het bezit gaat, zonder dat eenige verandering zich openbaart, ipso jure over op zijne kinderen,

onbeperkt eigendom had verleend (Pauliana in rem actio). Justinianus ging nog verder in den tijd dat er geen verschil meer bestond tusschen een romeinsch burger en een vreemdeling: hij stond de rei vindicatio toe van alle zaken, die men hetzij modo acquirendi juris civilis, hetzij modo acquirendi juris gentium verkregen had (Cod. VII, 25—31). En in zijne Instituten (II, 1) veranderde hij de theorie van Gajus in die mate, dat er van de leer van dien ouden rechtsgeleerde geen spoor overblijft.

1) Inst. (I, 4 en 5); Pandekten (VII). Noodt heeft eene geleerde verhandeling de usufructu geschreven (Opp. I, p. 387—478).

2) Zie over servituten Inst. II, 3 en Pand. VII. Cicero (pro Murena c. 9) en Lactantius lachen met de onbeduidende leer de aqua pluvia arcenda enz. Toch moet die soort van processen tusschen twistende naburen in de stad en op het land dikwijls voorgekomen zijn.

die, daar zij hem bij zijn arbeid hebben geholpen, ook deelen moeten in zijn fortuin. De wetgevers van alle landen en alle tijden hebben dit natuurlijk erfrecht beschermd; juist de streelende hoop, dat een lange rei van nakomelingen de vruchten van zijn arbeid plukken zal, geeft den vader moed om langzamerhand zijn vermogenstoestand te verbeteren. Het beginsel van erfopvolging is derhalve algemeen erkend, doch de orde dier opvolging verschilt naar gelang van den luim des wetgevers en den geest der nationale instellingen, of wel is het uitvloeisel van een beslissing, die vroeger door bedrog of geweld was uitgelokt. Het romeinsche recht hield, wat dit punt betreft, meer dan het Joodsche 1), het Atheensche 2), of het Engelsche 3) den band door de natuur geknoopt in het oog. Bij den dood eens burgers, werden al zijne afstammelingen, mits zij nog niet ontslagen waren van de vaderlijke macht, tot de erfenis zijner goederen geroepen. Het schandelijk voorrecht van eerstgeboorte was onbekend; de beide sexen werden op een gelijk standpunt geplaatst; alle zonen en dochters hadden recht op een gelijk aandeel in de vaderlijke bezittingen; zoo een der zonen door een vroegtijdigen dood was weggerukt, werd zijn deel

1) Onder de patriarchen had de eerstgeborene een mystiek recht van eerstgeboorte (Genesis, 25, 31). In Kanaan had hij recht op een dubbel deel der erfenis (Deuter. 21, 17, met de commentaar van Leclere).

2) Te Athene stonden de zonen op een lijn, doch kregen de arme dochters slechts wat de broeders haar geliefden te geven. Zie de *κληροικαι* redenen waarvan zich Isaeus bediende in het 70e boek der Grieksche redenaars, opgehelderd door de vertaling en commentaar van sir William Jones, een geleerde, een jurist en een man van genie.

3) In Engeland erft de oudste zoon alle onroerende goederen. Een wet, zegt de conservatieve Blackstone (Comm. on the Laws of England II, p. 215) alleen onbillijk in de oogen van jongere broeders. Het is mogelijk dat zij van economisch standpunt iets goeds uitwerkt, door dat zij die laatsten dwingt tot vlijtigen arbeid.

onder zijne kinderen verdeeld, die hem aldus vertegenwoordigden. Waren er geen bloedverwanten in de rechte lijn, dan ging het erfrecht op de zijtakken over. De rechtsgeleerden wijzen de graden van bloedverwantschap aan 1).

XXXVI.

Graden van bloedverwantschap in het burgerlijk recht.

Als wij van den laatsten bezitter opklimmen tot den gemeenschappelijken stamvader, of van den stamvader af dalen tot den naasten erfgenaam, dan staat mijn vader tot mij in den eersten, mijn broeder in den tweeden, diens kinderen in den derden graad enz; men kan zich gemakkelijk een dergelijke doorlopende rei voorstellen of anders van een genealogische tabel gebruik maken. Bij deze berekening werd een onderscheiding gemaakt, die tot het wezen der wetten, en zelfs der staatsregeling van Rome behoorde; alleen de agnati namelijk, d. z. zij die door de tusschenkomst van een mannelijk persoon verbonden waren, werden, zoo zij den overledene het naast bestonden, tot een gelijk aandeel geroepen. Doch een vrouw kon op niemand eenig wettig recht overdragen, en de cognati van elken rang, zelfs de nauwste betrekking, die tusschen moeder en zoon, niet uitgezonderd, werden allen, als vreemdelingen of nietburgers door de wet der twaalf tafelen onterfd. Bij

1) Blackstone (II, p. 202) neemt wat de graden betreft in zijne tabellen het burgerlijk en het kanoniek recht op en vergelijkt die met elkander. In de Pandekten is een afzonderlijke verhandeling van Julius Paulus, de gradibus et affinibus opgenomen of liever verkort (XXXVIII, 10). In den zevenden graad (no. 18) noemt deze 1024 personen op.

de Romeinen vereenigde voorts een gemeenschappelijke naam en gemeenschappelijke godsdienstplechtigheden personen van dezelfde gens of stam; de verschillende bij- of voornamen (Scipio of Marcellus b.v.) onderscheidden van elkander de takken of geslachten van de gens Cornelia of Claudia. Bij gebreke van agnati, die denzelfden bijnaam hadden, werden deze vervangen door hen, die den meer algemeenen naam van gentiles droegen. Zoo bleven door de waakzaamheid der wetten, in de hand van personen van denzelfden naam dezelfde godsdienstplechtigheden en bezittingen vereenigd. Op hetzelfde beginsel steunde de lex Voconia 1), die aan de vrouwen het recht om te erven ontnam. En te recht. Immers zoolang meisjes ten huwelijk gegeven of verkocht werden, vrijdelde hare adoptie de verwachtingen, die zij als dochter koesterde. Doch toen de onafhankelijke romeinsche dames het recht om over zich zelve te beschikken terug hadden bekomen, een recht wat aan haar hoogmoed en zucht naar weelde meer voedsel gaf, konden zij de rijkdommen van haren vader in een vreemde familie overbrengen. De voorschriften van Cato 2) hadden, zoolang men daarvoor eerbied koesterde, de strekking om in elke familie een gepaste en zuinige levenswijze in te voeren: doch de vrouwelijke liefkozingen kregen ongemerkt de overhand, en elke heilzame band werd in den tijd der grootste verdorvenheid losgemaakt. Het strenge recht der decemviri werd overigens door den praetor getemperd. Hunne edicten herstelden de *liberi emancipati* en de pos-

1) De lex Voconia werd gemaakt in het jaar 584. Scipio minor, die toen 17 jaar oud was, (Freinshemius supplement. Livian. 46, 40) vond daardoor de gelegenheid om zich jegens zijn moeder en zusters enz. edelmoedig te betoonen (Polybius II, lib. 31, p. 1453—1464 ed. Gronov., die in het huis van Scipio leefde).

2) Legem Voconiam (Ernesti, Clavis Ciceroniana) magna voce bonis latribus (op 65jarigen leeftijd) suassissem, zegt Cato major (de senectute, c. 5). Aulus Gellius (7. 13. — 17. 6.) heeft eenige stukken daaruit bewaard.

thumi (d. z. de na den dood des vaders geborene) in de rechten, die de natuur hun had toegekend; zoo er geen agnati waren, trokken zij de cognati boven de Gentiles voor, wier titel en hoedanigheid langzamerhand in vergetelheid geraakten. De menschlievende Senatusconsulta Tertulianum en Orphitianum voerden een wederkeurig erfrecht tusschen moeder en zonen in. De Novellae van Justinianus, die steeds den schijn aannam alsof hij het recht der twaalf tafelen deed herleven, voerden een nieuwe orde in de erfopvolging in. Het verschil tusschen mannelijke en vrouwelijke bloedverwanten werd opgeheven; nauwkeurig werd het begrip van nederdalende, opgaande en zijddinie omschreven, en de personen van elken graad volgden, naarmate zij den overledene het naast bestonden, in de nalatenschap van een romeinsch burger op 1).

XXXVII.

Invoering en vrijheid der testamenten.

De natuur of liever de algemeene en steeds werkende bepalingen der wetgevers aan de natuur ontleend, regelen de orde van erfopvolging; maar dikwijls wordt op die orde inbreuk gemaakt door willekeurige en partijdige akten van uiterste willen, die het recht van den testator om over zijn vermogen te beschikken tot aan gene zijde des grafs

1) Zie wat de erfopvolging betreft, de Inst. van Gajus (II, 8, p. 130—144) en de Inst. van Just. (III, 1—6 met de Griekse vertaling van Theophilus, p. 515—575, 588—600), de Pandekten XXXVIII, 6—17, den Codex (VI, 55—60) en de Novellae (118).

uitstrekken 1). Dit gebruik of liever misbruik van het recht van eigendom werd in den eenvoudigsten toestand der maatschappij zelden toegelaten; in Athene werd het het eerst door de wetten van Solon ingevoerd; in Rome machtigden de twaalf tafelen den paterfamilias, om bij testament over zijn vermogen te beschikken. Vóór den tijd der tienmannen 2) gaf een romeinsch burger zijn wenschen en de beweegredenen daarvan te kennen aan de vergadering der 30 curiae of kerspelen, en de algemeene wet over het erfrecht werd dan door een besluit der wetgevende macht alleen voor deze gelegenheid buiten werking gesteld. De tienmannen veroorloofden iederen burger om, als wetgever over private zaken, zijn geschreven of mondeling testament af te kondigen in bijzijn van vijf getuigen, die de vijf volksklassen vertegenwoordigden; een zesde getuige moest getuigenis van hunne medewerking afleggen; een zevende woog het koperen muntstuk, dat door een fictieven koper werd betaald en de bezittingen werden overgedragen door middel van een fictieven verkoop, waarvan onmiddellijk kwitantie werd gegeven. Deze zonderlinge formaliteit 3), die de verwondering der

1) Taylor een geleerd en geestig schrijver, doch die van den hak op den tak springt, bewijst dat erfopvolging ab intestato regel, testament uitzonderwas (Elements of Civil Law, p. 519—527). De rangorde der Instituten in het tweede en derde boek is dan ook zonder twijfel verkeerd. De kanselier d'Aguesseau (Oeuvres I, p. 275) had zijnen landgenoot Domatius op de plaats van Tribonianus gewenscht. Toch ligt het zeker niet in de natuurlijke orde der wetten om contracten vóór het erfrecht te behandelen.

2) Testamenten van vóór dien tijd verdienen wellicht geen geloof. Te Athene kon alleen een kinderloos vader een testament maken (Plutarch, in Solone p. 164. Zie Isaeus en Jones).

3) Men vindt melding gemaakt van het testament van Augustus bij Suetonius (in August. c. 101, in Nero, c. n. 4), een schrijver die een groote verzameling romeinsche Antiquiteiten bevat. Plutarchus (Opusc. II, p. 976) is verwonderd: *ὅταν δε διαθηκας γραφωσιν ετερουσ μεν ἀπολειπουσιν κληρονομους, ετεροι δε πωλουσι τας οὐσιας*. Ulpianus (Fr. t. 20, § 1. p. 627 ed. Schulting) is bijna te exclusief: „solum in usa est.”

Grieken opwekte, was nog ten tijde van Severus in gebruik; doch de praetoren hadden reeds een eenvoudiger testament erkend, waarvoor alleen vereischt werd, dat het was gezegd en geteekend door zeven getuigen, tegen welker toelating volgens de wet geen bezwaar kon worden gemaakt, en die opzettelijk waren opgeroepen, om tot de uitvoering dezer belangrijke handeling mede te werken. Als een monarch in zijn eigen huis, die het leven en de fortuin zijner kinderen in zijn macht had, stond het den huisvader vrij de portien zijner kinderen te bepalen naar evenredigheid hunner verdienste, of naarmate hij voor het eene meer genegenheid koesterde dan voor het andere; naar willekeur kon hij een onwaardigen zoon met onterving straffen en hem den smaad aandoen een vreemde boven hem voor te trekken. Doch de ondervinding, die men bij onnatuurlijke vaders opdeed, deed spoedig de noodzakelijkheid inzien, om dat recht van testamentaire beschikking een weinig te beperken. Een zoon, of zelfs, volgens het voorschrift van Justinianus, een dochter kon niet langer worden ontferd, eenvoudig wanneer de vader hem met stilzwijgen voorbijging; de vader moest den naam van den schuldige noemen en zijn misdrijf nauwkeurig omschrijven. Ja zelfs noemde de keizer de redenen op, die alleen en uitsluitend zulk een schennis der hoofdbeginselen van de menschelijke samenleving konden rechtvaardigen 1). Wanneer niet aan de kinderen een wettelijk erfdeel, een vierde gedeelte, was nagelaten, hadden zij het recht om de *actio* of *querela inofficiosi testamenti* in te stellen, die berustte op de onderstelling, dat het verstand huns vaders door ouderdom of ziekte gekrenkt was, en

1) Justinianus (Nov. 115, § 3 en 4) noemt die *delicta publica* en *privata* op, die een zoon uitsluitend het recht gaven zijn vader te onterven. G.

De schrijver heeft zonderlinge denkbeelden over deze nov. 115 § 3 en 4, die hij waarschijnlijk niet goed heeft begrepen. W.

om zoo tegen zijn streng vonnis met allen eerbied bij den wijzen en verlichten magistraatspersoon in appel te komen.

XXXVIII.

Legaten.

Het Romeinsche recht stelde een principieel verschil vast tusschen erfstelling en legaten. De erfgenamen, die in alle goederen van den erflater of in een evenredig gedeelte daarvan (een der twaalf fractiën waarin men de bezittingen des testators verdeelde) opvolgden, vertegenwoordigden hem in alle burgerlijke en godsdienstige handelingen, traden in zijne rechten, vervulden zijne verplichtingen, en betaalden de giften uit, die hij uit vriendschap of liefdadigheid in zijn testament onder den naam van legaten had gemaakt. Doch daar een onvoorzichtig of verkwistend stervende de nalatenschap op die wijze kon uitputten, en alleen last en moeite aan zijn opvolger nalaten, was deze bevoegd om de portie ex lege Falcidia te behouden, d. i. hij mocht vóór de uitbetaling der legaten een onbezwaard vierde gedeelte voor zijn eigen voordeel aftrekken. Er werd overigens aan den erfgenaam een voldoende termijn gelaten, om naar de baten en schulden der nalatenschap onderzoek te doen en te beslissen of hij de erfenis wilde aanvaarden of verwerpen. Indien hij van het voorrecht van boedelbeschrijving gebruikt maakte, konden de crediteuren van hem niet meer eischen dan de waarde van den boedel bedroeg. Het was mogelijk, dat een testament gedurende het leven van den erflater veranderd of na zijn dood vernietigd werd, dat de personen die hij had ingesteld vóór hem kwamen te sterven of de erfenis verwierpen of door een of ander

wettig beletsel verhinderd werden als erfgenamen op te treden. Met het oog op deze mogelijkheden mocht de testator tweede en derde erfgenamen aan den eerste substitueeren, die naar de in het testament genoemde orde elkanders plaats innamen. Op dezelfde wijze kon in de onbekwaamheid van een krankzinnige of van een kind, om over zijn vermogen beschikkingen te maken, worden voorzien 1). Doch de macht van den erflater hield op, zoodra zijn testament was aanvaard; elk Romein, die tot een zekeren leeftijd was gekomen, verkreeg het onbeperkt eigendomsrecht over zijne erfenis en nooit werd de eenvoud van het civiele recht verstoord door die langdurige en ingewikkelde fideicommissen, die zelfs de vrijheid en het geluk van nog niet geboren geslachten aan banden legden.

XXXIX.

Codicillen en Fideicommissen.

Het gebruik van codicillen had zijn oorsprong in de veroveringen der republiek, in verband met de formaliteiten van de wet. Zoo een romein plotseling in een verwijderde provincie van het keizerrijk zijn dood voelde naderen, richtte hij tot zijn wettelijken of testamentairen erfgenaam een brief. Deze nu kon of als man van eer het laatste verzoek van den stervende vervullen of ook ongestraft veronachtzamen,

1) De fideicommissaire substituties van het moderne recht zijn een uitvloeisel van een feodaal denkbeeld, geënt op het romeinsche recht en gelijken nagenoeg niet op de oude fideicommissa (Institutions du droit français I, p. 347—383. — Denisart, Decisions de jurisprudence, IV, p. 577—604) Door misbruik te maken van de 159e novella, een partijdige, verwarde en hoogdravende wet, breidde men ze uit tot den vierden graad.

daar de rechters vóór de eeuw van Augustus niet het recht hadden hem tot uitvoering te dwingen. Een codicil nu kon in elke taal worden samengesteld en was aan geenerlei vorm onderworpen; doch door onderteekening van vijf getuigen moest blijken, dat het werkelijk van de hand des schrijvers was. Somtjids waren de oogmerken des erflaters, hoewel op zich zelf loffelijk, in strijd met de wet; juist op dien strijd tusschen de positieve wet en datgene wat het gevoel van rechtvaardigheid voorschreef, berust de uitvinding der fideicommissen. Zoo kon b. v. een vreemdeling uit Griekenland en Africa de vriend of de weldoener van een kinderloos Romein zijn; toch kon hij niet tot erfgenaam worden ingesteld, omdat hij geen medeburger was. Zoo beperkte b. v. de lex Voconia, die aan de vrouwen het recht ontnam om te kunnen erven de som, die haar bij wijze van legaat kon te beurt vallen tot 100,000 sestertien 1), een eenige dochter werd op die wijze in haars vaders huis bijkans als vreemdeling beschouwd. Vriendschap en vaderliefde gaven weldra een kunstig middel tot wetsontduiking aan de hand. De erflater gaf in zijn testament een bepaalden burger met name op, met het verzoek of den last de nalatenschap uit te keeren aan den persoon, voor wien zij werkelijk bestemd was. Het gedrag der bezwaarden in dezen neteligen toestand was niet altijd hetzelfde; zij hadden gezworen aan de wetten van hun land te gehoorzamen, doch de eer gebood hun die te overtreden; wanneer zij onder het masker der vaderlandsliefde hun belang op den voorgrond stelden, verbeurden zij de achting van alle deugdzaame menschen. De constitutie van Augustus, die wettig gezag gaf aan alle testamenten en codicillen, welke op vertrouwen berustten en die de vormen en beperkingen van het recht ten tijde

1) Dio Cassius (II, l. 56, p. 814 met noten van Reimarus) noemt de som in Grieksche munt, nl. 25000 drachmen.

der republiek langzamerhand afschafte 1), maakte aan alle twijfelingen een einde. Doch daar uit de invoering der fideicommissen eenige misbruiken voortsporen, werd de bezwaarde door het senatusconsultum Trebellianum en Pegasianum gemachtigd, om of een vierde van alle goederen te mogen behouden of al de schulden en processen, die tot de nalatenschap behoorden, op de schouders van den wezenlijken erfgenaam te laden. De testamenten moesten strikt naar de letter worden uitgelegd; doch de fideicommissen en codicillen behoefden niet te zijn opgesteld met die klein-geestige nauwkeurigheid, die rechtsgeleerden gewoonlijk vorderen 2).

III.

Over Actien.

XL.

Van beloften.

De plichten der menschen in het algemeen vloeien voort uit hunne verhouding tot den staat en de maatschappij;

1) De veranderingen in de Romeinsche wetten, wat het erfrecht betreft worden door Montesquieu (*Esprit des Lois*, L. 27) met talent, hoewel somtijds met te veel fantaisie, ontvouwd.

2) De hoofdbeginselfen van het recht omtrent erfopvolging, testamenten, codicillen, legaten en fideicommissen worden in de Instituten van Gajus (II 2—9, p. 91—144), van Justinianus (II, 10—25) en van Theophilus (p. 328—514) behandeld. Twaalf boeken der Pandekten (XXVIII—XXXIX) bevatten die uitgebreide stof.

doch hunne bijzondere verbintenissen tegenover elkander kunnen alleen het uitvloeisel zijn van 1^e een belofte, 2^e een weldaad, 3^e een onrechtmatige daad; wanneer deze verbintenissen door de wet worden erkend, kan de belanghebbende partij door een actie hare uitvoering vorderen. Op dit hoofdbeginsel steunende, hebben de rechtsgeleerden van elke natie op dit punt nagenoeg hetzelfde recht ingevoerd, dat het uitvloeisel is van het gezond verstand en het gevoel van rechtvaardigheid 1).

De Romeinen vereerden de godin der Trouw niet alleen in hunne tempels, doch ook in hun dagelijksch leven; en zoo het al waar is dat zij beminnelijke hoedanigheden als: goedwilligheid en edelmoedigheid misten, zeker is het dat zij de Grieken verbaasden door de eerlijke en eenvoudige wijze, waarop zij zich van de zwaarste verbintenissen kweten 2). Toch ontstond er bij ditzelfde volk, naar de beginselen der patriciers en decemviri, uit een bloot pactum, een belofte of zelfs een eed geen civiele verbintenis, tenzij die in den wettigen vorm eener stipulatie overgegoten en daardoor bekrachtigd was. Wat ook de afleiding van dit latijnsch woord moge wezen, zeker werd daardoor het denkbeeld uitgedrukt van een onherroepelijk bindend contract, dat in den vorm van een vraag en een antwoord werd aangegaan. Beloofd gij mij honderd goud-

1) De Instituten van Gajus (II, 9 en 10, p. 144—214), van Justinianus (III, 14—30, IV, 1—6) en van Theophilus (p. 616—837) onderscheiden vier soorten van verbintenissen: aut re aut verbis aut literis aut consensu; ik erken, dat ik aan mijn verdeeling de voorkeur geef. G.

Deze echter kan in het geheel niet op het romeinsch contractensysteem worden toegepast, zelfs als men hare voortreffelijkheid toegeeft. W.

2) Het kalme en beredeneerde getuigenis van Polybius (VI, p. 693. XXXI, p. 1459 en 1460) verdient verreweg den voorkeur boven vage en onbeteekenende loftuitingen — *omnium maxime et praecipue fidem coluit.* (Aulus Gellius XX, 1).

stukken te zullen betalen, was de plechtige vraag van Sejus? Ik beloof het, was het antwoord van Sempronius. Alle vrienden van Sempronius, die zijn soliditeit en zijn oogmerk om woord te houden waarborgden, konden, ter keuze van Sejus, hoofd voor hoofd afzonderlijk worden aangesproken. Dat voorrecht om afzonderlijk te vervolgen, of de orde die bij het zoeken van verhaal moest worden in acht genomen, was een bijkans onmerkbaar afwijking van de strenge theorie der stipulaties. Om aan een belofte zonder equivalent kracht in rechten te geven, vorderde men met reden het bewijs van voorzichtige en wel doordachte toestemming. De burger, die van de hem aangeboden gelegenheid om zekerheid te krijgen geen gebruik had gemaakt, stond onder verdenking van bedrog en boette dit verzuim door het verlies van zijn recht. Doch de bekwame rechtsgeleerden stelden met goed gevolg pogingen in het werk, om eenvoudige verbintenissen in den vorm van plechtige stipulaties over te gieten. De praetoren lieten, als de bewakers van de goede trouw in de maatschappij, elk redelijk bewijs toe voor het bestaan eener vrijwillig aangegane en wel doordachte overeenkomst, die dan voor hun rechtbank een erkende verbintenis voortbracht, waaruit een actie en een exceptie ontstond.

1) Gerard Noodt heeft eene afzonderlijke en vrij goede verhandeling geschreven de *Pactis et Transactionibus* (Opp. I, p. 483—564). Ik maak in het algemeen de opmerking, dat aan de hoogeschole van Holland en Brandenburg, in het begin dezer eeuw de beste en mildste beginselen van burgerlijk recht werden onderwezen. G.

Uit de *pacta nuda* ontstond evenzeer als uit een vormelijk contract een verbintenis, doch men wilde niet met iedere overeenkomst de actie, of de bevoegdheid om in rechten op te treden doen gepaard gaan. Bij elke andere gelegenheid moest de rechter ook dat, wat bij een *pactum* was overeengekomen, handhaven. De stipulatie was een vorm gemeen aan elke soort van overeenkomst en waardoor deze met een actie wordt voorzien. W.

XLI,

Weldadige contracten.

De verbintenissen der tweede soort werden, daar zij werden aangegaan door overgave eener zaak, door de rechtsgeleerden reales genoemd 1). Aan hem die ons een weldaad bewijst zijn wij uit dankbaarheid iets anders verschuldigd; hij, aan wien het eigendom van een ander is toevertrouwd, heeft zich zelf tot den heiligen plicht van teruggave verbonden. In geval van een leening uit vriendschap, heeft alleen de leener aanspraak op de verdienste van edelmoedigheid, in geval van bewaargeving, de bewaarnemer. Maar bij het pandcontract en de overige overeenkomsten op wederkeerig belang gegrond, wordt de eene dienst door den andere vergoed en wordt de verplichting om terug te geven door de natuur der overeenkomst gewijzigd. De latijnsche taal bedient zich van een zeer gelukkige uitdrukking om het eigenaardig verschil tusschen het commodatum en het mutuum aan te duiden, terwijl wij door de armoede onzer taal genoodzaakt zijn beide begrippen onder den gemeenschappelijken naam van leening samen te vatten. Bij het commodatum was de leener verplicht hetzelfde voorwerp, dat hem ter voorziening in een tijdelijke behoefte was verstrekt, terug te geven; bij het mutuum was een voorwerp voor verbruik bestemd en kweet de leener zich

1) De rijke en bonte stof der contractus consensuales is over vier boeken der Pandekten verspreid (XVII—XX) en bevat dat deel van het recht, dat vooral door den Engelschman met bijzondere zorg moet worden beoefend. G.

Ten onrechte betitelde men deze § met den naam van Benefits. Gibbon noemt ook andere soorten van overeenkomsten op; slechts enkelen zijn contracten sub titulo lucrativo.

van zijne verplichting, door daarvan dezelfde specifieke waarde terug te geven, d. i. hetzelfde getal, gewicht en dezelfde maat. Bij het koopcontract wordt op den koper het uitsluitend eigendom overgedragen, die dat voordeel betaalt met een evenredige som goud of zilver, de prijs en algemeene waardemeter van alle aardsche bezittingen. Meer ingewikkeld is de verbintenis, die uit het huurcontract ontstaat. Landerijen of huizen, arbeid of industrie kan voor een bepaalden tijd in huur worden afgestaan; na verloop van dien tijd moet de zaak zelf aan den eigenaar worden teruggegeven, benevens een som ter vergoeding van het voordeel dat men daarvan door het gebruik getrokken heeft. Tot de bestaanbaarheid dezer contracten sub titulo lucrativo, waarbij men die van vennootschap en van lastgeving voegen kan, wordt door de rechtsgeleerden nu eens de overgave der zaak vereischt, dan weder de toestemming der partijen, ook zonder dat daarvan door een uiterlijk kenteeken blijkt, voorondersteld. In de plaats b. v. van het pand, dat van hand tot hand overging, trad het ontastbaar recht van hypotheek, en de risico van een verkocht voorwerp ging op den koper over van het oogenblik, dat men den koop gesloten en den prijs betaald had.

Men mag veilig vooronderstellen, dat ieder mensch op zijn belangen bedacht is; als hij echter voordeel trekt, is hij tevens verplicht om de onkosten te dragen die met zijn handel gepaard gaan. Wat dit onuitputtelijk onderwerp betreft, moet de geschiedschrijver voornamelijk letten op de verhuring van landerijen en de leening van geld, op de verhouding tusschen de renten die de een, de interest die de ander trekken moet, daar juist dit punt tot den bloei van landbouw en handel in nauw verband staat. De landeigenaar was dikwijls verplicht gelden uit te schieten en bouwgereedschappen aan te schaffen, en zich met een gedeelte der vruchten tevreden te stellen. Zoo de pachter door buitengewone toevallen,

besmettelijke ziekte of vijandelijk geweld, overrompeld was, nam hij, gelijk billijk was, zijn toevlucht tot de wet en vroeg schadevergoeding. De huur werd in den regel voor vijf jaren aangegaan en men kon van een pachter, die elk oogenblik door verkoop van het land op straat kon worden gezet geen kostbare en soliede verbeteringen verwachten 1). Van het woekeren 2) had reeds de wet der XII tafelen afgeschrikt 3) en bovendien was het door de klachten van

1) Zie over de huurecontracten de Pandekten (XIX) en den Codex (IV, 65). Het quinquennium of de termijn van vijf jaren schijnt meer een gewoonte dan een wet geweest te zijn. In Frankrijk waren alle landverhuuringen aan een tijd van negen jaar gebonden en deze beperking werd eerst in 1775 afgeschaft, (Encyclopédie Methodique, D. I de la Jurisprudence p. 668 en 669) en met leedwezen merk ik op, dat zij nog bestaat in het schoone en gelukkige land, waar ik mijn verblijf heb (Wales). G.

2) Ik kan mij geheel neerleggen bij de geleerde drie boeken van G. Noodt, de foenore et usuris (Opp. I, p. 175—268). De verklaring dat onder asses of centesimae usurae 12, en onder unciariae 10 % moet verstaan worden, is thans door de beste critici en rechtsgeleerden aangenomen. Zie Noodt (II, 2, p. 207). — Gravina (Opp. p. 205, 210 env.) — Heineccius, Ant. ad Instit. (III, 15). — Montesquieu (Esprit des lois XXII, 22 en II p. 36) en Défence de l'E. d. (L. III, p. 478 env.) — Vooral ook Gronovius (de Pecunia Veteri III, 13, p. 213—227) en zijn drie Antexegesen (455—655); hij is de eerste die dat gevoelen verkondigde of zeker een krachtig strijder daarvoor. Toch biedt het nog wel eenige moeielijkheden aan. G.

Men heeft bewijzen dat het ware foenus unciarum bedraagt 10 % in een jaar van 12 maanden. Zie Hugo's Civilistisches Magazin V, p. 180—184 en een artikel van Schrader naar de gissingen van Niebuhr, Inst. rom. II. p. 431. W.

3) Primo duodecim tabulis sancitum est ne quis unciario foenore amplius, exerceret (Tac. Ann. VI, 16). Pour peu, zegt Montesquieu E. d. L. XXII 22, qu'on soit versé dans l'histoire de Rome, on verra qu'une pareille loi ne devait pas être l'ouvrage des decenvirs. Was Tacitus dan hiervan onkundig of dom? De verstandigen en wijzen onder de patriciers kunnen zeer goed hun gierigheid aan hunne eerzucht hebben opgeofferd en beproefd hebben den gehaten woeker te keeren door het vaststellen eener vaste maat, welke geen geldschieder zou willen aannemen, en van zulke straffen als waaraan geen schuldenaar zich zou willen blootstellen. G.

Deze geheele strijd is door de verklaring van het foenus unciarum geeindigd. Montesquieu zou de opmerking niet gemaakt hebben, zoo hij die gekend had.

W.

het volk geheel uitgeroeid. Doch de behoeften en de luiheid van datzelfde volk deden het weder herleven, en de praetor duldde het, totdat eindelijk de prijs van het geld door Justinianus in den codex werd geregeld. De interest werd voor personen van hoogen rang op 4 % bepaald; de gewone en wettige interest zou 6 % bedragen; aan de fabrikanten en kooplieden werd de bevoegdheid toegekend om 8 % en aan hen, die geld schoten op bodemerij, welk contract de ouden verstandig genoeg waren niet te omschrijven, 12 % te vorderen. Maar behalve bij deze gevaarlijke overeenkomst werd het nemen van buitengewoon hooge woekerrenten binnen enge grenzen beperkt 1). Door de oostersche en westersche geestelijkheid werd zelfs het eischen van de gewone interest veroordeeld 2), doch het begrip van wederkeerig voordeel, dat op de wetten der republiek had getriomfeerd, behaalde een even beslissende overwinning op de kerkbesluiten en zelfs op de menschelijke vooroordeelen 3).

1) Justinianus heeft in de Instituten over den woeker niet gesproken, doch de regels en beperkingen op dit onderwerp betrekkelijk zijn te vinden in de Pandekten (XXII, 1 en 2) en Codex (IV, 32, 33).

2) De kerkvaders stemmen op dit punt allen overeen (Barbeyrac, *Morale des Pères*, p. 144). Zie Cyprianus, Lactantius, Basilius, Chrysostomus (zie diens onbeduidende argumenten bij Noodt I, 7, p. 188), Gregorius van Nyssa, Ambrosius, Jeronimus, Augustinus en vooral de casuïsten.

3) Cato, Seneca, Plutarchus hebben allen met luider stemme het misbruik van den woeker gelaakt. Naar de afleiding van *foenus* en *τοκος*, stelt men het voor alsof het kapitaal de interest baart. Shakespeare noemt die: de nakomelingschap van een onvruchtbaar metaal en het tooneel is immers de echo van de publieke opinie.

XLII.

Verbintenissen, die uit onrechtmatige daden ontstaan.

De natuurlijke orde der maatschappelijke toestanden maakt het tot een strengen plicht, toegebrachte schade te herstellen; hij die onder de onrechtvaardigheid van een privaat persoon schade lijdt, verkrijgt daardoor een persoonlijk recht en de wet kent hem een actie toe. Zoo eens anders eigendom ons wordt toevertrouwd, dan is de maat van zorgvuldigheid, die wij voor de zaak moeten in acht nemen, afhankelijk van het voordeel, dat wij uit zulk een tijdelijk bezit kunnen trekken; zelden zijn wij verantwoordelijk voor onvermijdelijke kwalen, doch de gevolgen van een opzettelijk verzuim komen altijd voor rekening van hem, die het begaan heeft 1). Een Romein eischte door een civiele actie van diefstal zijn gestolen goederen terug; en al waren deze ook door de handen van een lange rei van aan den diefstal onschuldigen gegaan, behield hij toch zijn oorspronkelijk vorderingsrecht, totdat dit na een tijdsverloop van dertig jaren was verjaard. Hij kreeg het vermiste door een vonnis van den praetor terug en tot schadevergoeding kende men hem de dubbele, driedubbele, ja zelfs vierdubbele waarde toe, naarmate de daad door bedrog of door roof was verricht, of naarmate de dief tijdens het volvoeren van het misdrijf of eerst na later gevolgd onderzoek was ontdekt. De *lex Aquilia* 2) beschermde

1) Sir William Jones schreef een scherpzinnig en verstandig betoog over de wet van borgtocht (London 1781, p. 127 in 8vo.) Hij is misschien de eenige rechtsgeleerde, die even goed de registers van Westminster als de commentaren van Ulpianus, de Attische pleitredenen van Isaacus als de uitspraken van Arabische en Perzische cadhis kent.

2) Noodt (Opp. I, p. 137—172) heeft een verhandeling *ad legem Aquilianam* geschreven (Pandect. IV, 2).

tegen kwaadwilligheid of onachtzaamheid de levende have van een burger, nl. zijn slaven en zijn vee, zij veroordeelde den schuldigte tot betaling van den hoogsten prijs, dien het huisdier waard was op welk tijdstip ook van het jaar, dat aan zijn dood voorafging; een speling van 30 dagen was bij de vernieling van kostbare voorwerpen ter berekening van de waarde toegekend. Van de zeden van verschillende tijden en de meerdere of mindere gevoeligheid van het individu, is dikwijls het meer of minder krenkende eener persoonlijke belediging afhankelijk. De smart of het gevoel van vernedering dat een klap of een honend woord bij ons verwekt, kan niet gemakkelijk door een materieel equivalent worden vergoed. Het nog niet ontwikkelde recht der decemviri had alle beledigingen, die niet een breuk van eenig lichaamsdeel ten gevolge hadden, met dezelfde maat gemeten, en den aanvaller veroordeeld tot een boete van 25 asses. Doch hoewel de as denzelfden naam behield, daalde haar gewicht in drie eeuwen van een pond tot een half ons, zoodat zich een onbeschaamd, doch rijk Romein goedkoop het genoegen kon veroorloven om te handelen tegen de wet der twaalf tafelen en de boete te betalen. Veratius nl. liep alle hoeken van Rome door, en sloeg de onschuldige voorbijgangers in het gezicht, terwijl zijn slaaf, van een geldbeurs voorzien, onmiddellijk aan hen, die om wraak schreeuwden 25 koperen stukken, (omstreeks 12 stuivers), d. i. de door de wet bepaalde boete, uitrekte 1). De praetoren, die meer met de billijkheid, dan met het strenge recht te rade gingen, onderzochten elke klacht afzonderlijk en regelden de straf naar het gewicht van elke belediging. Bij de toewijzing der burgerlijke actie tot schadevergoeding eigenden de magistraten zich de bevoegdheid toe om tijd en plaats, leeftijd en aanzien, en andere

1) Aulus Gellius (XX 1), Hij heeft dit verhaal overgenomen uit de commentaren van Laeco op de wet der XII tafelen.

omstandigheden in aanmerking te nemen, die de schaamte en de smart van den beleedigde hadden kunnen vermeederen; doch zoo hij een geldboete of straf oplegde of een voorbeeld wilde stellen, overschreed hij het gebied der strafwetgeving, hoewel hij op die wijze misschien hare gebreken aanvulde.

 IV.

Straffen.

XLIII.

Strengheid der XII tafelen.

Livius doet het voorkomen, alsof de straf oefening van een dictator van Alba, die door acht paarden van elkander werd gescheurd, het eerste en laatste voorbeeld van de wreedheid der Romeinen was bij het straffen der gruwelijkste misdaden 1). Doch deze daad van rechtvaardigheid of wraakneming werd te midden van de bedwelming der overwinning voltrokken aan een vreemden vijand, op bevel van een enkel man. De twaalf tafelen leveren een meer beslissend bewijs op van het nationale karakter, daar zij door de wijste mannen uit den senaat waren samengesteld en door de vrije volksvergadering waren aangenomen. Toch zijn deze wetten,

1) Het verhaal van Livius is ernstig en deftig (I, 28). At tu dictis Albane maneres, is een wreede opmerking, de menschlievendheid van Virgilius onwaardig (Aeneid. VIII, c. 43). Heyne maakt met zijn gewone goede smaak de opmerking, dat dit onderwerp te verschrikkelijk was, om op het schild van Aeneas geplaatst te worden. (III, p. 259).

gelijk die van Draco 1) met bloedige letters geschreven 2). Zij huldigen het onmenschelijk beginsel van wederverging en vorderen nadrukkelijk oog om oog, tand om tand, en lichaamsdeel om lichaamsdeel, tenzij de schuldige door het betalen eener boete van 300 pond koper vergiffenis kon koopen. De tienmannen bedreigden in een aantal gevallen de mindere straf van geeseling en slavernij; doch negen misdaden van verschillenden aard werden waardig gekeurd met den dood te worden gestraft. 1. Elke verradelijke handeling tegen den staat of briefwisseling met den vijand van den staat. De wijze van executie was wreed en smadelijk: het hoofd van den ontaarden Romein werd met een sluier bedekt, zijn handen werden hem achter op den rug gebonden en, nadat hij door den lictor met roeden gegeeseld was, werd hij op het midden van het forum aan een kruis of een boom, waaraan men noodlottige voortekenen had bemerkt, opgehangen. 2. Nachtelijke bijeenkomsten in de stad, hetzij genoegen, hetzij godsdienst, hetzij zelfs 't algemeen welzijn daaraan ten voorwendsel strekte. 3. De moord van een burger; als straf van dit misdrijf eischte het algemeene oordeel het bloed van den moordenaar. Het gebruik maken van vergif is nog schandelijker dan zwaard of dolk; en te meer wekt het dan ook onze verwondering op, wanneer wij uit twee schandelijke gebeurtenissen leeren, hoe spoedig zulk een fijn uitgedachte snoodheid de eenvoudige zeden der republiek en de deugd der

1) Sir John Marsham (*Canon Chronicus*, p. 593, 596) en Corsini (*Fast-Attici*, III, p. 62) geven den tijd waarin Draco leefde op: Olymp. 39, 1. Zie wat zijn wetten betreft de schrijvers over de Atheensche regeering, Sigonius, Meursius, Potter enz.

2) De 8e der XII tafelen (de delictis) wordt door Gravina verklaard (Opp. p. 292 en 293, met een commentaar 214, 230). Aulus Gellius (XX, 1) en de *collatio leg. Mos. et Rom.* vermelden menig oorspronkelijke bijzonderheid.

kuische romeinsche dames heeft bezoedeld 1). De vadermoordenaar, die de plichten schond welke de natuur en de dankbaarheid hem oplegde, werd in een zak gewikkeld en in de rivier of de zee geworpen; een haan, een slang, een hond en een aap werden als de metgezellen, die het best bij hem pasten, met hem in den zak genaaid 2). Italie levert wel geen apen op, doch dit gemis werd niet gevoeld totdat in de 6^e eeuw het eerste voorbeeld van vadermoord zich voordeed 3). 4. De misdaad van een brandstichter. Nadat hij vooraf was gegeeseld, werd hij zelf in de vlammen geworpen; in dit geval alleen is men bijkans geneigd de toepassing van de leer der wedervergelding goed te keuren. 5. Meineed voor den rechter. De omgekochte getuige werd met het hoofd voorover van de Tarpeische rots geworpen om zijn leugen te boeten, waarvan de gevolgen door de strengheid der strafwetten en het gemis van schriftelijk getuigenis, zoo noodlottig konden zijn. 6. Omkoopning

1) Livius vermeldt twee zeer misdadige tijdperken, waarin 3000 personen werden beschuldigd en het van 190 aanzienlijke dames werd bewezen, dat zij het misdrijf van vergiftiging hadden gepleegd (XL, 43. XLVIII 18). Hume onderscheidt den tijd waarin men de deugd betrachte als burger van den staat en dien waarin men dit deed als bijzonder persoon (Essays, I, p. 22, 23). Ik zou zulke uitbarstingen van misdaad (gelijk in Frankrijk in het jaar 1680) liever uitzonderingen noemen, die geen sporen achterlaten in de zeden van een volk.

2) De XII tafelen en Cicero spreken alleen van een zak (pro Roscio Amerino c. 25, 26). Seneca (Excerpt. controvers. 5, 4) voegt er de slangen bij; Juvenalis betuigt zijn medelijden met den onschuldigen aap (innocentia simia — Satir. 13, 156). Hadrianus (apud Dositheum Magistrum, 111, 16, p. 874—876 met een noot van Schulting), Modestinus (L. 9 D. XLVIII 9), Constantinus (Cod. IX, 17) en Justinianus (Inst. IV, 18) noemen al de metgezellen van den vadermoorder op; doch die fantastische executie werd in de uitvoering vereenvoudigd. Hodie tamen vivi exuruntur vel ad bestias dantur. (Paulus sentent. recept. V 24, p. 512 ed. Schulting).

3) De eerste vadermoorder in Rome, was L. Ostius, na den 2^e Punischen oorlog (Plutarchus in Romulo I. p. 57). Tijdens den oorlog met de Cimbrer bedreef P. Malleolus den eersten moedermoord (Liv. Epitom. I. LXVIII).

van een rechter, die geschenken ontving om een onrechtvaardig vonnis uit te spreken. 7. Schotschriften en hekel-schriften wier ruwe stijl dikwijls de rust en den vrede van een onontwikkelde stad verstoorde. De schrijver werd met knuppels geslagen, doch het is niet zeker, dat de straf duurde, totdat hij onder de slagen van den beul was bezweken 1). 8. Het bij nacht bederven of vernielen van het koren van een buurman. De schuldige werd als een aan Ceres welgevallig offer opgehangen. Minder onverzoenlijk echter waren de boschgoden; het ontwortelen van een kostbaren boom werd slechts met de matige boete van 25 ponden koper gestraft. 9. Tooverachtige bezweringen, die, naar het denkbeeld der latijnsche schaapherders, de macht hadden, om de krachten van een vijand uit te putten, zijn levenslicht uit te blusschen, en de het diepst in den grond gewortelde planten uit te rukken. Nog blijft de wreedheid der twaalf tafelen tegenover insolvente schuldenaars ter vermelding over, en het zij mij vergund den voorrang te geven aan de letterlijke opvatting der oudheid, boven de spitsvondige verklaringen der moderne critici 2). Nadat het bestaan der schuld bewezen of erkend was, werd den schuldenaar een uitstel van 30 dagen verleend, voordat hij aan de macht zijner medeburgers werd overgeleverd. Dan werd hij in de gevangenis van zijn schuldeischer geworpen, waar zijn dagelijksch voedsel uit 12 ons rijst bestond; hij mocht aan een keten van 15 pond

1) Horatius spreekt van de Formidine fustis (II, Epist. 2, 154); doch Cicero (de republica L. IV, apud Augustin., de civitate Dei 9, 6, in *Fragm. Philosoph.* III, p. 393 edit. Olivet) zegt, dat de decemviri tegen schotschriften doodstraf bedreigden. *Quum perpauca res capite sanxissent. Perpauca!*

2) Bynkershoek, (*observ. J. R.* 10, 1. in *Opp.* I, p. 9—11) geeft zich moeite om te bewijzen, dat niet het lichaam van den insolventen debiteur door de crediteuren werd verdeeld, maar de waarde daarvan. Doch zijne verklaring is te gedwongen en niet bestand tegen het gezag van Romeinen zooals Quintilianus, Caecilius, Favonius en Tertullianus (zie Gellius, *Noctes Atticae* 21).

gewicht worden vastgeklonken, en driemaal stelde men hem in zijn ongelukkigen toestand op het forum ten toon, opdat hij het medelijden zijner vrienden en landgenooten zou kunnen inroepen. Na verloop van 60 dagen werd de schuld vereffend door het verlies van zijn vrijheid of van zijn leven; de insolvente schuldenaar werd of ter dood gebracht of aan gene zijde van den Tiber als slaaf verkocht; doch als verschillende schuldeischers allen onverbiddelijk bleven, hadden zij volgens de wet de bevoegdheid zijn lichaam in stukken te snijden en door deze verschrikkelijke verdeeling hun wraak te koelen. Zij die deze afschuwelijke wet verdedigen, hebben dat gedaan op grond, dat zij een krachtig middel zou zijn om van luiheid en het bedriegelijk aangaan van schulden, die men niet in staat is te betalen, af te schrikken; doch de ervaring deed het ongegronde dier heilzame vrees inzien en daardoor hare werking missen, daar er geen crediteur kon gevonden worden, die de voltrekking wilde eischen van een straf, die hem toch geen voordeel opleverde. Toen allens de zeden der Romeinen beschaafder werden, werd het strafwetboek der decemviri door de menschlievendheid der beschuldigers, getuigen en rechters buiten werking gesteld; straffeloosheid werd het gevolg van buitensporige gestrengheid. De leges Porcia en Valeria verboden de magistraatspersonen op een vrij burger de doodstraf of zelfs in het algemeen lichamelijke straffen toe te passen, en de verouderde, bloeddorstige wetten werden, met zeer veel slimheid en wellicht naar waarheid, niet aan den wil der patriciers, maar aan de dwingelandij der koningen toegeschreven.

XLIV.

*Afschaffing der strafwetten of wijze waarop zij
in onbruik geraakten.*

Bij gemis van strafwetten en ongenoegzaamheid der burgerlijke acties, werd de vrede en het recht der stad slechts onvoldoende gehandhaafd door de bijzondere rechtspleging der burgers. De boosdoeners die onze galeien vullen, zijn uit het schuim der maatschappij voortgesproten, en de misdaden waarvoor zij boeten, moeten voor een groot deel worden toegeschreven aan domheid, armoede en woeste hartstochten. Wanneer een plebejer uit den laagsten stand zich aan zulk een groote misdaad schuldig maakte, kon hij zich op zijn heilig karakter van burger der republiek beroepen en dat misbruiken, terwijl een slaaf of vreemdeling, zoo zijn schuld aan een dergelijk misdrijf bewezen of zelfs maar vermoed werd, aan het kruis werd genageld. En deze strenge en spoedige rechtspraak kon zonder beperking over het grootste gedeelte der bevolking van Rome worden uitgeoefend. In ieder huisgezin bestond een familierechtbank, die niet, gelijk die des praetors, beperkt was tot het kennis nemen van handelingen, die zich naar buiten openbaarden; immers de vader moest ook door zijn stelsel van opvoeding deugdzaame beginselen inprenten en was aan den staat wegens de levenswijze zijner kinderen verantwoording schuldig, vermits hij het recht had, zonder appel, over hun leven, hunne vrijheid en hunne erfenis te beschikken. In sommige dringende gevallen was de burger bevoegd zich recht te verschaffen wegens het ongelijk hem of der maatschappij aangedaan. Zoo veroorloofden de Joodsche, Atheensche en Romeinsche wetten, om hem die bij nacht een diefstal bedreef, om het leven te brengen; zoo echter

de dag was aangebroken, kon men den dief niet dooden, tenzij men eenig bewijs konde aanvoeren, dat men zelf gevaar had geloopt. Ieder die een overspeler in het echtelijk bed betrapte, mocht ongestraft zijn wraak koelen 1); de provocatie strekte in dit geval tot verschooning van de meest wreede mishandelingen 2). Eerst onder de regeering van Augustus was de echtgenoot verplicht naar den rang van den beleediger onderzoek te doen, en de vader zijn dochter met haar schuldigen verleider op te offeren. Na de verdrijving der koningen, wijdde men den eierzuchtigen Romein, die zich verstouten mocht hunnen titel te voeren of hunne dwingelandij na te volgen aan de onderaardsche goden; elk zijner medeburgers was met het zwaard der gerechtigheid gewapend, en de daad van Brutus, hoe ondanikbaar en onstaatkundig ook, was reeds door het oordeel zijner medeburgers bekrachtigd 3). De barbaarsche gewoonte om in vredestijd wapenen te dragen 4) en de

1) De eerste redevoering van Lysias (Reiske, orator. Graec. V, p. 2—48) is de verdediging van een echtgenoot die den overspeler had gedood. Het recht van echtgenooten en vaders te Rome en te Athene wordt met veel talent behandeld door Dr. Taylor (Lectiones Lysiacaë, c. 11 in Reiske VI, p. 301—308).

2) Zie Casaubonus ad Athenaeum (1, 5, p. 19). Percurrent raphanique mugilisque (Catullus p. 41, 42, edit. Vossian). Hunc mugilis que intrat. (Juvenal. Sat. 10, 317). Hunc perminxere calones (Horat. I, Satir. 2, 44) Familiae stuprandum dedit — fraudi non fuit (Valerius Maximus VI).

3) Livius (II, 8) en Plutarchus (in Publicola I, p. 187) vermelden deze wet, die de openbare meening omtrent den dood van Cesar rechtvaardigt, een meening welke Suetonius onder de keizerlijke regeering openlijk durfde mededeelen. Jure caesus existimatur, zegt hij (in Julio c. 76). Zie de brieven tusschen Cicero en Marius weinige dagen na den Idus van Maart gewisseld (ad famil. XI, 27, 28).

4) *Ἱπποῖοι δὲ Ἀθηναῖοι τὸν τε σιδηρὸν κατέθεντο* (Thucyd. I, 6). De geschiedschrijver, die dit feit beschouwt als een bewijs van beschaving, zou voor de wanbeschaving der Europeische hoven den neus optrekken.

bloedige begrippen van eergevoel waren aan de Romeinen onbekend; gedurende de twee deugdzaamste eeuwen, van den tijd af dat de vrijheid aan allen werd gegeven, tot aan het einde der Punische oorlogen, werd de rust der stad nooit door oproer verstoord en zelden door wreede misdaden bezoedeld. Doch toen de ondeugden nieuw voedsel kregen door de partijschappen binnen 's lands en de uitbreiding der macht naar buiten, werd het gemis der strafwetten meer gevoeld. Ten tijde van Cicero genoot elk privaats burger de voordeelen der regeeringloosheid, en ieder die in de republiek een ambt bekleedde, stond bloot aan de verleiding naar koninklijke macht te haken; en de ingetogenheid der magistraten verdient des te meer onzen lof, naarmate zij alleen voortsproot uit hun karakter en wijsgeerige denkbeelden. Nadat Verres, de tyran van Sicilie, gedurende drie jaren zijn zinnelijkheid, roofzucht en wreedheid had bevredigd, kon hij alleen worden aangesproken tot betaling van een geldsom van 3,600,000 gulden; en zoo gematigd waren de wetten, en wellicht de aanklager zelf 1), dat Verres, na slechts een dertiende deel van zijn buit te hebben terugbetaald, zich naar een rustig en weelderig ballingsoord konde terugtrekken 2).

1) Cicero schatte de schade aan Sicilie toegebracht op millies (9,600,000 gulden, *Divinatio in Caecilium* c. 5); die som verminderde hij later tot quadringentis (3,840,000 g., *Actio in Verrem I*, c. 18) en was ten slotte te vreden met tricies (288,000). Plutarchus in *Cicero*. (III, p. 1584) heeft niet gezweven van de verdenking en de geruchten die er toen liepen..

2) Verres leefde nog bijna 30 jaar, tot aan het tweede driemanschap. Toen werd hij door Marcus Antonius, die smaak had gekregen in zijn schoon Corinthisch vaatwerk, op de lijst der vogelvrij verklaarden geplaatst. (Plinius *Hist. nat.* XXXIV, 3).

LXV.

Wederinvoering der doodstraf.

De eerste onvoldoende poging om de verhouding tusschen misdrijven en straffen te herstellen, werd door den dictator Sylla gedaan, wiens streven te midden zijner bloedige overwinningen meer was om de omgebondenheid der Romeinen te beperken, dan om hunne vrijheid te onderdrukken. Hij beroemde er zich op, dat hij 4700 burgers zonder vorm van proces had vogelvrij verklaard 1). Doch in zijne hoedanigheid van wetgever eerbiedigde hij de vooroordeelen van den tijd waarin hij leefde; in plaats b.v. van een doodvonnis uit te spreken, tegen den dief of moordenaar, den generaal die zijn leger overgaf of den magistraatspersoon die een provincie uitzoog, vergenoegde hij zich om de straf van geldelijke schadevergoeding te verzwaren met verbanning, of, om den geijkten term te gebruiken, met de aquae et ignis interdictio. De lex Cornelia, en later de leges Pompeja en Julia, voerden een nieuw stelsel van crimineele rechtspraak in 2), terwijl de keizers, van Augustus tot aan Justinianus tot dekmantel hunner steeds toenemende gestrengheid, de namen der oorspronkelijke samenstellers

1) Dit is het door Valerius Maximus aangegeven getal (IX, 2 § 1) Florus (IV, 21) noemt afzonderlijk 2000 senatoren en equites; Appianus (Bell. Civil. I, 95, D. II, p. 133, ed. Schweighäuser) spreekt nauwkeuriger van 40 senatoren en 1600 equites.

2) Zie over de strafwetten (Leges Corneliae, Pompejae, Juliae van Sylla, Pompejus en Cesar) de sententiae van Paulus (IV, 18—30, p. 497—528, edit. Schulting), den Codex Gregorianus (Fragment. XIX, p. 705, 706 in Schulting), de collatio leg. Mos. et Rom. (I, 15), den codex Theodosianus (IX), den codex Justinianus (IX), de Pandekten (XLVIII), de Institutien IV, 18) en de Grieksche vertaling van Theophilus (p. 917—926).

kozen. Doch de uitvinding van buitengewone straffen en het gebruik dat men daarvan maakte, was het uitvloeisel van hun verlangen, om aan het despotisme ongemerkt een groote uitbreiding te geven. De senaat was altijd bereid, op den wenk zijns meesters, de taak van de rechterlijke en wetgevende macht te verwarren, als het er op aankwam aanzienlijke Romeinen te veroordeelen. Het was de plicht der bestuurders, om door een willekeurige en gestrenge uitvoering der rechtspraak, den vrede in hunne provincien te handhaven; de uitgestrektheid van het keizerrijk bracht aan de vrijheid der stad den genadeslag toe en de Spaansche boosdoener, die het voorrecht van den romeinschen burger inriep, werd op bevel van Galba aan een fraaier en hooger kruis opgehangen 1). Van tijd tot tijd vaardigde de keizer gelegenheids-rescripten uit, om vragen te beslissen, die wegens hare nieuwhed of belangrijkheid het gezag en het verstand van een proconsul schenen te boven te gaan. De straffen van deportatie en onthoofding werden alleen op aanzienlijke personen toegepast; misdadigers van minderen rang werden opgehangen, verbrand, in de mijnen begraven of in het amphiteater aan de wilde beesten ten prooi gegeven. Gewapende dieven werden als vijanden der maatschappij vervolgd en uitgeroeid; het wegdrijven van een paard of een stuk vee werd met den dood gestraft 2); doch eenvoudige diefstal werd steeds beschouwd als een *delictum privatum*.

1) Het gold een voogd, die zijn pupil had vergiftigd. Hoewel de misdaad afschuwelijk was, noemt Suetonius (c. 9) de straf op onder die handelingen, waarbij Galba zich acer vehemens et in delictis exercendis immodicus betoonde.

2) De *abactores* of *abigateores*, die 1 paard, 2 veulens of ossen, 5 varkens of 10 geiten wegdreven, werden met het verlies van hun leven gestraft (Paulus, *sentent. recept. IV*, t. 18, p. 497 en 498). Hadrianus (ad Concil. Boetic.), zeer streng omdat het misdrijf zoo veelvuldig voorkwam, veroordeelt den schuldige *ad gladium, ludi damnationem* (Ulpianus de officio proconsulis, lib. VIII in collat. leg. Mos. et rom. t. 2, p. 235).

Te dikwijls echter werd het bepalen van den graad van schuld en de wijze van straffen overgelaten aan de willekeur van hen, die het gezag in handen hadden, zoodat eigenlijk de burger onkundig was van het gevaar, waaraan hij door elke daad van zijn leven volgens de wet was blootgesteld.

XLVI.

Maatstaf van schuld. Onnatuurlijke ondeugden.

Zonde, ondeugd, misdrijf zijn begrippen, met welker verklaring zich de theologie, de zedekunde en de rechtsgeleerdheid bezig houden. Als haar oordeel overeenkomt, dan geven zij elkander kracht; zoodra zij echter verschillen, is het de taak van een verstandig wetgever, om de verhouding tusschen schuld en straf te bepalen naarmate van het onheil, dat uit een misdrijf voor de maatschappij voortvloeit. Volgens dit beginsel moet de stoutste toeleg op het leven en den eigendom van een privaat persoon als minder misdadig worden beschouwd, dan het misdrijf van verraad of mitterij, dat de majesteit van den staat aanrandt; de slaafsche rechtsgeleerden nu verklaarden eenstemmig, dat het hoofd van den staat den staat vertegenwoordigt, en de keizers beijverden zich voortdurend, om het zwaard der lex Julia aan te scherpen. De ontuchtige omgang der beide sexen kon men dulden, op grond dat zij een behoefte der natuur, of verbieden, omdat zij de bron van wanorde en zedebederf is; doch door overspel der vrouw wordt de naam en het geluk van den echtgenoot en zijn huisgezin onherstelbaar aangetast. Van daar dat Augustus, nadat hij, wat dit punt betreft, de eigenrichting had beteugeld, door een wet straf bedreigde tegen een misdrijf, dat de rust van het huisgezin

verstoort; hij veroordeelde de schuldigen tot zware geldboeten en bovendien tot een lange of eeuwigdurende verbanning naar twee verschillende eilanden 1). De ontrouw van den man is uit een godsdienstig oogpunt even berispelijk, doch daar die niet dezelfde burgerlijke gevolgen te weeg brengt, werd aan de vrouw nooit toegestaan, zich over de haar aangedane belediging wraak te verschaffen 2); en het recht van Codex en Pandekten kent niet de onderscheiding tusschen enkel en dubbel overspel, waaraan in het kanonieke recht zooveel gewicht gehecht wordt.

Met weezin en zoo kort mogelijk moet ik nog spreken over een afschuwelijke ondeugd, wier naam de zedigheid verbiedt te noemen en die tegen alle natuurwetten strijdt. Het voorbeeld der Etruriërs 3) en Grieken 4) stak de eerste Romeinen aan. Bedwelmd door voorspoed en macht, vond men geen smaak meer in onschuldige genoegens en

1) Men dacht, tot voor de uitgave van Julius Paulus door Schulting (II, 26, p. 317—323), dat tegen overspel volgens de lex Julia doodstraf was bedreigd; de vergissing is aan opzet of aan dwaling van Tribonianus te wijten. Toch heeft Lipsius de waarheid vermoed, naar aanleiding van het verhaal van Tacitus (Annales II. 50. — III. 24—IV 42) en het voorbeeld van Augustus, die de zwakheden zijner vrouwelijke bloedverwanten gelijk majesteitsschennis straffe.

2) In geval van overspel veroorloofde Severus alleen den man als openbaar aanklager op te treden. (cod. Just. IX. 9. 1). Het voorrecht den man toegekend is niet onbillijk, als men let op de gevolgen van ontrouw van den man of van de vrouw.

3) Timon (I) en Theopompus (XLIII apud Athenaeum XII p. 517) beschrijven de weelde en zinnelijkheid der Etruriërs: *πολυ μὲν τοι γὰρ χαιρουσιν συνορτες τοις παισι και τοις μειρακιοις*. Juist in dien tijd (A. U. C. 445) studeerde de romeinische jongelingschap gewoonlijk in Etrurië (IX. 36).

4) De Perzen waren in dezelfde school bedorven: *ἀπὸ Ἑλλήνων μαθόντες παισι μισογονται* (Herod. I, 135). Een aardige verhandeling kan over de invoering der paederastie na Homerus en haren voortgang onder de Grieken van Azie en Europa, de hevigheid hunner hartstochten. en het dunne waas van deugd en vriendschap, waarmede de Atheensche wijsgeeren die ondeugd bedekten, worden geschreven. Doch scelera ostendi oportet dum puniuntur, abscondi flagitia.

de *lex Scatinia* 1), ontworpen door een daad van geweld, werd allengs door lang verloop van tijd 'en het groot aantal schuldigen afgeschaft. Deze wet beschouwde de schaking, en wellicht de verleiding van een vrijgeboren jongeling als een persoonlijke belediging en bestrafte die met de armoe-dige boete van 10000 sesteriën of 960 gulden; het was echter den aangevallene veroorloofd, aan den schaker weerstand te bieden en hem te dooden, en ik wil zelfs gaarne gelooven, dat hij die zoo verwijfd was dat hij zijn sexe verloochende, in het vervolg van de eer en de rechten eens burgers verstoken was 2). Doch de openbare meening oordeelde niet streng over die ondeugd; zij stelde die onuitwischbare schanddaad op één lijn met de meer vergefelijke zonden van ontucht en overspel, en beschouwde den zinnelijken verleider met een gunstiger oog, dan de man of vrouw, die in zijn schuld deelde. De dichters van Catullus tot Juvenalis 3) laken of prijzen beurtelings die ontaarde tijden, en het gezag der rechtsgeleerden wendde slechts zwakke pogingen aan, om de zeden te verbeteren, totdat de deugdzaamste der keizers de onnatuurlijke ontucht als een misdaad tegen de maatschappij bestrafte. 4).

1) Naam, datum en bepalingen, dier wet zijn even twijfelachtig (*Gravina* Opp. p. 432—433. — *Heineccius*, H. J. R. § 108. — *Ernesti clavis Ciceroniana* in *indice Legum*). Slechts wil ik opmerken dat de nefanda *Venus* van den deugdzaam Germaan door den meer beschaafden Italiaan *aversa* wordt genoemd.

2) Zie de redevoeringen van *Aeschines* tegen den paederast *Timarchus*. (*Reiske*, orator. *Graec.* III, p. 21—184).

3) Een klassiek lezer zal zich een aantal schandelijke passages voor den geest kunnen roepen. Ik herinner alleen aan de Cynische verklaring van *Ovidius*:

Odi concubitus qui non utrumque resolvunt

Hoc est quod puerum tangar amore minus.

4) *Aelius Lampridius*, in vit. *Heliogabal.* in *Hist. Aug.* p. 112, *Aurelius Victor* in *Philippo Codex Theod.* IX. 7. 7. en de commentaar van *Godofredus III* p. 63. *Theodosius* roeide de onderaardsche bordeelen te Rome uit, waarin de ontucht der beide sexen ongestraft bedreven werd.

XLVII.

Strengheid der Christenkeizers.

Toen Constantinus, als de eerste christen keizer, den troon beklom, begon de wetgeving dadelijk een anderen geest te ademen, die met al zijne dwalingen toch onzen eerbied verdient 1). De wetten van Mozes werden aangemerkt als het recht van goddelijken oorsprong en door de Christen keizers als richtsnoer gekozen bij het vaststellen van strafwetten tegen het zedebederf. Al dadelijk maakte men van overspel een misdaad, die de doodstraf verdiende; zwakheden der beide sexen werden gelijk gesteld met vergiftiging, doodslag, roof of vadermoord; dezelfde straf werd bedreigd tegen hem, die zich aan paederastie actief of passief schuldig maakte en alle schuldigen, hetzij zij slaven of vrijen waren, werden verdrinken, onthoofd of levend in de vlammen geworpen. Overspelers werden gespaard, omdat men in het algemeen tegen hen toegefelijk gezind was; doch de algemeene verontwaardiging trof hen, die met personen van hun eigen sexe ontucht bedreven. De verdorvene zeden van Griekenland vonden nog altijd navolging in de steden van Azie, en de ongehuwde staat van monniken en geestelijken kweekte die ondeugden aan. Justinianus verzachtte ten minste de straf wegens ontrouw der vrouw; de schuldige echtgenoot werd alleen veroordeeld tot eenzaamheid en het doen van boete, en kon na verloop van

1) Zie de wetten van Constantinus en zijn opvolgers tegen overspel, sodomie enz. in den Cod. Theod. (IX 7. 7. en XI 36 l. 1 en 4), en Justinian. (IX 9. 30 § 1). Deze vorsten spreken tegelijk de taal van hartstocht en van rechtvaardigheid, doch plegen het bedrog, dat zij hun strengheid op rekening der eerste keizers schrijven.

twee jaren weder door haren man worden teruggenomen. Doch dezelfde keizer verklaarde zich een onverzoenlijk vijand van onnatuurlijke zonde, en zelfs zijn goed doel kan nauwelijks tot verschooning strekken van zijn wreede vervolging 1). Tegen elk beginsel van rechtvaardigheid in, gaf hij aan zijne edicten terugwerkende kracht en stond slechts een korte tusschenruimte toe, om de misdaad te bekennen en daarvoor vergiffenis te vragen. Men paste op wreede wijze de doodstraf toe, door het afzetten van het lid waarmede de zonde was gepleegd of door in de gevoeligste zweetgaten en kanalen scherpe of puntige voorwerpen te steken. Justinianus verdedigde deze bijzondere straoefening door te zeggen, dat zoo zij van heiligschennis waren overtuigd, men hun de handen zou hebben afgekapt. In stervenden toestand ten gevolge dezer mishandelingen, werden twee bisschoppen, Isaiah van Rhodus en Alexander van Diospolis door de straten van Constantinopel gesleept, terwijl de stem van den heraut hunne broeders vermaande om zich deze les ten nutte te maken, en de heiligheid van hun ambt niet te bezoedelen. Wellicht waren deze prelaten nog wel onschuldig! Een vonnis, dat ter dood of tot eerloosheid veroordeelde, was dikwijls gegrond op het getuigenis van een kind of slaaf, dat niet altijd onvoorwaardelijk geloof verdient. De rechters namen, als het aanhangers van de partij der Groenen, rijke lieden of de vijanden van Theodora gold, reeds een vermoeden van schuld aan en men beschuldigde hen, aan wien men geen andere misdaad konde ten laste leggen, van pederastie. Een fransch wijsgeer 2) heeft reeds de opmerking gemaakt, dat over al wat geheim is, onzekerheid heerscht

1) Justinian. (Nov. 77, 134 en 141). — Procopius in anecdot. (C. 11 en 16 met de noten van Alemannus). — Theophanes (p. 151). — Cedremus (p. 368). Zonaras (XIV p. 64).

2) Montesquieu (E. d. L. XIII. 6). Deze talentvolle wijsgeer tracht het recht van vrijheid en het naturrecht te verzoenen, welke eigenlijk nooit tegenover elkander staan.

en dat zelfs de afkeer van ondeugd kan misbruikt worden als een hulpmiddel tot dwingelandij. Doch de overtuiging van denzelfden schrijver, dat de wetgever mag vertrouwen op de goede smaak en het gezond verstand der menschen, wordt weersproken door datgene, wat wij van de oudheid weten en den grooten omvang van het kwaad 1).

XLVIII.

Volksoordeel.

De vrije burgers van Rome en Athene genoten het voorrecht in alle strafzaken door het volk te worden gevonnisd 2).

I. Het beheer van het rechtswezen was de oudste functie van den vorst; alle romeinsche koningen oefenden die uit en Tarquinius maakte er misbruik van, door alleen, zonder zich aan de wet te storen of zonder iemand te raadplegen, naar willekeur zijn vonnissen uit te spreken. De eerste

1) Zie over het zedebederf in Palestina 2000 j. voor Christus, de geschiedenis en de wetten van Mozes. Diodorus Siculus verwijt (IV, p. 356) die ondeugd aan 't oude Gallië, de Mahomedaansche en christen reizigers (Anciennes relations de l'Inde et de la Chine p. 34, door Renaudot vertaald, en zijn criticus Pere Prémare, lettres édifiantes, D. XIX, p. 435), aan China, en de Spaansche geschiedschrijvers, aan de inboorlingen van Amerika (Garçilasso de la Vega III, 13, in de vertaling van Rycant en de Dictionnaire de Bayle III, p. 88). Ik geloof en hoop, dat de negers in hun eigen land van de besmetting zijn vrij gebleven.

2) Sigonius (III de judiciis in Opp. III, p. 679—864) behandelt met veel talent het belangrijk onderwerp der judicia publica te Rome; de République romaine van Beaufort bevat een goede verkorting daarvan (II, p. 1—121). Zij die naar meer bijzonderheden verlangen, verwijs ik naar Noodt (de jurisdictione et imperio, libri duo I, p. 93—134), Heineccius (ad Pandect. lib. I en II, ad Instit. IV, 17) en Gravina (Opp. 230—251).

consuls traden in dat koninklijk prerogatief; doch het recht van appel schafte spoedig de rechtspraak der magistraten af, en alle zaken die het algemeen belang betroffen werden in het hoogste ressort door het volk beslist. Doch een woeste democratie, die zich boven vormen verheven acht, veronachtzaamt te dikwijls de beginselen, die tot het wezen van het recht behooren. Dan is het plebs najverig op den roem van een despotisme; en te recht prezen de Atheensche helden somtijds het geluk van den Pers, wiens lot ten minste van de luimen van één enkelen tyran afhankelijk was. De oorzaak van den ernst en de gematigdheid, die de Romeinen in dit opzicht kenmerkte, was gelegen in eenige beperkingen, die het volk aan zijn eigen hartstochten oplegde. De magistratspersonen hadden uitsluitend het recht van aanklagen. Tot het opleggen van een boete was een besluit van 35 tribus noodig; alleen de vergadering der centurien mocht volgens een wet, die de grondslag was van alle bepalingen, kennis nemen van zware misdrijven, daar in die vergadering aanzien en vermogen steeds de hoofdrol speelden. Herhaalde oproepingen en uitstellen liet men tusschen beide komen, opdat vooroordeelen en wraakzucht in den inmiddels te verloopenen termijn tot kalnte zouden komen; een voorteeken dat juist op den goeden tijd kwam, of het veto van een tribuun kon het geheele proces nietig maken, en in het algemeen waren die processen van het volk meer partijdig voor den schuldige dan gevaarlijk voor den onschuldige. Doch door die vereeniging der rechterlijke en wetgevende macht in één hand, was het onzeker of de beschuldigde werd vrijgesproken, dan wel of men hem vergiffenis schonk, zoodat dan ook de redenaars van Rome, telkens wanneer zij een aanzienlijk client verdedigden, de gewoonte hadden argumenten aan te voeren aan de politiek ontleend, of om welwillendheid te smeeken en tevens een beroep te doen op de rechtvaardigheid van hunnen souverain.

II. De taak om de burgers voor het proces van elken boosdoener samen te roepen werd hoe langer zoo moeilijker, naarmate het getal van burgers en boosdoeners toenam; en spoedig werd er een hulpmiddel gevonden, daarin bestaande dat men de rechtsmacht van het volk opdroeg aan de gewone magistratspersonen of aan buitengewone onderzoekers. In den eersten tijd waren deze quaestiones zeldzaam. In den aanvang der zevende eeuw werden vaste judices quaestionis benoemd, en werden de praetoren jaarlijks met de macht bekleed om recht te spreken over verraad, knevelarij, diefstal van goederen van den staat en omkoopning. Sylla voegde daarbij nieuwe praetoren en nieuwe quaestiones, om te vonnissen over die misdrijven, welke meer de veiligheid van bijzondere personen in gevaar brengen. Deze onderzoekers nu bereidden het proces voor en gaven daaraan een bepaalde richting; doch zij mochten geen vonnis uitspreken, tenzij het door de meerderheid der judices was gewezen, die met eenigen schijn van waarheid, doch met te veel vooringenomenheid wel eens met de Engelsche jury's zijn vergeleken 1). De praetor maakte jaarlijks een lijst op van oude achtenswaardige burgers om deze belangrijke doch moeilijke taak te vervullen. Na vele twisten tusschen de verschillende standen, werden zij in gelijk getal uit den senaat, de equites en het volk gekozen. Voor elke quaestio werden 450 personen aangewezen, en de verschillende rollen of decuriae van rechters moeten de namen hebben bevat van eenige duizende Romeinen, die het rechterlijk gezag van den staat vertegenwoordigden. Voor ieder geding werd een genoegzaam

1) Het ambt van rechter, zoowel te Rome als in Engeland moet worden beschouwd als een plicht, die tijdelijk wordt opgelegd, niet als een bepaald beroep. Doch de verplichting dat het oordeel eenstemmig moet zijn is alleen eigen aan onze wetten, die de rechters dwingt een soort van pijniging te ondergaan, waarvan zij den schuldige hebben vrijgesteld.

B74071-E

X

2222

